Den *levende* Holberg

Modersmål-Selskabets Årbog

1984

C. A. REITZELS FORLAG A/S

Udgivet med støtte af Dronning Margrethes og Prins Henriks Fond
Fonden til Fædrelandets Vel og Undervisningsministeriet

Copyright c Forfatterne, Modersmål-Selskabet og
C. A. Reitzels Forlag A/S

Bogen er sat med Times hos sydsats aps, Christiansfeld
og trykt hos Jørn Thomsen Offset ApS, Kolding

Årbogsudvalget
Grethe Rostbøll (Formand)
Gerda Th. Leffers
Arne Hermann
Lars Pedersen

Omslag og typografi
Erik Ellegaard Frederiksen IDD

ISBN 87-7421-438-1

Indholdsfortegnelse

Forord 7

Ludvig Holberg 11
af Christian Wilster

Vi kan lære af Holberg også i dag 13
af Britta Schall Holberg

Holbergord og Holbergcitater 21
af Sv. Eegholm-Pedersen

Holberg som oversætter 31
af F. J. Billeskov Jansen

Epistel 415 – Om Sproget 43
af Ludvig Holberg

Holberg – banebryder for modersmål og folkestyre 49
af Arne J. Hermann

Holbergs replikker 55
af Jørgen Stegelmann

Spil Holbergs tekster på pålydende værdi! 69
John Price interviewet af Else Cornelius

Holberg og det kvindelige publikum 77
af Anne E. Jensen

Holberg og Kierkegaard 91
af Morten Bredsdorff

Grundtvig og Holberg 105
af Morten Bredsdorff

Item Skiemtsomme Materier 109
af Jens Schoustrup Thomsen

Holberg og gymnasiet. Kan man undervise i Holberg? 117
af Jørgen Hunosøe

Modersmål-Selskabet – de første fem år 125
af Poul Hansen

Praktiske oplysninger om Modersmål-Selskabet 131

Forord

For femte gang udsender Modersmål-Selskabet sin årbog. Sidste år med udgangspunkt i Grundtvigs opfattelse af det levende ord og i år med en aktuel tilgang til Ludvig Holberg, der ville have fyldt 300 år den 3. december 1984.

Det har vist sig, at den gamle knark er mere spillevende end nogen sinde. Dette år har bragt en række væsentlige publikationer, og teatrene har sammen med radio og fjernsyn vist, hvor aktuel Holberg er i sit sprog og sit samfundsengagement. Selv i dette sene fødselsdagsår har de lærde kunnet blive uenige om den rette forståelse af samfundssynet og den videnskabelige forankring i oplysningstiden. Selv i denne åbenhjertige tidsalder har instruktører kunnet blive uenige om tolkningen af den rigtige Holberg.

Det har været en stor glæde for Modersmål-Selskabet, at så mange velkvalificerede forfattere har villet og kunnet videregive deres viden til Selskabets medlemmer gennem denne årbog. Der er aktuelt betonede bidrag fra indenrigsministeren, fra teater, medie- og skolefolk. Det er videnskabelige artikler fra universitetsverdenen, der i nyskrevne reflektioner viser sammenhængen mellem den folkelige og den videnskabelige Holberg. Netop i arbejdet med sproget viser Holberg denne sammenhæng, der formuleres af ham selv i Epistel 415, der sammen med et stik og Christian Wilsters digt bringes som kilder i årbogen.

Når Modersmål-Selskabet har ønsket at udgive denne Holbergbog, skyldes det, at Holberg mere end nogen anden tidlig kulturpersonlighed har virket for det danske sprog. Holberg vil lære danskerne at tale dansk, og han er i sin store, varierede produktion med til at skabe dyb respekt om det danske sprog. Holberg viser, at sproget fungerer forskelligt efter indhold og hensigt. I det filosofiske niveau er der forskel på »gennemreflekteret essayistik og magelig slåbrokagtig skriveform«, ligesom der i hverdagssproget er forskel på det ligefremme, slagfærdige og det plumpe, platte. Talrige er eksemplerne på

den fine balance og vore forfattere bringer citater, der viser Holberg som sprogtryllekunstner og sprogfornyer.

Holberg arbejder bevidst i sit forfatterskab og i sit oversætterarbejde med en »opdyrkning« og en »berigelse« af ordforrådet, men altid ud fra en opfattelse af en sproglig middelvej. Holberg er hverken puritaner eller sprogrenser, ejheller nogen fjende af fremmedord. For Holberg bliver selve sprogbrugen til det naturlige sprog. Han vender sig imod al kunstighed, og denne kunstighed i sprog og adfærd bliver så ofte i komedierne til scener, der kalder på latteren.

Det lykkes Holberg gennem sit skønlitterære forfatterskab at skabe en moderne litteratur på dansk. Han hævder Modersmålet som det rette middel at meddele sig på i litteatur, der kan forståes af alle selv af kvinder, og i komedier, der kan opleves selv af folk, der ikke kan læse. Ved at bruge sproget så levende viser Holberg vejen til det talte sprog: Et godt sprog er et talt, et mundtligt sprog. Opgøret med latin, tysk og fransk bliver et opgør med det skrevne og en fremhævelse af en mundtlig fortælletradition.

Holberg vil lære folk at tænke selv, og for at lære det må man lære at formulere sig, man må lære at tale og at skrive. Anne E. Jensen viser i sine undersøgelser, hvordan Holberg specielt kommer kvinderne imøde gennem denne åbne mundtlige form. Kvinderne bliver de nye teatergængere – og de nye læsere. Herigennem kan de gøre sig gældende. Holberg taler klart og godt for Qvinde-Kiønnet, og berømt er hans Epistel 99, hvor han fremhæver en god kvindesnak.

Holberg kan bruges også i dag, og han er et fint udgangspunkt for en beskæftigelse med sprogets situation i mange sammenhænge. Vi kunne ønske os en – gerne flere – nye Holbergpersonligheder, der med humor, kløgt og viden ville vise os vor tids Erasmus'er, Jepper, Jean de France'er, et par Perniller og en enkelt Jeronimus!

Vi kunne ønske, at mange ville tage problemerne op fra Holbergs forfatterskab og med nutidige eksempler vise, at Modersmålet har brug for en aktiv indsats fra alle sider for at overleve som folkets sprog.

Grethe F. Rostbøll

TAK TIL

E. Ellegaard Frederiksen for den grafiske tilrettelæggelse, til Michael Blædel for alt det øvrige praktiske, og til alle bidragydere for deres uegennyttige indsats til fordel for en fælles sag.

C. Fritzsches stik af Ludvig Holberg, udført til »Dannemarks Riges Historie«, udgivet 1732-35. Stikket ejes i dag af Sorø Akademi.

Før var der knap skreven paa dansk en Bog,
Som ret kunde Hjerterne hue,
Kun Eventyr, brugbart i Kakkelovnskrog,
Kun Vise til Spinderskens Stue.

Hver Mand, som med Kløgt gik i Lærdom til Bund,
Latin paa Papiret kun malte,
Med Fruerne Fransk, og Tydsk med sin Hund,
Og Dansk med sin Tjener han talte.

Da seiled et Skib fra Bergens Fjord,
En kostelig ladet Snekke;
Thi Ludvig Holberg var der ombord,
Han stirred saa vide fra Dække.

Og Øiet opdager ved Øresunds Kyst
De Taarne, som kneise mod Himmel,
Da banker hans Hjerte af heftig Lyst
At skue Axelstads Vrimmel.

Og snildt han seer paa det brogede Spil,
Smiil funkler i Øinenes Lue:
Nu! der skal en dygtig Lugekniv til,
det Ukrud i Vexten at kue.

Von Thybo kneiser jo strunk som et Siv,
Hvad om han sig bøiede noget!
Magistren om Pavens Skjeg ypper Kiv,
Og er baade skimlet og kroget.

Sjeur Herman pudser paa Folk og Land,
Hvad om han polered sin Kande,
Og hvad om Hans Frandsen fik hjemme Forstand,
Og skaante de fremmede Lande!

Og Holberg sin mandige Røst oplod
Om Daarernes Lader og Fagter,
Saa levende som de gik og stod
Med Ansigt, med Tale og Dragter.

Som rensende Stormvind hans Tale klang,
Til Solskin i kommende Dage:
Indsmuglede Noder som Græshopper sprang
Den Vei, de var komne, tilbage.

Vel føres fra fremmede Lande herhid
Ret meget, hvorved vi oplives,
Men Latter, saa sund som ved Holbergs Vid,
Kan ikke med Posten forskrives.

Han lærte de Danske, at Dansken er fød,
At tale med Fædrenes Tunge,
Thi hiemmebrygt var jo den herlige Mjød,
Som styrkede Hjerte og Lunge.

Og Tanken nu fløi fra sit taagede Skjul,
Behøved om Ord ei at lede,
Ret som naar til Sang opvaagner en Fugl,
Naar Morgensol hilser dens Rede.

Saalænge som derfor med Liv og med Aand
Den Danske kan synge i Lunden;
Saalænge som ikke hans Smilebaand
Af Moden i Knude er bunden;

Saalænge en Draabe gammeldags Blod
Kan Vei gjennem Aarerne finde;
Saalænge som Bøgen ved Sorøe slaaer Rod,
Skal leve vor Holbergs Minde.

Christian Wilster

Vi kan lære af Holberg også i dag

Britta Schall Holberg

Hvem kan man i dette 300 år for Ludvig Holbergs fødsel bedre ty til end den gamle selv?

Ikke for at skrive en afhandling, som kan stå for en litterær bedømmelse, men det var sjovt at sidde her i dag og tænke over, hvad det var, der fik ham til at skrive sine samfundsrevsende, satiriske komedier, som vi den dag i dag kan sidde og more os over. Hvad fik denne parykklædte herre til at skrive så almengyldige ting om samfundet, som han gjorde?

Han havde sat sig tre store opgaver: at opdrage og oplyse folket, at skabe respekt om det danske sprog og give den danske litteratur en række prøver på områder, hvor vi tidligere havde været bagud i forhold til Europa.

Hvad der skete i Europa, vidste han grundigt. Han brugte en stor del af sine unge og yngre år til at rejse Europa tyndt med alt, hvad det betød af økonomiske og andre strabadser dengang. Han vidste, hvad der foregik ude omkring, og dog var han så dansk som nogen.

Det, han netop i sine komedier gjorde grin med, var Hans Frandsen, der havde været udenlands og kaldte sig Jean de France, da han kom hjem. En opblæst karl, der troede, han var bedre end de derhjemme, fordi han havde været ude.

Det, han selv fandt ude, lægger han ikke skjul på, var det, han lige så godt kunne finde hjemme, hvis man havde øjne og øren åbne. Han blev aldrig træt af at studere mennesker og gruble over deres forunderlige, inkonsekvente natur.

Holberg kendte sine figurer. Han havde mødt dem, han havde betragtet dem. Han kunne male sine omgivelser, men han holdt sig selv i baggrunden.

Selvkritisk og selvironisk

I det hele taget hadede han opblæsthed, at være forgrundsfigur. For ham var det vigtigt, at menneskene fik lov at leve i hans komedier. Han var selv stærkt selvkritisk og ironiserede tit over sine egne svagheder. Det fremgår ikke mindst i hans epistler, hvor han f.eks. åbent erkender, at han ikke er alt for begejstret, når han oplever, at hans modstandere lovprises. Han er ikke bange for at fortælle, hvad han selv indeholder af gode og dårlige sider, og det sker tit med et smil.

Der er ingen tvivl om, at Holberg kendte sine figurers karaktertræk og karakteristika, dels fra det, han hørte og så omkring sig, fordi han var et vågent menneske, dels fra, at han også kendte dem fra sig selv.

Det er en sand fryd af karakteristiske typer, han stiller op for os, ja, udleverer. Det er karakteristisk for ham, baronen, at han aldrig i sin satire rammer mennesker for deres race eller stand. Det er deres fejl og laster, han gør grin med, det er deres svagheder og urimeligheder, han vil gøre opmærksom på. Han mener, at kun ved, at vi får stillet vores svagheder til skue, er der håb om, at vi kan få dem ændret.

Hvad er det da for svagheder, han slår ned på? Hvad var det, der gjorde ham til en engageret samfundskritiker, som mente, at han gennem sit engagement, sine epistler og sine komedier kunne mere end more og fornøje, men også kunne give stof til eftertanke og måske derved få skudt hul i borgerligheden og snæversynet.

Uhørt at skrive om de svage

Det var snobberiet, den honnette ambition, dette at man ønsker at være mere end de andre, det var rangsygen, praleriet, skabagtigheden, modegalskaben, trangen til at overgå hinanden, ødselheden og det politiske kandestøberi, der var hans hovedangrebspunkter. Men gennem hans epistler og hans komedier går også optagetheden af kvinderne og af de svage i samfundet.

Det var noget helt uhørt, at han skrev et helt stykke om en bonde (Jeppe på Bjerget). Og i det hele taget er det bemærkelsesværdigt, at denne højlærde mand, student, professor ved Det københavnske Universitet, med rang af baron, forsvarede de svageste i samfundet i stedet for de bedrestillede og bedrevidende, men at han også ofte lader tjenerne og pigerne i Henrik- og Pernille-skikkelserne være dem, der gør mest tykt nar af deres herskab. Det er også ofte dem, der vinder publikums hjerter ved at være de klogeste, til trods for, at de hverken har de bedrestilledes gode, tillærte manerer eller sociale baggrund og uddannelse.

Det er karakteristisk, at det menneske, der har Holbergs tydelige sympati, er den, der ikke er selvhøjtidelig, men til gengæld holder fødderne ved jorden og forbliver sig selv.

Det er også Holberg, der ikke dømmer bonden Jeppe, fordi han drikker, men stiller spørgsmålet: Man siger Jeppe drikker ... men ikke hvorfor han drikker.

Han beskriver den krasbørstige Nille, men lader det tone ud, om Jeppe drikker, fordi han er gift med den skrappe Nille, der er hård ved ham, eller om Nille er hård ved Jeppe, fordi han er et skvat, der drikker, eller om Jeppe drikker, fordi han sidder fast i sit armod som fæstebonde, og Nille i sin armod som fæstebondens kone.

På den anden side gør Holberg mere nar af Per Degn, der gjorde sig til af, at han kunne latin, end han gjorde af Erasmus Montanus, der faktisk havde lært det.

Erasmus var også den, der kom hjem og havde lært ude i verden, at Jorden var rund, men han gjorde med denne nye viden helt vold på det gamle bondesamfunds normer. Han forstod ikke, at slige omvæltende ting skal komme langsomt ind i hjem, der er gennemsyret af en viden om og en tro på, at Jorden er flad. Per Degn bliver derfor den, der vinder over Erasmus, som vil fare alt for hurtigt frem med sine nye kundskaber. Per får slået fast, at det er, som det var: Jorden er flad.

Hvad den jo dog ikke er.

Og så er der den politiske kandestøber-figur. Ham, der er kandestøber og tror, han kan klare hele verdenssituationen. Da vennerne har hørt længe nok på det, får de ham til at tro, han er borgmester. Og så ramler det, for så viser det sig jo, at han slet ikke kan overskue noget af det. Et lille menneske, der gjorde sig til af at være noget overfor de andre, og som lige så stille får lukket luften ud af al sin opblæsthed. Han ender med at gemme sig under bordet for at slippe af med al den politik.

Ludvig Holberg, der selv var videnskabsmand, havde ikke meget til overs for den pseudovidenskab, der var yndet også på hans tid, og som han karikerer så morsomt i Erasmus Montanus: disputen. Dette, at folk, der mener, de er lærde, står og diskuterer ting og laver læresætninger om ting, som ingen verdens ting er, eller betyder. Diskussionen for diskussionens egen skyld: »En sten kan ikke flyve. Mor Karen kan ikke flyve, ergo er Mor Karen en sten.«

Der er barselstuen, hvor alle de karikerede kvinder er præget af deres mænds erhverv, så de slet ikke er kvinder selv.

Og der er den stundesløse, som, da han skal ønske sig en svigersøn, slet ikke tænker på sin datters lykke, men på, at han gerne vil have en honnet svigersøn, som kan hjælpe ham i hans arbejde med at føre regnskab over indtægter og udgifter.

Det hører med til beskrivelsen og til Holbergs karakteristiske morale, at datteren narrer ham og får den, hun vil have.

Målet at få folk til at læse

Eller der er Peder Paars, der rejser til Anholt. Anholt bliver Holbergs billede på Danmark. Den lille stat med det ofte naragtige persongalleri.

Han gør løjer med Danmark og danskerne, med myndighederne, folk af gammel vane viser en respekt, som Holberg ikke mener deres indhold fortjener, sådan, som de er. Han afslører Anholts betydningsfulde personer som uvidende og griske, vigtige og selvglade.

Peder Paars-bogen blev på halvandet år trykt op tre gange, hvilket aldrig tidligere var sket i Danmark. Folk morede sig herligt over den. Holberg lagde vægt på at skrive sine bøger, så de var underholdende og vænnede folk til at tænke selv. Det var hans mål at lære mennesker at interessere sig for læsning. Det lykkedes i fuldt mål.

Der var for ham også et andet formål med bøger og læsning og skuespil: nemlig sproget. Han fortæller om denne latterlige Jean de France, som har opholdt sig kort tid i Frankrig, vender hjem og knap kan tale dansk.

Det var jo situationen dengang. Dansk agtedes ikke. Det var ikke fint nok. Man talte tysk og fransk herhjemme og diskuterede på latin.

Det syntes Holberg ikke om. Han ville lære danskerne at tale dansk. At bruge deres sprog, fordi det var deres. Det skulle ikke være finere at tale de andres. At smykke sig med lånte fjer. Der skulle tales, så også de ulærte kunne forstå, hvad der blev talt om.

Vi har også en rem af huden

Det er vel ikke så mærkeligt, at man kan falde i staver over Holbergs tanker her i 1984. De er lige så spillevende i dag, som de var dengang, de blev tænkt.

Han fik datidens mennesker til at le, og han får os til at le endnu i dag på teatret, eller når vi sidder med hans epistler. Vi forblev eller vi blev igen naragtige, vi har også en rem af huden, når det gælder at snobbe for de opblæste, eller selv blæse os op til noget, vi ikke er. Vi kender også mennesker, der er vigtige, eller gerne vil træde andre ned med en bedreviden, som måske slet ikke er noget værd. Også i dagens Danmark bruges videnskaben som våben. Også i dag ligger nogen på næsen for noget, der giver sig ud for videnskab uden at være det.

Også i dag snobbes der for det, der ser fint ud, uden at være det. Og vores samfund er opdelt i grupper, som ingen sinde. Vi sidder i hver sin lille bås og taler ikke hinandens sprog, også fordi vi knap nok gider høre, hvad det egentlig er, de andre siger. Om de faktisk siger det, vi tror, de vil sige. Holberg interesserede sig for mennesker

– for at lytte til, hvad de sagde. Han lod dem agere på godt og ondt. I dag er mennesker ofte reduceret til en grå hob, hvor ingen må skille sig ud. Hver enkelt figur hos Holberg skiller sig ud med sit karakteristiske træk. Og sådan er jo mennesker. Vi er alle forskellige og hver enkelt af os udgør tilsammen fundamentet i det danske samfund.

Modehysteriet og fremmedordene, som Holberg lo ad, florerer som ingen sinde. Vi gemmer vores lidenhed bag masker, nøjagtig som på Holbergs tid, og nogen tror, at de ved at gemme sig bag det indforståede sprog, som kun tales i deres gruppe, kan lukke andre mennesker ude, så de står måbende og ser på og tror, at det, de ikke forstår, er finere end det, de forstår.

Naragtighederne florerer lige så rigt, som dengang Holberg første gang gik i krig mod dem. Mange af de ting, den gamle Ludvig arbejdede for at ændre, ja, det er også for at ændre dem, jeg sidder her.

Det, der også i dag er værd at arbejde for, er at gøre op med småborgerligheden, hvor den sniger sig ind som snæversyn og bedreviden. Gøre op med egoismen og opblæstheden hos dem, der tror, de er noget, eller stiller sig an, som var de. Er det muligt at få skåret hul i, at de, der taler snørklet og uforståeligt, er dem, der har retten til riget, mens alle andre kan se måbende til?

Er det muligt, at vi engang kan komme til at forstå, at det let læste og letskrevne danske er det, der er »fint«. At tingene ikke bliver fine af at være indviklede og uigennemsigtige. Men at det fine er, at de er klare og letforståelige, så alle kan følge med.

Hvorfor drikker Jeppe? Måske fordi nogen bilder sig ind, at de med deres viden og opblæsthed har ret til at sætte sig på andre mennesker og nedgøre dem.

For Ludvig Holberg var mennesket det vigtigste, ikke dets rang og stand, ikke dets viden og belæsthed.

Det, han spurgte efter, var: Hvad er der indeni?

Han spurgte ikke: Hvad er du?

Han spurgte: Hvem er du?

Tænk, hvor kan vi lære meget af den gamle knark, som er lige så spillevende og aktuel i dag som for 2-300 år siden.

BRITTA SCHALL HOLBERG

F. 1941. Indenrigsminister. Læreeks. 1967. Forskellige politiske poster for partiet Venstre. Viceborgmester i Assens 1978-82. Indenrigsminister i ministeriet Schlüter fra 1982.

Holbergord og Holbergcitater

Sv. Eegholm-Pedersen

I disse år udkommer – som nogle af årbogens læsere sikkert vil vide – en stor specialordbog over Holbergs sprog (Holberg-Ordbog I(-V), udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab 1981ff.). Den er nu i jubilæumsåret nået til bind III, omfattende bogstaverne I-N, og der resterer således af de planlagte 5 svære bind endnu 2, som ventes udsendt i 1986 og omkring nytår 1988.

Forud for trykningen er gået en menneskealders arbejde i Danmark og – i den første fase – i Norge. Ordbogen begyndte nemlig som et dansk-norsk fællesprojekt under ledelse af den danske leksikograf og grammatiker Aage Hansen (1894-1983) og – som leder af den norske afdeling – professor Trygve Knudsen (1897-1968) i Oslo. Den danske og norske afdeling skabte sammen grundlaget for værket, en samling på ca. 400.000 citater, ved en nøje gennemgang og excerpering af alle Holbergs skrifter. Derefter gik arbejdet over på danske hænder, og selve redaktionsarbejdet er bortset fra et enkelt af bogstaverne først i alfabetet foregået i Danmark og for danske fondsmidler. Til trykningen har imidlertid atter norske fonde bidraget, og i korrekturarbejdet får vi støtte fra det leksikografiske institut i Oslo hvor man læser en meningskorrektur. Så også i den afsluttende fase har både Holbergs fødeland og det land hvor han fik sit virke aktivt medvirket til det store ordbogsprojekts gennemførelse.

Nu har vi altså en Holbergordbog, om få år i komplet stand. Hvad kan den bruges til, og hvem skal bruge den? Hertil må svares at Holberg-Ordbog jo er en specialordbog og også i høj grad beregnet for specialister og fagfolk, sprogmænd, litteraturforskere, men at den forhåbentlig tillige skulle være anvendelig og tilgængelig for en videre kreds af Holberglæsere og Holberginteresserede eller mennesker som er interesseret i sprog og sprogudvikling.

Ordbogen står i gæld først og fremmest til den store danske Ordbog, Ordbog over det danske Sprog (1918-56 og senere optryk). I

stoffets ordning og de enkelte ordborgsartiklers opbygning har denne ordbog på en række punkter kunnet tjene som mønster; de mange brugere af ODS skulle derfor hurtigt kunne finde sig hjemme i Holbergordbogen og nemt kunne drage sammenligninger mellem Holberg og de forfattere fra o. 1700 til op i vort århundrede som er behandlet i den store ordbog.

Holberg virkede som forfatter i årene 1711-54, og tidsafstanden mærkes i hans sprog. Så levende det endnu forekommer fx. i komediernes mange mundrette replikker, så er det dog nu også et historisk sprog. Det kan give forståelsesproblemer og – for instruktøren og skuespilleren og Holbergudgiveren – formidlingsproblemer. Holberg på scenen og skærmen i dag er ofte en Holberg med en lettere, somme tider også med en høj grad af retouche, i retning af ændringer af ord eller former. I Holbergudgaverne er der for de mange komedieoptryks vedkommende en lang tradition for en vis normalisering af ortografien efter et mønster som blev fastlagt af udgivere i 1800-tallet. Men moderne udgivere forsøger sig også med en mere vidtgående modernisering af holbergske tekster (med regulering både af ortografi og ordformer, se Thomas Bredsdorff: Den radikale Holberg. 1984). Hvor langt man kan og bør gå i en sådan teksttilrettelæggelse kan naturligvis diskuteres. Givet er det i hvert fald at der i de halvtredje hundrede år siden Holbergs klassiske værker er sket en række forskydninger i sproget med ændringer ikke blot i skriftbilledet, men også i ordforrådet og ordenes anvendelse – ændringer som nødvendiggør et vist mål af kommentarer og ordforklaringer.

Lad mig nævne et par eksempler fra ordbogen på hvad der erfaringsmæssigt er en af de største vanskeligheder ved tilegnelsen af ældre tekster: de tilfælde hvor ordene har skiftet betydning eller valør, og hvor et ord forstået ud fra moderne sprogfølelse giver en helt forkert mening i sammenhængen.

Mange husker Jeppes selvkarakteristik »jeg er en vittig Mand« og ved at *vittig* her betyder »klog, forstandig«, at han er et lyst hoved, og man ved at *gemeen* i »den gemeene Mand«, »det gemeene Beste« har en anden betydning end den nu gængse. Lidt mere subtile eksempler er følgende: Barselkonen i Barselstuen udbryder da hun hører

om en usædvanlig kur: »Saa *haaber* jeg nock at hand (: patienten) døde« (dvs. regner med, går ud fra). Henrich i Diderich Menschenskræk er »*hurtig*, og kand forvende sit Maal« (dvs. snild, snarrådig). Ordet *fræk* kan bruges med positiv betydning: modig, tapper (»Ej Attila saae ud i Feldslag meere freck (end Niels Corporal)« Peder Paars). Et eksempel på et ord som helt har skiftet valør er *Fruentimmer*. Det bruges både i komedier og epistelprosa som almindeligt ord for »kvinde« (synonymt med *Qvinde*) og altså uden den nedsættende eller specielle betydning som det nu har. Et ord som *artig* har hos Holberg en udstrakt anvendelse med et langt bredere betydningsspektrum end i moderne dansk. Ordet bruges ofte for at betegne personer som har dannelse, levemåde, er med på de moderne noder som fx. Lucretia i Den Vægelsindede (medens Abelone sammesteds »læser aldrig Aviser, jeg er icke saa artig«), men det har en række andre anvendelser: god, fortrinlig, dygtig eller (i »en artig Historie«, »det er artigt nok«) interessant, morsom, pudsig osv. – derimod ikke den betydning som i dag føles som den centrale (»lydig«). Opslaget fylder et par spalter i ordbogen med ialt 30 komediecitater og en række belysende eksempler fra de andre skrifter. Specialordbogen bliver her, ved en grundig belysning af hele brugen af ordet, et middel til den præcise forståelse og tolkning.

Endnu et eksempel: I sin Bergens Beskrivelse fortæller Holberg om de skærmydsler som i hans skoletid fandt sted mellem latinskoledrengene og »Garperne«, altså de unge mænd fra hansakontoret på Bryggen, »det kom til en Slags Bataille, som jeg selv bivaanede«. Holbergs biograf Th. A. Müller tolker ud fra sin moderne sprogfølelse det jo nu ikke helt kurante *bivaane* som = passivt overvære, og han ser udtalelsen som et tidligt eksempel på Holberg som betragteren af andres færd, en der står udenfor; den spinkle dreng er ikke med i de andres vilde lege (Den unge Ludvig Holberg. 1943. s. 47; citatet bruges på samme måde flere andre steder i Holberglitteraturen). Men fortolkerne er her filologisk på gyngende grund. Ordet har i ældre sprog også en mere aktiv betydning og kan bruges om den der er til stede og selv deltager i noget. Det nævnte citat kan stilles sammen med en række andre Holbergsteder hvor der er tale om

aktiv deltagelse i feltslag eller krigstog: »hvor ung jeg er, saa har jeg dog allerede bievaanet fire store Feldtslag udi Flandern« siger den foregivne officer i Den forvandlede Brudgom. Holberg beretter selv et andet lille træk fra skoletiden der tyder på at det heftige koleriske temperament som prægede ham hele livet (»Intet Arbeide har været mig selv større, end at dempe min Vreede«) har været fuldt udviklet i drengeårene: En lærer har let berørt hans hånd med ferlen, og Holberg farer straks voldsomt op og slynger manden hans øgenavn i synet. Så spørgsmålet er om han har kunnet stå som tilskuer med hænderne i lommen medens de andre gutter sloges. I Holbergordbogen er citatet anbragt under den aktive betydning, men dog – da ordbogens redaktører er forsigtige generaler! – med henvisning til den anden tolkningsmulighed, som er sikkert hjemlet i andre forbindelser i andre citater.

For den moderne Holberglæser eller Holbergbruger i det hele taget er nok de mange fremmedord et af de mest iøjnespringende sprogtræk, og også en anstødssten. Frekvensen af specielt de romanske, latinske og franske, fremmedord er høj, og der forekommer mange som slet ikke kendes eller bruges i dag, så man må ty til den klassiske store fremmedordbog (Ludvig Meyer. 1924) for at knække nødderne; flere af dem står heller ikke her. Der kan hvad brugen angår være tale om tilfælde hvor Holberg almindeligt benytter et fremmed ord og ikke har eller anvender den moderne hjemlige ækvivalent, som fx. for at nævne et par af de mange verber på -ere: *dependere, imitere, recommendere* (han har *eftergiøre* som synonym til *imitere,* men ikke *efterligne* så lidt som *afhænge* (*afhængig*) eller *anbefale*). Hyppigt finder vi imidlertid ordpar, synonympar, hvor den fremmede glose og det hjemlige ord findes side om side, eventuelt med det første som det foretrukne: *comparere : (sammen)ligne; continuere : fortsætte; emploiere : anvende, bruge; examinere : undersøge; excusere : undskylde; flattere : smigre; limitere; restringere : indskrænke; Compagnie : Selskab; Estime : Agt, Anseelse; Extremitet : Yderlighed; Necessitet : Nødvendighed* osv. – ordforrådet er gennemtrukket med sådanne ordpar.

Fremmedordene hørte tiden til, og man finder dem hos Holbergs samtidige. Både for ham og dem var de mange latin- og franskprogede dannelseskilder vigtige påvirkningsfaktorer. Men det er klart at Jean de France's digter ikke var en ukritisk benytter af det indlånte sprogstof. Der foregår i hans forfatterskab fra de første til de sidste bøger en debat om fremmedordenes plads og betydning i ordforrådet. Holbergs holdning er pragmatisk og udogmatisk. Han hævder principielt skribentens ret til at benytte de almindeligt antagne fremmede ord og afviser de ofte uforståelige eller dobbelttydige puristiske nydannelser. Fremmedordene tjener jo også til at berige sprog og stil idet man har flere ord »at gaae Vall udi«. Men samtidig viser hans praksis at han ikke var uimodtagelig for den voksende kritik af det fremmede stof, og han luger flere gange kraftigt ud i sine egne værker når de kom i nye udgaver. Alle de herved foretagne ændringer er registreret i ordbogen, så man kan følge forfatterens arbejde med at finde netop den erstatning for den fremmede glose som passer i den givne sammenhæng. Til ordet *Habilitet* fx. er brugt ikke mindre end 11 afløsningsord afhængigt af den kontekst som ordet optræder i.

Holbergs forfatterskab spænder som bekendt over mange genrer. Hans vigtigste litterære indsats, komedierne, fylder i den store udgave af de samlede værker som er ordbogens tekstgrundlag (Samlede Skrifter ved Carl S. Petersen. 1913-63), kun 3 af de i alt 17 tekstbind. Prosaskrifterne, essayistikken og især de store historiske arbejder, Danmarkshistorien, Kirkehistorien, den Jødiske Historie o.fl. optager langt den meste plads.

Den registrering der nu er foretaget af hele dette vældige stof har også givet en omfattende og broget samlet ordmasse, målt i tørre tal måske dog knap så stor som man på forhånd kunne have ventet. Der foreligger ikke nogen præcis opgørelse af antallet af ord i ordbogen og altså af Holbergs aktive ordforråd som det kommer til udtryk i hans skrifter. Men efter beregninger ud fra den trykte første halvdel af alfabetet kan det skønnes at være på op mod 28.000, heri medregnet de person- og stednavne som er optaget (i et antal af henved et par tusinde). Og dette er egentlig ikke noget meget højt tal hvis vi sammenligner med de oplysninger der foreligger om ordforrådet hos

forskellige andre forfattere. Holbergs yngre dramatikerkollega Henrik Ibsen, til hvis forfatterskab der findes en mindre et-binds ordbog, opgives at have et samlet ordforråd (incl. navnestof) på omkring 28.650, altså omtrent det samme som eller lidt mere end Holberg trods dennes betydelig større og mere alsidige produktion. Hos Shakespeare, hvis sprog naturligt nok har fået en særlig grundig behandling med flere glossarer og ordbøger og en stor moderne edb-baseret konkordans, altså en komplet fortegnelse over hele ordforrådet med registrering af alle ord i alle forekomster, er optalt ca. 18.000 ord (excl. navnestof), jo også her med baggrund i et meget lille samlet tekstkorpus i sammenligning med Holberg. For en nyere klassiker hvis forfatterskab som Holbergs er utrolig vidtspændende og alsidigt, med faglige og videnskabelige værker ved siden af de digteriske, nemlig Goethe, er det tal der opgives for det samlede ordforråd (incl. det medtagne store navnestof) så højt som 80.000! (Goethe-Wörterbuch I. 1978).

Man kan her minde om en begrænsning i Holbergs ordforråd som træder frem når man sammenligner med den periode i sprogets og litteraturens historie som går umiddelbart forud. Barokkens digtere og sprogmænd arbejdede flittigt på at opdyrke og berige sproget, og de hentede stof og inspiration fra mange kilder: ældre sprog, dialekter, fagsprog. Man finder hos mange af forfatterne et betydeligt indslag af lån fra disse sproglag. Men på dette punkt er Holberg yderst tilbageholdende. Han vil nok »forbedre« og »polere« sproget, men det skal ske indenfor de givne rammer, og om en bevidst opdyrkning eller berigelse af ordforrådet som den nævnte er der ikke tale. Han er som nævnt afvisende overfor puristernes nydannelser og også overfor arkaismer: »Det er en Dyd at efterfølge de gamle Forfædres Sæder, men en Daarlighed at ville tale ligesom Kong Dans Olde-Moder« (Moralske Tanker). Dialektindslag kan nok optræde i komedierne som personkarakteriserende middel; som regel er der dog kun tale om antydninger, brug af enkelte særlige ord eller former. Holbergs eget skriftsprog har intet af dette. Når der af og til kan forekomme nogle norske provinsialismer er det utilsigtet, og de rettes ofte i senere udgaver.

Holbergordbogen kan ligesom de foran nævnte og andre lignende specialordbøger bruges på flere måder og tjene forskellige formål.

For det første som en hjælp til læsningen og forståelsen og det videre studium af hans værker. Som nævnt medtager man, udover hele det almindelige ordforråd, også et stort navnestof, heriblandt alle person- og stednavne fra de digteriske værker, og ordbogen vil således rumme en del realkommentarer og håndbogsstof ved siden af de mange sproglige oplysninger, betydningsforklaringer osv., især med henblik på komedierne og komediernes fortolkning.

Endvidere vil ordbogen tjene som grundlag for studier i eller en beskrivelse af Holbergs sprog og derigennem for studier i 1700-tallets sprog i videre forstand. De »store« artikler i ordbogen som bringer analyser af sprogets, Holbergs og det moderne sprogs, almindelige og hyppigst brugte ord, bindeord, forholdsord, stedord, hjælpeverber, modalverber, og som med deres spaltelange udredninger givetvis kan virke afskrækkende på den almindelige håndbogsbenytter, har deres betydning her. Der er ofte karakteristiske forskydninger i brugen af de små ord, fx. forholdsordene, og hos Holberg er det et af de steder hvor den norske baggrund somme tider kan spores, som når han siger »op for Trappen« i stedet for »ad«, »trække en efter Haaret« i stedet for »i« o.l.

Endelig – ikke at forglemme – er ordbogen jo for Holbergyndere og andre et citatleksikon med en samling af Holbergs tanker og udsagn om alle mulige emner, som det kan være udbytterigt og fornøjeligt at konsultere. Citaternes funktion i ordbogen er naturligvis primært at belyse ordenes anvendelse og betydning, at være »prøvesteder« som en gammel dansk leksikograf kaldte det. Men mange af de anførte steder kan også have en selvstændig værdi og stå alene som prægnante udtryk for Holbergs tanke eller som slående eller morsomme formuleringer – rent bortset fra dem der er blevet kendt og brugt som »bevingede ord«, som man naturligvis også kan slå op i ordbogen når man har brug for at genopfriske den præcise ordlyd eller for en oplysning om sammenhængen hvori de forekommer.

Det kan være passende at slutte af med et par prægnante citater fra ordbogen, og jeg vælger nogle steder ud fra prosaen udenfor

komedierne som tillige kan tjene til at belyse et karakteristisk stiltræk hos Holberg.

Holberg ynder konkrete billeder og sammenligninger. Det er et stilmiddel vi kender fra komedierne, men det præger allerede hans tidligste historiske værker, og vi finder det samme i de moralfilosofiske skrifter fra hans senere år. De abstrakte udredninger og ræsonnementer bliver hele tiden afbalanceret af konkrete eksempler og metaforer (om brugen af sådanne metaforer i den fint gennemarbejdede prosa i Moralske Tanker kan man nu læse i Hans Hagedorn Thomsen: Sprogets fornuft. UJDS-Studier 1984). Det hedder fx., om den forsigtighed som følger af ubehagelige erfaringer: »naar man engang er afslagen af en Hoppe, tør man end ikke ride paa en Koe; og (der fortsættes med en talemåde som findes i Peder Syvs ordsprogssamling som Holberg kender og benytter:) naar man engang haver stødt sig paa en lav Dør, bukker man sig siden med Gaasen igiennem høye Porte« (Moralske Tanker; de anførte citater findes i ordbogen under hovedordene, her således under *afslaae* og *Hoppe*). – I en passage, også fra Moralske Tanker, hvor talen er om den tvang som censurinstitutionen og »mistænkelige Folk og Nøglesøgere« pålægger skribenten, bruges bl.a. følgende malende billeder og sammenligninger: »man synger ikke vel, naar Synge-Mesteren staaer med Ferlen udi Haanden ... Det er Ont (: ubehageligt, vanskeligt) at skrive udi et Kammer, som er fuld af Fluer og Insecter (osv.)«. – Et af de lidt krasse billeder, som også forekommer, ses i følgende citat hvor Holberg fraråder en ven en påtænkt flytning til et sundere klima: man vinder ikke noget ved som visse folk at flakke fra et sted til et andet »Hvo som udi Ungdom og Manddom stedse haver boet udi en Mødding, giør ikke ilde, om han ogsaa forbliver der udi sin Alderdom« (Epistler). – Holbergs egen stand, de lærde, får følgende skudsmål, med henblik på den nervøsitet og prikne irritabilitet som kan følge med det stillesiddende liv: »en lærd Mand er som en skrøbelig Leerpotte, der ingen Anstød taaler, og derfor tiener ikke at røre ved« (Moralske Tanker). Ordet »lærd« har i mange sammenhænge ligesom her en negativ valør hos Holberg, nemlig når der er tale om den

golde lærdom som ikke omsættes i liv og praksis. »Et er at være lærd, et andet viis og klog« som det hedder i Peder Paars.

En negativ klang har ordet også i det følgende citat (fra 3. Skiemtedigt), som en ordbogsskriver kan tage ad notam: »Naar Spanien roses skal, man den jo ikke nevner, – Som skriver Lexica, og udaf Lærdom revner« (men det er digtere som Cervantes der er landets ære).

Forhåbentlig ville Holberg have set ikke blot gold lærdom i sin egen her omtalte ordbog. Han ville måske endda have fundet at den af og til kunne svare til det motto om at gavne og fornøje som indeholdes i et af tidens yndlingscitater (Horats' »omne tulit punctum osv.«), et citat som han også selv flere gange vender tilbage til – se Holberg-Ordbog bind I, opslagsordet dulce!

SV. EEGHOLM-PEDERSEN
F. 1929. Cand.mag. Fra 1957 ordbogsredaktør ved Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Medredaktør af Holberg-Ordbogen. Har udgivet: Utrykte Holbergiana i Universitetsarkivet. DSL 1979.

Holberg som oversætter

F. J. Billeskov Jansen

Så snart Holberg havde erhvervet sig midler, tænkte han på at gøre dem nyttige for det samfund, der havde forskaffet ham pengene. Det var uden tvivl Holbergs historiske skrifter, der tidligt gav ham betydelige indtægter. »Dannemarks og Norges Beskrivelse« (1729) og »Dannemarks Riges Historie« (1732-35) solgtes fortræffeligt. Til Danmarkshistoriens sidste bind skrev forfatteren en stor »Betænkning over Historier«, som slutter med hans tidligste disposition for sin formue: »det som jeg ved mine Skrifters Debit enten har erhvervet, eller ydermere kand erhverve, agter jeg ved en nyttig Stiftelse til det Danske Sprogs videre Forfremmelse, at give Publico tilbage igien« (Værker i tolv Bind VIII, 102). Det lød forjættende: Holberg som stifter af Modersmål-Selskabet! Planen blev aldrig iværksat, og 1747 skænkede Holberg sin formue til det nye Sorø adelige Akademi. Hvorledes sprogstiftelsen skulle have virket ved vi ikke. Vi kan konstatere, at Holberg praktisk greb ind til fremme af litteraturen og sproget. Han udskrev 1738-40 fem gange en digtkonkurrence, hvor poeterne skulle behandle angivne temaer fra romerske digtere (to gange Horats, Juvenal) og filosoffer (Cicero, Seneca). Han udgav udvalg af de under mærke indleverede digte som »Første til Femte Prøve af ziirlige og smukke Danske Vers«. Foran hvert digt giver Holberg en kort bedømmelse, hvor han priser »de brave Mænd, som skierpe deres Penne til det Danske Sprogs Ziir og Nytte« (Samlede Værker IX, 496). Om en deltager siges, at »hand i Grund har udstuderet det Danske Sprog« (510).

Få år efter vendte Holbergs arbejde for sproget sig mod gode oversættelser. Han opfordrede 1745, i fortalen til sine Heltindehistorier, studerende til, »i steden for at oversætte Romaner og andre saadanne Bøger, som vi ikke behøve, arbeyde paa Traductioner af gamle Latinske og Græske Autores, som os fattes, og derved øve sig saavel udi de lærde Sprog som udi deres Moders-Maal. Det er til saadant Arbeydes Opmuntring jeg haver oversatt en Græsk Autor

paa Dansk, som, om Gud vil, næstkommende Aar kand komme for Lyset, og som, maaskee, kan tiene vore Studentere nogenledes til Veyviser udi saadant, hvilket ellers udi sig selv ikke er saa let og saa ringe, som nogle indbilde sig« (Samlede Skrifter XIV, 408). Fortalen til Herodians Historie om de senromerske kejsere (1746) blev da Holbergs hovedstykke om oversætterkunsten. Holberg taler med den myndighed, som et lige fuldført stykke arbejde i faget berettiger til. Han skriver, at nogle oversættere »binde sig saa stærk til Originalerne, at Oversættelserne blive uforstaaelige: Andre bekymre sig alleene om Meeningen, og tage sig udi Oversættelserne alt for stor Frihed, hvorved foraarsages, at man udi Versionen læser det, som ikke findes udi Originalen. En retskaffen Oversætter tager herudi en Middel-Vey, saa at han ikke viger fra Originalen uden i Talemaader, som stride imod det andet Sprogs Egenskab. Hvad som udi et Sprog er en Zirlighed, er udi et andet en Vanheld (dvs. hæslighed). Det var at ønske, at vore Bibelske Oversættere havde haft saadant for Øynene, og ikke tvunget Versionerne efter den Orientalske Stil ... De gamle Hebræer have, for Exempel, betegnet en Hund med *den der pisser paa Veggen.* Saadan Talemaade var hos dem ikke anstødelig, efterdi den var brugelig: Men jeg vil ikke raade nogen Frue eller Jomfrue at exprimere sig nu omstunder saaledes udi Selskab.« (Samlede Skrifter XV, 34). Holberg rører her ved et kuriøst sted i Davids historie, før han bliver konge (1. Samuels bog 25, 22 og 34). David er vild af raseri over for den nærige Nabal og sværger, at Gud må straffe ham selv, hvis han lader nogen blive tilbage af alt hvad Nabal havde som pisser på væggen. Den gamle oversættelse af 1550 forklarer ikke hvad det djærve udtryk omfatter; i 1607 og 1647 tilføjer denne randnote: »En Hund etc.« David vil altså udrydde alle lige til Nabals hunde. Men i oversættelsen af 1871 forsvinder omskrivningen i bibelteksten og erstattes af »nogen af Mandkjøn«, 1931 »noget mandligt Væsen«. Holberg plejede ikke at være sart; men han ville ikke, at Bibelen udsattes for spot. Dets sprog skulle hverken være vulgært eller moderne. Han turde ikke i stedet for »hil være dig, o Høvidsmand« sætte »God Morgen Herr Capitaine« (Epistel 368). »Den zirligste Italienske Bog kand ved alt for nøye Oversættelse blive lat-

terlig paa fransk, og hvad som i Tydsk er Majestetisk bliver udi Dansk u-naturligt og høyttravend« hedder det i Fortalen efter det hebraiske eksempel. Vi kan i Epistel 241 se, hvor Holberg sætter grænsen mellem engelsk og dansk. Da det danske teater genåbnede 1748, virkede Holberg som konsulent og læste bl.a. nogle »Engelske Comoedier, for at see, om nogen af dem kunde tiene udi vor Kram«. Han stødes da af stilen; han finder bl.a. deres »Lignelser modbydelige«. Fra William Congreve: »The Way of the World« oversætter og udskriver han dette Eksempel: »I Steden for at sige, at *hun hader ham indtil Døden,* exprimere de Engelske sig saaledes: *Hun hader ham meere, end en Qvæker hader en Papegøj, eller en Fiske-Pranger stærk Frost* (She hates him worse than a Qvaker hates a Parrot or than a Fishmonger hates a hard Frost)«.

I Fortalen til Herodian vil Holberg nu vise, at »Mænd af store Genier« ikke har holdt sig for gode til at foretage oversættelser. Holberg har fundet en meget rosende omtale af en bekendt oversætter Nicolas Perrot, herre til Ablancourt (1606-64). Holberg meddeler ikke sin kilde, men vi kan oplyse, at det er fra Pierre Bayles enorme historisk-kritiske Dictionnaire (1697), han har sin viden. Bayle anfører i artiklen Perrot, note F, hvad Olivier Patru skriver i sin biografi af Ablancourt. Holbergs citat er en ny prøve på hans oversætterkunst. Citatets »Montagne« er den geniale franske renæssancefilosof Michel de Montaigne, som vi kommer tilbage til. I sin oversættelse bevarer Holberg originalens karakter af opremsning. Han koncentrerer sætningen: »tout ce qu'il faut pour cela« i ét ord: »Evne« og når Patru siger, at Ablancourt havde »l'esprit rempli de toutes les belles connaissances« skriver Holberg »stor Geist og Lærdom«. Har Ablancourt erklæret, at han var hverken Prædikant eller Advocat, behøver man efter Holberg ikke tilføje, som Patru »pour faire, ou des plaidoyers ou des sermons«. Lad os da læse Holbergs skønsomt forkortede, men helt præcise gengivelse af den franske forfatters ord: »Ablancourts Geist (siger han) nærmede sig til Montagnes; og, hvis han havde villet arbeyde paa Originaler, havde han derudi ingen Mangel haft paa Evne; thi han havde en sterk Indbildings Kraft, stor Geist og Lærdom; Men, naar man erindrede ham derom, sagde han,

at han var hverken Prædikant eller Advocat; at Verden var fuld af politiske Bøger, at alle moralske Skrifter vare ikke andet end opkaagede Sager af Plutarcho og Seneca, og at, for at tiene sit Fædreneland, det var bedre at oversætte gode gamle Bøger end at giøre nye, som oftest intet Nyt havde«. »Opkaagede Sager« er en fin udvidelse af den franske teksts »redites«, dvs. (overflødige) gentagelser.

I sin Jødisk Historie (1742) havde Holberg gengivet Davids trussel mod Nabals hus (Samlede Skrifter XII, 253); men i et afsnit om »Hebræernes Sprog« erklærede han, at han »ingen Kundskab haver om de Orientalske Sprog« (200). Ved eksamen i hebraisk 1704 havde han blot opnået karakteren »hæsitanter«, altså »tøvende«. I græsk derimod den næsthøjeste karakter, »bene«. Og oversættelsen af Herodian var bl.a. et led i Holbergs sene forsøg på at forbedre sine græske kundskaber; han angiver til sidst, i Epistel 447, at han »fast med samme Facilitet kand læse en Græsk Historie som en Latinsk«. Vi ved, fra en »Fortegnelse over en Del af Ludvig Holbergs Bibliothek« (1869), at Holbergs udgaver af græske forfattere var forsynet med paralleltløbende latinske oversættelser. Således Herodian, i en tosproget og kommenteret udgave fra 1662. Jeg har engang efterlyst en undersøgelse af, om Holbergs fordanskede Herodian smagte mere af denne latinske gengivelse end af »den græske Original, efter hvilken oversættelsen ifølge titelbladet er udført« (Holberg som Epigrammatiker og Essayist, II, 1939, 83). Torben Damsholt har i en afhandling: »De gode kejsere« vist, at Holberg med oversættelsen og dens udførlige forberedelse »Om Aarsagerne til Roms umaadelige Tilvext« har leveret indlæg for den oplyste enevælde, men Damsholt har ikke foretaget en filologisk vurdering (Festskrift til Povl Bagge, 1972, 1-32).

Da Holberg fra begyndelsen af sin forfatterbane foresatte sig at levere nyttebøger for dansk-norske læsekredse, er det oplagt, at han af sine kilder oversatte tekster til bøgerne. Han oversatte fra tysk, engelsk, fransk og latin til dansk; men da han skrev sine erindringer, Levnedsbrevene (1728-1737-1743) på latin, oversatte han f.eks. komediernes titler til dette sprog, ligesom hans næsten 1000 latinske

epigrammer (1737-1743-1749) gengiver på latin adskilligt sprogstof fra de levende sprog.

Men det er netop i 1740'rne, at Holberg dyrker oversættelsens ædle kunst, ikke blot for meddelelsens, men også for sprogets skyld. Vi møder i dette tiår hos Holberg en omhu eller ømhed for hans egen prosa, som adskiller sig fra tiden både før og efter.

Dette kunstneriske forhold til den danske prosa forberedtes i 1730'rne, hvor Holberg med ny kraft kastede sig over nogle fremmede moralfilosoffer. Vi kender til nogle af Holbergs bogkøb på auktion. 1732 købte han en udgave af Senecas samlede skrifter, Opera omnia (Amsterdam 1634), desuden flere skrifter af Cicero, og senere anskaffer han sig en moderne udgave af Ciceros Opera omnia (Leipzig 1737). Hans udgave af franskmanden Michel de Montaigne, hvis Essais første gang udkom 1580-88, er også ny og kommenteret (London 1739). Citater og Hentydninger viser, at samtidig med at de moralfilosofiske problemer trænger sig på hos Holberg, lærer han en ny, pointeret prosakunst af disse tre fremragende sprogbrugere. Det er latin og fransk, som ligger bag Holbergs mesterlige prosa i »Moralske Tanker« fra 1744. Endda således, at han øver sig på latin, før han skaber det danske essay. I Holbergs 3. latinske levnedsbrev, fra 1743, giver han sin vurdering af en række forfattere, herunder vore tre filosoffer. Til denne bog med levned og meninger føjer han, stadig på latin, seks filosofiske artikler. Det er i disse, vi kan se ham komponere essays, med det element af subjektivitet og paradoksi, som hører genren til. Da Holberg så året efter udgiver Moralske Tanker, med 63 kapitler, står deriblandt de seks latinske nu oversat af forfatteren til dansk. Med disse artikler, som fra Holbergs hånd foreligger på to sprog, kan vi på én gang betragte tilblivelsen af det moderne essay i Danmark og Holberg som oversætter af sig selv. Med undtagelse af den første, som handler Om Fromhed, De pietate, er de alle bygget over en sprælsk idé: hvad er anstændighed og uanstændighed andet end sædvane? Lykke og ulykke andet end indbildning? Hvilken nytte gør ikke folks fordærvede smag! Man plejer at prise samdrægtighed, men hvad udretter ikke usamdrægtighed? Den sidste begynder: kun

den vise er lykkelig, men slutter med at kun tåber er lykkelige: solos stultos esse beatos.

Vi har ovenfor set, hvordan Holberg har oversat en fremmed tekst; han koncentrerede den uden at gå glip af det væsentlige. Han var økonomisk med pladsen, men ønskede fuldt udbytte af det oversatte citat. Det er Holbergs praksis overfor sine stofkilder, han udnytter dem kort og kontant. I »Moralske Tanker« helt anderledes. Holberg følger her omhyggeligt sin egen latinske tekst; han er gerrig på hvert indfald, men forklarer det ofte med flere ord. Går et citat ud, erstattes det gerne med et andet. I det letsindede stykke om lykke og ulykke opremses i indledningen de fattiges fordele og de riges ulemper. Herunder hedder det, at de fattige er sunde og rørige (sani ac agiles), medens – med et citat af Horats – de riges ødelagte krop nægter at bære dem. På dansk indskydes et ordsprog og det latinske vers går ind i teksten: »de Fattige ere sunde og rørige, thi det heeder: Fattigdom føder, men feeder ikke. De Rige derimod skrøbelige og tunge, saa de have Møje at bære deres Legemer« (Moralske Tanker, 1943, 82-83). Holberg har nemlig opdaget en dansk stilkilde, som i fynd står mål med latinske sentenser. Det er Peder Syvs Almindelige danske Ordsproge og korte Lærdomme (1682-88). Holberg anfører ordsprog både før og efter »Moralske Tanker«, men i denne bog ligger de så talrigt og tæt, at det er uden for tvivl, at han bevidst har studeret denne ypperlige kilde for at pryde sin tekst med den. I essayet om hvad der er sømmeligt og usømmeligt binder han en hale af ordsprog på sin oversættelse. Fra Peder Syv har han både det nedenstående latinske vers, dets danske gengivelse og de følgende ordsprog fra to steder hos Peder Syv:

> »Culta puella nimis casta puella minus.
> Jo meer en Jomfru Smykke bær,
> Jo mindre Kydskhed findes der.

Vi have og et gammelt Dansk Ordsprog: Let udi Klæder, let udi Sæder, brogede Klæder, broget Sind. Men vi have derimod andre Ordsprog, som sige: man maa ey dømme om Hesten af Saddelen,

eller om Manden af Klæderne: item at der ere gode Heste af alle slags Haar«. Så henrykt er Holberg altså over danske ordsprog, at han knap kan standse. Men opdagelsen gjorde ham ære. Midt i den intense beskæftigelse med at gengive latinen forstod han, ligesom senere Grundtvig da han oversatte Saxos Danmarkskrønike, Gesta Danorum, at ordsprog er kernesprog.

Men alt har sin tid hos Holberg. I sine Heltindehistorier, fra året efter »Moralske Tanker«, husker Holberg endnu nogle ordsprog. I Epistlerne (1748 ff) er de næsten forsvundet. Vi er omtrent vendt tilbage til situationen før 1744.

Også som en raptus for indhold og form, men i dybere forstand, var Holbergs forhold til Montaigne, hvis ånd ligesom svæver over »Moralske Tanker«. Heri findes o. 25 citater, tilståede eller skjulte, fra Montaignes »Essais«, hvorefter hans navn og bog forsvinder igen næsten fuldstændigt. Holberg siger i sit 3. Levnedsbrev, at han sætter Montaigne højt på grund af hans oprigtighed (candor) og godt kan lide hans paradokser, hvorved Holberg forstår påstande som med virkning stiller spørgsmål ved vedtagne ideer. Ved udførelsen af dette program for »Moralske Tanker« er Montaigne med i stort og småt. Holbergs udgave af »Essais« var forsynet med noter af Pierre Coste. Denne gør opmærksom på, at Montaigne i slutningen af sin 1. bogs 40. kapitel oversætter en smuk passage af Senecas Epistel 81. Det var blevet et fornemt stykke fransk, med synlig kærlighed oversat af den romerske mesters franske elev. Og netop dette essay har, både ved form og indhold, betydet meget for et kapitel i »Moralske Tanker«, hvor Holberg på tilsvarende plads anbringer en vellykket halv sides oversættelse af Senecas skrift om livets korthed, De brevitate vitæ. Det er instruktivt at se de to moderne essayister slibe deres prosa til efter Senecas kraftfulde, sententiøse stil: »Den største Deel af Mennesker klager over Naturen, at den haver givet for kort Leve-Tiid; men vi anvende den ikke paa gode og fornødne Ting: thi, ligesom Riigdom og Midler, naar de falde udi Øderes Hænder, i en Hast forsvinde maadelige Midler derimod, som tilfalde en god Huusholder, blive ikke alleene conserverede, men forøges. Saaledes er Livet langt, naar vi veed ret at bruge det; og den bruger det ret, som

anvender det paa nyttige Ting. Vi maa derfor ikke stræbe saa meget efter at leve længe, som efter at leve vel, og naar vi leve vel, saa er Livet langt: Non ut diu vivamus, curandum est, sed ut bene: longa est vita, si plena est«. (213). Man forstår Holbergs indledning, at Senecas betænkning »er saa grundig (dvs. velbegrundet), at jeg ikke kand efterlade den her at indføre«. Og efter den klare og gode oversættelse kommer Senecas ord i original med romersprogets hele aplomb: longa est vita, si plena est.

Det er en hovedsag i »Essais« og »Moralske Tanker«, at bedømme nytten af forskellige videnskaber. Montaigne har et lille kapitel Om ordenes tomhed, De la Vanité des Paroles (I, 57), hvorfra Holberg oversætter en kritik af retorikken. Det er ejendommeligt, at de to omhyggelige stilister er så hårde ved læren om veltalenhed: »En vis Philosophus (det er altså Montaigne) ligner Talekonsten ved Fruentimmerets Sminke. Den sidste forblinder Øjnene; den første forblinder Sindet. Socrates kalder den Konst at bedrage Folk«, osv. (»Moralske Tanker« 49). Når Montaigne skriver, at vi ikke skal spørge efter om et menneske kan græsk eller latin, men om han er blevet bedre eller klogere: Il fallait s'enquérir qui est mieux savant, non qui est plus savant (I, 24), så forstår Holberg at gribe et flot udtryk for en ham kær tanke: »Der maa ikke spørges, om een er mest lærd, men om han er best lærd: ikke hvo der haver lært mest at tale, men hvo der have lært best at leve« (207). Visere endnu tales der om viden i et andet stykke af »Moralske Tanker«; Holberg forstår her at værdsætte Montaignes billedsprog. Talen er om de sande lærdes beskedenhed. »Intet kand være artigere og grundigere end hvad Montagne herom taler. Det gaaer, siger han, med lærde og kyndige Folk, som med Kornstraae: De Spiire staar i Vejret ligesom med oprakt Hoved saa længe de ere tomme: men naar Axene komme til Moedhed, begynde de at ydmyge sig og at bukke med Hovedet« (103). Vi kan konstatere, at han har oversat sit citat lige så smagfuldt som han har udvalgt det: »Il est advenu aux gens véritablement savants, ce qui advient aux épis de blé: ils vont s'élevant et se haussant la tête droite et fière, tant qu'ils sont vides; mais quand ils sont pleins et

grossis de grain en leur maturité, ils commencent à s'humilier et baisser les cornes« (II, 12).

Fire år efter »Moralske Tanker« udkom de to første bind af Holbergs Epistler. I Fortale til Læseren siger forfatteren: »Stilen er herudi ikke saa pyntet som i mine Moralske Tanker: Bør ey heller saa at være udi Epistler«. Holberg lægger således, stilistisk, en klar afstand mellem gennemreflekteret essayistik og en mere magelig, slobrokagtig skriveform; igennem fem binds epistler fører Holberg en slags dagbog over sin læsning, og denne afsætter mange slags oversættelser, således som det kan følges i kommentarbindene i min udgave af Holbergs Epistler (1944-54), samt i to rækker af »Studier over Holberg ved Arbejdsbordet« (Holberg-Blandinger, 3. samling 1946, 7-41; Danske Studier 1951, 27-35). Kun en enkelt oversættelse skal nævnes her. Den er nu også den mest betagende af dem alle. Da Montesquieu's Om Lovenes Ånd, De l'Esprit des Lois udkom 1748, var Holberg med hele Europa klar over, at dette var århundredets bog. Han anskaffede sig det store værk, i en udgave fra Amsterdam 1749, og anmeldte den i en række epistler, men oversatte desuden et gribende stykke fra Montesquieu's kapitel om religionen. Det er et brev, som Holberg med rette tillægger Montesquieu. Heri bønfalder en jøde den katolske inkvisition i Spanien og Portugal om at standse den bestialske tortur over for ikke-rettroende. Anledningen var, at en 10-årig jødepige var blevet brændt ved den seneste autodafé i Lissabon: »I Herrer Inqvisiteurs tordne mod Keyseren af Japan, efterdi han fordømmer til Baal og Brand alle Christne, som findes i hans Lande. Men han kand sige til sit Forsvar: »Vi handle med eder, ligesom I handle med andre.« ... I maa bekiende, at I ere meere Blod-gierrige end samme Keyser. I myrde os, endskiønt vi have samme Troe med eder, efterdi vi ikke troe alt hvad I troe. Vi hænge ved en Religion, som I selv tilstaae fordum at være recommenderet af Gud. Vi meene, at Gud endnu elsker samme Religion; I derimod meene, at han nu ikke har den meere kiær. Og, efterdi dette er eders Meening, saa forfølge I med Sværd og Ild dem, som af uskyldig Vildfarelse troe, at Gud endnu elsker, hvad han fordum har havt kiært. Hvis I øve Haardhed i Henseende til os, saa øve I end større

Haardhed i Henseende til vore Børn, hvilke I opofre til Ilden, efterdi de følge den Lærdom, som Naturens og alle Folkes Love byder, nemlig: at respectere deres Forældre ... Vi besværge eder ikke ved den almægtige Gud, som vi dyrke tilligemed eder, men ved Christum, som I sige at have paataget sig Menneskelig Natur, for at være Eder et Exempel, som I maa efterfølge. Vi formane eder at handle med os, som han selv vilde handle, hvis han endnu var paa Jorden. I ville, at vi skal være Christne, og I ville selv ikke være det. Men, hvis I ville ikke være Christne, saa værer i det ringeste Mennesker. Handle med os i det ringeste, ligesom I ingen anden Religion havde end den, som Naturens Lys dicterer. Om Himmelen har beviset eder den Naade at vise eder Sandheds Vey, maa derfor Børn, som saadan Gave have arvet efter deres forældre, hade dem, som saadan Naade ikke er vederfaren? ... Hvis I ville bruge eders Fornuft, da ville I finde, at det er daarligt at myrde os, efterdi vi ikke ville bedrage eder. Hvis eders Christus er Guds Søn, saa haabe vi, at han vil belønne os, efterdi vi ikke have villet vanhellige hans Mysteria, og vi troe, at den Gud, som vi tilligemed eder dyrke, ikke vil straffe os, efterdi vi opofre vort Liv for en Religion, som han tilforn har givet os, og efterdi vi troe, at han endnu giver den. I leve udi en Alder, hvorudi Naturens Lys skinner klarere end nogen Tid tilforn, hvorudi Philosophien har oplyset Sindet, hvorudi eders Evangelii Morale er allerbest forklared, og hvor det Herredomme, som et Menneske bør tilegne sig over et andets Samvittighed, er nøyest efterforsket. ... U-lyksalig er den Nation, som overdrager Myndighed til saadanne Personer, som I ere. ... Hvis Efterkommere holde for, at Europa udi vor Tid har været polered, da vil man citere eder for at vise, at vi have levet i Barbariske Tider, og den Idée, som man giør sig af eders Opførsel, vil sværte den Alder, som vi leve udi«. (Epistel 520).

Holberg medtager ikke Montesquieu's også i dag trøstesløse indledning: »Dette lille arbejde er det mest unyttige, som nogensinde er skrevet. Når det drejer sig om at bevise noget så soleklart, er man sikker på ikke at kunne overbevise«: Quand il s'agit de prouver des choses si claires, on est sûr de ne pas convaincre.

F. J. BILLESKOV JANSEN

F. 1907. Professor. Cand.mag. i dansk og fransk, dr.phil 1938, professor i dansk litt., Københavns Universitet 1946-77. Udgivet en lang række skrifter om og af Holberg, form. for Holberg-Samfundet fra 1959, modtaget Holberg-medaljen 1958 og medlem af komiteen for denne pris siden 1972.

Epistel 415 – Om sproget

Ludvig Holberg

Til**

Vore Nordiske Lærde, hvorunder jeg befatter Tydske, Hollændere, Danske og Svenske, have lang Tiid havt meget at bestille med at rense deres Sprog fra alle fremmede Ord. Nogle rose saadant Foretagende: Andre derimod holde for, at Arbejdet er ikke alleene u-nyttigt, men ogsaa skadeligt, eftersom det tiener til intet uden at giøre et Sprog tungt og uforstaaeligt. Jeg for min Deel tager intet Partie herudi, saasom jeg tager mig nøje vare for at indvikle mig udi *grammaticalske* Krige, hvilke af alle pleje gemeenligen at føres med største Hidsighed. Jeg haver derfore alleene ladet mig nøje med løsligen at tilkendegive Aarsagen, hvi jeg bliver ved min sædvanlige Skrive-Maade, og hvi jeg ikke haver villet følge Strømmen, og rettet mig efter de saa kaldne Sprog-Reensere. Jeg haver meenet, at, naar et beqvemt fremmed Ord engang haver faaet Borger-Ret, og saaledes er bleven bekiendt, at det af alle forstaaes, saa er sikkrere at beholde det samme, end udi dets Sted at indføre et nyt, hvorved Sproget bliver uforstaaeligt, og Tingen ofte ikke ret betegnes. Jeg haver skiemtet med Hollænderne, som udi denne Sprog-Reensning af alle ere de hidsigste, og sagt, at man maa forundre sig over, at et Folk, der udi *Religions*-Sager lader see saadan *Tolerance,* og som beskytter alle *Secter,* intet Qvarteer giver til en fremmed Glose, med mindre den kand vise sine Ahner fra de gamle *Bataver,* hvorved foraarsages, at Sproget ikke alleene for Fremmede, men endogsaa for dem selv er bleven tungt og fast uforstaaeligt, helt udi *Philosophiske Materier.* Jeg haver engang forsøgt at læse noget udi en Hollandsk Oversættelse af *Cartesii Philosophie;* men det første Blad giorde mig saa træt, som jeg kunde en heel Dag have staaet ved et Smeede-Værksted eller tærsket paa en Lade. Jeg haver i mine *Moralske* Tanker anført visse Ord; blant andre *Antiqvitet, Poët, Philosophie &c,* i hvis Sted nu bruges Alterthum, Tichter, Weltweisheit, hvilke jeg haver meenet at være mindre beqvemme end de første, og derforuden dobbelty-

dende. Jeg bekiender vel, at de Tydske nu omstunder ved Alterthum forstaaer *Antiqvitet,* og ved Tichter en *Poët.* Men det er Spørsmaal: Om udi ældere Skrifter Alterthum ikke haver havt samme Bemærkelse som Alter, eller det, som vi kalde Alderdom, og Hollænderne *Ouderdom (Senectus).* Thi man finder endnu, at Ordet udi nye *Lexicis* forklares ved *Annositas:* Og meener jeg det at være det beqvemmeste Ord. Alter derimod betyder ogsaa *Ætas,* som *flos ætatis,* blühende Alter. Ligesom Gedicht forklares udi *Lexicis* ved *falsiloqvium* eller Løgn. Og at det er derfore sikkrere med nogle at betiene sig af det Ord *Poëterie* eller Verse-Kunst, Vindes saaledes ikke andet derved, end i Steden for et bekiendt og af *Latiner* selv samt alle *Nationer* antaget Ord at give et dobbeltlydende i Steden derfor. De gamle Romere, som vare saa omhyggelige for at pynte paa deres Sprog, have ikke taget i Betænkning at betiene sig af Græske, sær *Philosophiske* og Konst-Ord; og finder man ingen at have bebreidet dem saadant, skiønt Grækerne vare undertvungne Folk. Tvertimod *Cicero* selv vilde have underkastet sig Latter, hvis han havde vraget det Ord *Philosophie,* og i Steden derfor brugt *Sapientia mundi* eller Weltweisheit, hvorved Ordet faaer et ubeqvemt Navn: Thi ved Weltweis kand heller betegnes en Stats-Mand end en *Philosophus;* med mindre det kand vises, at *Philosophien* haver sit rette Sæde ved Fyrstelige Hoffe. *Bibliothek,* som alle indtil Gaards-Karle og Kokke-Piger forstaae, maa nu heede Bücher-Sahl; da det Ord *Bibliothek* dog haver vidtløftigere Bemærkning, saasom det betyder ikke alleene Stedet, hvor Bøger forvares, enten udi Sale eller Skabe, men endogsaa Bøgers Samling, *Cataloger* og *Critiker* over Skrifter. Thi det var u-rimeligt, for Exempel, at ville kalde *Clerici Bibliothek,* eller *Critiqver* over Skrifter, Klerks Bog-Sale. Hvad ellers det Ord Weltweisheit angaaer, hvorved *Philosophie* betegnes; da meene nogle, at det er et ældgammelt Tydsk Ord; men nogle Tydske Skribentere selv vise, at man have *confunderet* Weltweisheit med Waldweisheit eller Skov-Viisdom, efterdi de gamle *Barder* og *Druider* undervisede udi Skove. Jeg kunde anføre utallige be-qvemme og forstaaelige Ord, som forkastes, og i hvis Sted indføres igien enten ubeqvemme eller uforstaaelige Ord. Man forkaster, for Exempel, paa *Academierne* selv det Ord

Professor, og i dets Sted sætter Lærer, da dog en Præst, ja en Skoleholder paa Landet, er ligesaavel en Lærer som en *Professor.* Historier maa nu ogsaa hede Geschichte, hvorved Ordet taber sin Bemærkelse; hvilket man bliver vaer udi *Historia Animalium,* som ikke kand hede Dyrenes Bedrifter. I det ringeste kunde saadant Ord ikke antages af en *Cartesianer,* der nægter Dyrene Liv og Følelse, og giør dem til *Machiner.* Det gaaer end mindre an udi *Historia Plantarum,* saasom det blev u-rimeligt at ville sige Planternes Bedrifter. Naar man forkaster fremmede i Brug komne Ord, maa man i deres Sted antage enten gamle af Brug komne eller opdigtede nye Ord. Begge Deele haver jeg taget i Betænkning, holdende for at kunne giøre mig latterlig ved at kalde Italien Valland og Strædet Nørvasund, Serviette en Knæedug, et Taffel en Skive &c. Og ved at digte nye Ord underkaster man sig *Critiqve,* helst naar man dertil ikke er *autorisered.* Jeg haver i mine Skrifter ofte brugt det Franske Ord *outrered,* saasom det blant Danske overalt er bleven forstaaeligt, og derhos er heel beqvemt; og jeg haver ikke understaaed mig at bruge det Tydske übertriebend, som paa Dansk maatte hede overdreven, hvilket vilde blive dobbeltlydende: Thi man veed, hvad udi vore *Provincier* forstaaes ved overdreven eller et Overdrev. Dog bifalder jeg ikke dem, som herudi gaae forvidt. Thi mange ikke aleene uden Nød betiene sig af fremmede Ord, men endogsaa af ubeqvemme, alleene for at lade see, at de forstaae mere end eet Sprog; efterfølgende derudi *Jean de France* og andre *Petits-Maitres,* som ere et Sprogs Forvirrere. Min Herre seer saaledes, at mine Tanker er, at man maa gaae en Middel-Vej imellem Sprog-Blandere og utidige *Purister,* saaledes, at man ikke forkaster fremmede antagne og forstaaelige beqvemme Ord, allerhelst Konst-Gloser, hvilke man seer de gamle Romere og andre *Europæiske* Folk at have laant af de Steder, hvor Konsterne først ere opfundne. Romerne have laant saadanne Ord af Græken-Land, ligesom Italiener, Franske og Engellænder alle Søe-*Terminos* af Hanse-Stæderne. Ja visse Ord, som *Almanac, Algebra, &c,* fra *Araber.* Og er det af samme Aarsag, at visse fremmede Ord ere blevne saa bekiendte, og visse gamle Danske Ord igien saa fremmede, at jeg fast betænker mig at imodtage et Haand-Skrift eller en

Vexel, som er *dateret* udi Glugmaaned eller Blidemaaned i Steden for *Januario* og *Februario*. Thi jeg kunde vente, at, naar det kom for en Ret, at en Herredsfoged eller Dommer vilde studse derved, og opsætte Sagen, indtil han af en gammel *Almanac* kunde see, om Vexlen var forfalden. Engellænderne, som have lagt stor Vind paa at bringe deres Sprog til Fuldkommenhed, have i steden for at ophitte nye Ord, laant de beqvemmeste af Fremmede, og alleene givet dem en Engelsk *Termination:* Virkningen deraf er, at intet Folk med større Fynd kan *exprimere* sig udi alle *Materier,* og at Fremmede deshatigere kand lære deres Sprog. Disse mine Tanker vil jeg dog ingen paatrykke, langt mindre vil jeg indvikle mig derfore udi nogen Tvistighed; thi jeg haver udi denne min Alder hverken Lyst eller Mod til at føre *Grammatical*ske Krige. Vil derfore bede min Herre, at hvis han mærker disse mine Betænkninger at sætte nogen i Bevægelse, da heller at tilkiendegive dem, at jeg haver staaet fra min Meening, og er bleven en fuldkommen *Conversus*. Min Herre kand ogsaa sige, for at befrie mig fra U-roelighed, at jeg ogsaa haver i Sinde med andre vore nye Skribentere at give den Bogstav *C* Afskeed, ja at træde udi *offensive* Forbund med dem, som have erklæret samme Bogstav Kriig: Hvorvel jeg bekiender, at jeg ingenlunde kand begribe saadant deres Foretagende, helst naar de skride dertil endogsaa udi Lantinske og Franske Ord, som *Konsistorium, Konstantinopel, Kommerse &c.* Det er bekiendt, hvad Latter den her opvakte, som først begyndte at skrive Kommers-Raad i steden for *Commerce*-Raad: Thi saasom Kummer er det samme paa Dansk som Bekymring, tænkte man, at en Kommers-Raad var ikke andet end een der giver Raad til bedrøvede Mennesker, eller saadan en, som de Tydske kalde en Siechen-Trøster. Jeg ønsker, at enhver, som foretager sig at *reformere* Sprog, vilde følge den Plan, som jeg have foresat mig udi mine *Orthographi*ske Anmærkninger, hvorudi jeg intet *deciderer,* men viser ikkun, at, eftersom enhver *orthographerer* paa sin Maade, man bør *examinere,* hvilken *Orthographie* er rimeligst. Thi, hvis nogen herudi vil lade see Myndighed, maa han vente samme Dom, som *Asinius Plio* fældede over saadant *Tiberii* Foretagende, nemlig: At det stoed til Kejseren at giøre hvem han vilde, til Romerske Borgere, men at han kunde

ikke give Borgerskab til et Ord, som ikke var Latinsk. Jeg forbliver &c. ||

Holberg – banebryder for modersmål og folkestyre

Arne J. Hermann

Der kan næppe herske tvivl om, at hvis Holberg havde haft mulighed derfor, havde han været en af Modersmål-Selskabets bedste støtter!

Nu udelukker det sig af indlysende grunde, men Modersmål-Selskabets indsats og målsætning ligger helt i tråd med, hvad Holberg virkede for.

Holberg troede på mennesket som et fornuftsvæsen, det er umagen værd at virke for gennem det skrevne og talte ord. Gennem hele sin produktion benyttede han modersmålet varieret og levende på alle niveauer med fint øre for, hvad der var nødvendigt og rimeligt i den givne situation. – Og det tør siges, at det lykkedes ham at få sit budskab frem.

Bekvemme ord

Holberg var ikke fanatisk, enøjet eller dogmatisk i sine bestræbelser for at fremme den sunde fornuft. Tværtimod. Han hadede al forstillelse, krukkethed og unatur. – »Jeg væmmes ved alt det, som er affekteret, og ligesom sat paa Stylter.«

I forskellige sammenhænge må sproget naturligvis optræde i forskellig dragt. Derfor er der himmelvid forskel på Holbergs sprog i f.eks. komedierne og i det videnskabelige og filosofisk-moralske forfatterskab. Dels er emnerne forskellige, og dels er de skrevet for folk med forskellige forudsætninger.

Holberg moderniserer sit danske og kaster former bort, når de ikke synes at gavne – hvorfor skrive »du kandst«, hvis det er ligeså naturligt og mundret at sige »du kan«?

Ligeså med den fremmede påvirkning. Det er jo et meget rammende signalement, Chr. Wilster giver i digtet »Før var der knap

skrevet på dansk en bog ...«, selv om det måske kan virke nok så nationalromantisk i sin hyldest.

Ja, hvorfor tale udenlandsk, når man er dansker? Hvorfor ligge på maven for udenlandske manerer, når man har sit eget modersmål?

Men Holberg havner ikke i den anden grøft i sin reaktion mod snobberiet for det fremmede. Han tog klart afstand fra tendensen til kategorisk sprogrensning. Han er ikke bange for at bruge fremmedord, hvis de kunne bidrage til at gøre tanken klarere og formuleringen mere nuanceret. En »lærer« kan være mange ting, mens fremmedordet »professor« præcist indkredser begrebet og klargør, hvad der i den givne sammenhæng tænkes på.

Som han skriver i epistel 415, at »når et bequemt fremmed Ord engang haver fået Borger-Ret, og således er bleven bekiendt, at det af alle forståes, så er sikkrere at beholde det samme, end udi dets sted at indføre et nyt, hvorved Sproget bliver uforstaaeligt og Tingen ofte ikke ret betegnes.« – Hvorfor bruge »Glugmaaned«, når vi har det gode indarbejdede fremmedord Januar?

Ad middelvejen

Med god grund ser han et forbillede i det engelske, som så få danske på den tid havde noget nært forhold til. Når netop det engelske sprog har nået den rigdom på nuancer og muligheder for at ramme det helt præcise udtryk for tanken, skyldes det jo, at engelsk har forstået at optage og indpasse så rigt et sprogstof fra andre tungemål.

»Man må gå en Middel-Vej imellem Sprog-Blandere og utidige Purister saaledes, at man ikke forkaster fremmede antagne og forstaaelige bequemme ord«. –

At Holberg i dag kan virke svært tilgængelig i sit akademiske bogsprog er naturligt, mens man næppe tiltror samme forfatter evnen til så mundret og festligt at gengive det talte sprog i komedierne. Men også her går han smukt ad middelvejen, for det er jo hverken det helt bogstaveligt gengivne københavnske jævne borgersprog eller de sjællandske bønders egen dialekt. Naturligvis er det tillempet.

For også her gælder det, at han vil forbedre sproget – »jeg skriver eene ey for at moralisere, for Folk ey eene, men og Sproget at polere.«

Fremmede unoder

I betragtning af den enorme produktion Holberg præsterede, da han blev grebet af sin »raptus«, må det betragtes som enestående, at han forstod med så stor konsekvens at gennemføre sit sprogsyn. Selv om man kan fange mesteren i sjusk og tanketorsk, vakler han aldrig med pennen, når det gælder sproget.

Han var sarkastisk over for sprogrensningsfanatikere, – men ikke mindre afstandtagende over for dem, der ukritisk og umotiveret lå på maven for fremmede unoder.

Gennem hans komedier ser vi en perlerække af festlige figurer, der personificerer forskellige former for sproglig unatur – Else Skolemester i »Barselstuen« med de kunstfærdige omskrivninger efter de franske preciøsers mønster, hvor det gjaldt om at lave kunstige omskrivninger og at dynge ord på ord – uden mening, men i den tro at det lød fint.

Fransk-snobberiet spiddes især i Jean de France, der er et produkt af sværmeriet for det Frankrig, som stod i en særlig stråleglans som det fine selskabs forbillede. Det var overklassens og de fornemmes livsstil at efterabe Versailles-hoffet.

Mere logik var der trods alt i tysk, da der jo var en naturlig vej til hertugdømmerne, og videre sydpå, hvor mange håndværkere rejste, giftede sig og lærte nyt. – Hvortil så kom, at man ved hoffet, i administrationen, i hæren osv. i vidt omfang benyttede tysk som en naturlig ting. Men naturligt var det alligevel ikke.

Lige så lidt som akademikernes sprog – latinen – var naturligt, selv i 1700-tallet. Kirkens og de lærdes sprog var traditionelt latin, og som fælles sprog for alle akademikere på tværs af landgrænserne var latin et nyttigt redskab, som Holberg da også mestrede uden besvær.

Men når det går folk til hovedet som hos Erasmus Montanus, der skriver på latin til sine forældre hjemme i landsbyen, så sætter satiren ind med fuld styrke.

En både- og natur

Med fuld ret er Holberg blevet kaldt den danske litteraturs fader. Han indsatte modersmålet på dets rette plads som middel for kontakt mellem danskere, – »en forudsætning for dansk kultur og folkestyre«, som der står i Modersmål-Selskabets formålsparagraf.

Holberg hævdede modersmålets førsteret – og bekæmpede alle tilløb til vildskud, både de fremmede anslag og de krampagtige hjemlige forsøg på sprogrensning.

Han stræber overalt efter »middelvejen« – og går den da også med stort held, når det gælder modersmålet. Med god ret kunne han forlade denne verden i bevidstheden om, at han havde »omstøbt disse Rigers Almue udi en anden Form«. – Således har han ikke blot værnet og fremmet vort sprog, men også banet vejen for vort folkestyre.

Som alle rationelt tænkende begavede mennesker var Holberg en både-og natur. Derfor er det helt logisk og konsekvent, at han både er for og imod sprogrensningen. Han latterliggør ved mange lejligheder puristerne i princippet, men i praksis er han faktisk for, hvis der forekommer rimelige grunde.

»Hvad anbelanger Stiilen, da har jeg beflittet mig paa en reen Danske, og sielden indført fremmede Ord, når jeg har kunnet finde forstaaelige Danske.«

I sin Danmarkshistorie ændrer han f.eks. »avireret« til »erhvervet«, »Vivacitet« til »Hurtighed« og »Omina« til »Forevarsler«.

Og selv om han var opvokset med den fransk-latinske tradition, var han ikke bange for at slå bremserne i, når det var ved at tage overhånd.

Men ikke af nationalistiske grunde, således som ikke mindst de overspændte tyske purister gjorde det. En syge, der har grasseret lige

op til vore egen tid med »Fernsprecher« og »Rundfunk« i stedet for de internationalt anerkendte og brugte ord: telefon og radio.

På den anden side er Holberg ikke blid over for naragtige forsøg på at »skille sig ved bekiendte Ord, som alle forstaa, og i deres sted enten digte nye, eller optage antikverede Ord, som ere komne af brug.«

Det er komisk at bruge »Bogsal« for »Bibliotek« og »Stjerne-Kunst« for »Astronomi«. – Netop på faglige områder er det i alles interesse at benytte alment anerkendte fremmedord – men stadig forudsat, at de er »bekvemme«, altså alment forståelige.

Vor tids Holberg?

Nu er så problemet, hvor vi finder vor tids Holberg, der kan kæmpe med kløgt og vid for vort modersmål, som ikke mindre end den gang er udsat for angreb fra mange sider.

Nu er det engelsk-snobberiet fra sport, tøj, pop, edb, reklame osv., og eksperternes mandarin-sprog, der trænger til et modspil.

Og hvem kan lave en festlig satire – ikke over Erasmus, der fik lærdommen galt i halsen – men over det undervisningssystem, der i trivslens og samfundsengagementets hellige navn har kastet så mange værdier over bord og nedbrudt respekten for modersmålet og de kulturelle værdier, der knytter sig dertil, med sjusk og laden-stå-til?

Hvem har evnerne – og modet – ironien og satiren? Alle venner af vort modersmål og vort folkestyre venter længselsfuldt på den, der tager tråden op fra Holberg.

ARNE J. HERMANN
F. 1930. Lektor. Cand.mag. i engelsk og dansk, har undervist på aftenskole, seminarium, Københavns Universitet og Akademisk Studenterkursus. Gammel Hellerup Gymnasium fra 1964. Tillidshverv bl.a. i Det Radikale Venstre, Foreningen Norden og Danmarks Naturfredningsforening. Medlem af udvalget for Modersmål-Selskabets publikationer.

Holbergs replikker

Jørgen Stegelmann

Peter Hall, der er chef for Det engelske Nationalteater og kunstnerisk leder af Glyndebourne Operaen, har nylig påstået, at engelske skuespillere kan være temmelig sjuskede, når de forlader elevskolen, og at de fleste af dem synes, at blankvers er svært. »I gamle dage lærte man sin profession gennem Shakespeare. Nu er det sværere.«

Man kunne gerne tage ved lære af disse ord og overføre dem på danske forhold. Danske skuespillere siges at have svært ved at håndtere Holbergs replikker, som man kalder hundesvære, men det er et spørgsmål, om ikke tidlig træning med netop de Holbergske replikker kunne få al replikbehandling til at falde mere ligetil og naturlig.

Holbergs replikker er ganske rigtig ikke særlig nemme, i hvert fald ikke, når man ser dem foran sig på papiret. De forekommer knudrede, skruet sammen i mærkelige stavemåder. Men replikker skal som alle andre skrevne ord kun af rent praktiske årsager læses med øjnene – det er først og fremmest øret, man opfatter med, man lytter til replikkerne, også når man læser dem. Og kommer man først gennem den barriere, som øjet har så svært ved at forcere, så fornemmer man pludselig, hvordan disse replikker er skabt ud af mundret musikalitet, skrevet så de på den kortest tænkelige plads får sagt mest og skildret mest. I sine bedste replikker lykkes det altid Holberg at genskabe mennesker ved hjælp af det, de siger – han behøver ingen regibemærkninger, kun meget sjældent fortæller han om personens udseende og på det nærmeste aldrig om, hvordan replikken skal siges. Replikken har sin egen melodi, og opfatter man den, står den med ét som et sandt og ægte vidnesbyrd om et menneske i dramatisk udfoldelse og sammenhæng – og om en teaterdigter, der i fornem grad er i besiddelse af evnen til at lytte, mens han skriver, og til at nedfælde i rollen, hvad han har lyttet sig til, når andre talte.

Man skal derfor ikke digte om på Holbergs replikker, og man skal først og fremmest aldrig genoptage den malebariske form for danskundervisning, som hærgede for få generationer siden, og som for-

langte af eleverne, at de skulle omskrive replikkerne »med deres egne ord«. Det er halsløs gerning, men naturligvis ganske afslørende – Holbergs replikker er støbt i en form, som man ikke ustraffet bygger om på. Friskheden og naturligheden bliver til anstrengt lystighed og klangløs unatur.

Det er i den forbindelse nyttigt at blade i det repertoire, som teatret bød på i Holbergs dage, når man ikke netop bød på en komedie af Holberg. I Ejler Nystrøms samling af »Skuespiltekster fra Komediehuset i Lille Grønnegade« kan man stifte bekendtskab med J. R. Paullis komedier og med fordanskninger af engelske og franske komedier, altsammen tekster, hvor det sproglige udtryk er den rene fattigdom, og hvor musikaliteten i replikken er en fremmed fugl. Alt er trægt og pedantisk, replikkerne kravler af sted, og ordene hænger sammen uden rytme og natur.

Holbergs replikskabende geni udfoldede sig på mange måder. Han skabte enkelt-stående replikker, der lyser af sproglig opfindsomhed, og som især rummer evnen til at bøje en scene af, pointere den og samtidig sætte et ofte ret uforskammet punktum på en dialog. Han skabte dialoger, hvor spillet mellem to dramatiske figurer, styrkeforholdet og kontrasten, beskrives i replikkerne, ikke blot i valget af ord, men i den vekslende rytme mellem replikkerne. Og han har skrevet monologer, der samler en dramatisk skikkelse i en dramatisk programerklæring, et portræt tegnet via personens udtryk og meninger og i netop denne formulering, et lykkeligt samspil af form og indhold.

Det replikskabende geni udfoldede sig ikke altid lige heldigt og naturligt for digteren. Det skete, at han så at sige forskrev sig på en rolle og tabte den mundrette naturlighed ud af pennen. Det, der synes at have voldt ham størst besvær, forekommer først og fremmest at være monologerne. Ofte er det, som om de, på trods af nok så mange vidunderlige formuleringer, mister den samlende helhed, rytmen bliver vanskelig at fastholde, og en stemning af det anstrengte indfinder sig et sted midt inde i den lange, den alt for lange replik. Den, der gerne læser Holberg, og som gerne vil på sporet af hemmeligheden bag hans geni, kan komme et langt stykke ved at studere hans monologer og sammenligne dem, ikke mindst ved at prøve, hvordan de

bevarer deres tempo og rytme. Og han lærer at omfatte geniet med endnu større respekt, netop når han begriber forskellen mellem det mislykkede og det geniale.

Få komedier er skrevet med så oplagt kunst som »Den Stundesløse«, men Pernilles lange indledende monolog er meget af et monstrum. Man ser nok, hvor magtpåliggende det har været Holberg at præsentere denne stundesløse karakter som en ny og spændende opfindelse, og man begriber, at denne introduktion skal fjerne enhver tvivl om, hvad man skal forstå ved en stundesløs. Men replikken er overpedantisk i sin lange redegørelse for selve den karakter, som komediens følgende dialoger beskriver langt mere naturligt, og Holberg forråder Pernille og hendes mulighed for at bevare tonefaldet fra indledningens første veloplagte linier, når han kaster hende ud i den lange anekdote om en geskæftig frue, hun engang har truffet. Det er omstændeligt og tungt, det kommer ingen vegne, og det er ikke morsomt.

På samme måde går det med monologer i »Jacob von Tyboe« og »Gert Westphaler«. Den stortalende soldat vælter sig smukt gennem sine pralerier, hans monologer er mageløse ophobninger af klumpet tale og altid oplyst af forbløffende omstændigheder, et smukt sammensurium af jysk og tysk og smægtende selvforelskelse. Men hans rival magister Stygotius, der også har sit at fremlægge, er meget knirkende, og Holberg nøjes med at blive stående i det knirkende. Hvor morsomt er det vel at høre Stygotius remse latinsk tungetale af sig, en lang rad af knastørre pralerier, alt sammen meget typisk for en magister som Stygotius, men hvad skal Holberg stille op med figuren, og hvad skal publikum stille op med en dramatisk person, der i lange rader demonstrerer, at han virkelig er meget kedelig. Heldigvis får den samme magister i enkelte dialoger mulighed for at hente oprejsning og blive sig selv i kløgtige og slagfærdige replikker.

Helt galt er det med den meget talende barber Gert Westphaler. Holberg selv fandt komedien morsom, men det må anses for at være hinsides al rimelighed, at publikum skulle fornøje sig ved at være i timelangt selskab med et menneske, hvis første og eneste egenskab det er, at han er så kedelig. Det er da også ganske typisk, at Holberg

selv knap gider røre ham. Barberen har som bekendt et meget lille forråd af historier at diske op med, og når vi på et vist tidspunkt har hørt dem alle, og barberen nu skal til at gentage sig, noterer Holberg blot: (Fortæller atter historien om Arius).

I alt dette anes Holbergs geni næppe, men ingen skal tro, at han ikke evnede at digte geniale monologer. Der henvises til »Jeppe på Bjerget«, hvor alt ånder naturlig fortrolighed med personerne, hvorfor de altid udtrykker sig frit, enkelt og menneskeligt. Jeppes store monologer former sig alle som en kæde af enkeltheder, korte og lange blandede mellem hinanden, et forvirret menneskes refleksioner og overvejelser gengivet i en rytme, som i et og alt er dikteret af denne Jeppe og af hans situation. Intet formår i den grad at få mennesker til at fatte Holbergs storhed som Jeppes monolog, da han vågner i baronens seng. Og intet får mennesker til at fatte digterens psykologiske fornemmelse for sine skikkelser som Jeppes afsked med børn og dyr, hvor alt er båret af følsomhed og resignation, de smukkeste suk i dansk teaters historie.

I »Mascarade« har Holberg givet Henrich et par monologer, der er formet med skarphed og intelligens. Henrichs forsvar for den begavede tjeners forbedring af et usseligt liv er et stykke politisk journalistik, en klarhjernet argumentation parret med bitterhed og patos:

> »Jeg holder for, at en stakkels Tienere, der diverterer sig brav, giør meget vel. Vi fødes udi Armod, vi opdrages udi Sult, vi prygles en halv Snees Aar af en knar-vorn Skolemester; saaledes gaaer vor Barndom hen. Naar vi kommer lidt til Alder, maa vi slæbe og trælle, at vi ikke skal døe i vor Alderdom for Tiden af Sult. Kort at sige, vor hele Levnet er en Kiæde af Ælendigheder. Og naar vi nu vil hitte paa noget at bøde paa vor Jammer og ved een og anden Lystighed hindre, at vore legemer ikke skal falde i Staver, bliver vi igiennemheyglede.«

I »Ulysses von Ithacia« har Holberg lagt et par monologer, der kun digtes af den store parodis mestre. Det er ganske som hos »Jacob von Tyboe«, de store narre in folio appellerer til Holbergs talent for den geniale overdrivelse, og det militære schwung trækker det bedste ud af hans snusfornuftige sans for det grinagtige. Hør blot, hvordan general Holophernes instruerer hæren (idet De ser for Dem en let derangeret fjællebodsarmé i pludselig aktion):

> »I stolte Riddere og Striidsmænd! Vi ere hidkomne ikke for at vinde Lande eller at beriige os, men for at hevne et Jomfrue-Mord, saa at aldrig nogen Kriig meer honettement geführet ist. Speyler eder kun i mit Exempel, figter mandelig, og holder god Kriigs-Discipline. Det fornemste, I har i agt at tage, er eders Tempo, som bestaaer udi Ein, Zwei, Drey, og at I slaaer lige med Hænderne paa Patron-Tasken; thi naar det ikke tages i Agt, vil jeg ikke give 4re Skilling for Resten!«

Man mærker i denne enstående tale, hvorledes den hærgede general i begyndelsen opretholder den store stil, taler med høje ord og rungende stemme, hvorpå han – efter et par lidt bogholderagtige udbrud i det tyske – henvender et par praktiske ord til geledderne og hurtigt falder bort i tydelig træthed. Det er ikke bare den flydende behandling af brokker alle vegne fra, der gør replikken så fremragende – det er også dens rytme, der veksler præcist efter figurens indhold af brammeri og sludder.

På samme måde er Per Degns monologer båret af al den musik og poesi, der gemmer sig i den meget store tåbes gyldne selvbetragtninger. Hvad ingen anden i virkeligheden ser, det er åbenbaret Per Degn, hans egen storhed, og da han ikke er nogen magister Stygotius, er Holberg aldrig fristet til at demonstrere, at manden trods alt er fuld af viden, thi det er han slet ikke. Per Degn er en nar i fuldt format, anskuelig i sin naragtighed fra alle synsvinkler, og i hans monologer,

der er alt for få, bevæger komedien sig dybt ind i det dybeste åndelige mørke.

Holberg har digtet en rad meget store og geniale monologer, og mange er overset her – men hans dramatiske gaver viser sig langt mere overbevisende i monologens modsætning, den lille kortfattede replik, der placerer sig kommenterende midt i en sammenhæng eller optræder som en scenes pointe, dens menneskelige udgang. Og eksemplerne er uendeligt mange. Overalt røber Holberg netop i disse små replikker sit øre for det mundrette og sin sans for den præcise rytme. Moderne sprog kalder den slags *timing*, thi det har altid noget at gøre med at falde ind i det rette øjeblik, i det rette tonefald, med det rette element af overraskelse.

Når Per Degn således hører Jeppe udtrykke et fromt ønske om, at hans søn Rasmus måtte blive præst, kommenterer han straks:

»Men Degn først.«

Dermed er den del af samtalen standset, et smertefuldt punktum er sat, de dræbte private ambitioner giver et sidste støn fra sig, og den professionelle misundelse får også sit. Men der skal kun bruges tre ord.

I »Don Ranudo« oplever man noget lignende. Don Ranudo fristes af sin let uforskammede tjener Pedro ind i en diskussion om fornemhed. Pedro hævder, at han er poet, fordi der er poeter i hans familie, ganske som hans herre jo hævder at være fornem, fordi der er fornemme folk i hans familie.

> Pedro: ... thi skal den alleene kaldes en Poet, som giør selv Vers, saa bør og de alleene kaldes høye, der giøre selv store Gierninger.
> Don Ranudo: Ney Pedro! det sidste har man formedelst Fødselen.
> Pedro: Poesien ligeledes; man siger jo, at Poeter fødes.
> Don Ranudo: Ja, det er paa en anden Maade.

Saa enkelt afslutter man en dialog, man ikke kan klare, mundret, præcist, træt og fornemt. Det er muligt at lægge en verden af nuancer i Don Ranudos lille bemærkning. I øvrigt: Hvor hundesvær er en sådan replik?

I »Jean de France« oplever man den samme form for replikker, som henkastes i al hast, og som hverken skal kommenteres eller modsiges. Den unge nar Jean de France erfarer af tjeneren Espen om den dejlige Madame de la Fleche og belaver sig på et raffineret stævnemøde:

> Jean: Men paa hvilket Sted har man den Lykke at beskue Madame de la Fleche?
> Espen: Paa hvilket Sted Monsieur behager; ellers falder Klokken 3 hendes Vey her.

Det er hjertens almindelig tale, tilsat en lille ikke alt for fin bemærkning, der formes med forloren høflighed og ellers er ment som en lodret uhøflighed.

I »Den 11. Juni«, der er meget rig på dialoger, som farer af sted, dikteret af humor og fræk improvisation, finder man en række af Holbergs mest inspirerede replikker. Hans Brix har æren af at have fundet en af de fornemste Holbergske perler, en replik i »Den 11. Juni«, som vist nok ellers ofte overhøres. Da ågerkarlen fra Jylland, den selvfølende tosse Studenstrup, er gået i de smarte københavneres fælder, skal Henrich på hans vegne forhandle med den hævngerrige og mordlystne Jacob om betaling for krænkelse af den hjemlige idyl (i et bordel). Jacob vil i følge Henrich have alle Studenstrups penge, hvis Studenstrup skal slippe for videre tiltale, og jyden foreslår da:

> Studenstrup: Men kiære Fetter, kunde du ikke først forsøge at byde ham de 300?
> Henrich: Vil Fetter forsøge paa at byde ham dem selv?

Replikken er honningsød, ganske uden tung ironi, fyldt med forloren hjælpsomhed og anden træskhed. Vil Fetter ikke forsøge selv? Latteren kan aldrig få bedre ord at leve på.

Og fra den oversete »Det arabiske pulver« kan følgende smukke replik hentes. Den falder, da den stræbsomme og ynkværdige guldmager Polidor kravler op fra sin sorte kælder, efter nok et mislykket forsøg, og modtages af sin hustru.

> Leonora: Ey, Gud bevare os, min Hierte! I seer verre ud end Fanden.
> Polidor: Mit Arbeyde, Madam! fører intet andet med sig.

Igen Holbergs øre for det inderlige suk, der baner sig vej frem, båret af bitter erfaring og lettere irritation over konens taktløshed. I »Jeppe på Bjerget« rammer Holberg særdeles fyndigt Nilles tone af kommandersergeant, når Jeppe spørger, hvordan han dog skal kunne gå fire mil i fire timer:

> Nille: Hvem siger, du skal gaae? Du Hanrej! Du skal løbe.

Men Jeppe har også kontrol over de små udbrud af beslutsomhed, dog som baron langt mere afbalanceret. Da kammertjeneren har oplyst ham om, at det netop overståede stykke musik er herrens livstykke, svarer Jeppe med ophøjet fornemhed:

> Jeppe: Kand nok være. Har man altid saadan Lystighed her paa Gaarden?

Det er fristende at fortsætte med at citere disse fremragende replikker, der i deres korte form rummer så megen menneskelig sandhed, så megen humor og så megen følsomhed. De er ikke til at komme af med, når man først har lyttet til dem, Gedske Klokkers ord om suppen: »Ja! hun blev deylig, Madame!«, Pernilles bemærkning, da

hendes elsker i »Julestue« beder hende gå med op på høloftet, hvor stjernerne er nærmere: »Det er naturligt«, Christoffer Federmesser, som i »Den Stundesløse« oplæser fra regnskabsbogen, hvad den lille sorte høne har lagt i år: »Ja, det er, som Herren siger, 40 Æg. Hvad andet hun har ydet, er ikke anført«, Vielgeschreys »At røre ved mine Papiir er at røre ved mine Øyensteene«. Og Harleqvins brutale afsked til den forsmåede Columbine i »De usynlige«: »Adieu mit Barn! Hils dine forældre«.

Nu er det jo på sin vis urimeligt, som det er sket her, at trække monologer og enkelt-replikker ud af deres dramatiske sammenhæng, ud af selve dialogen, hvor de hører hjemme. I virkeligheden eksisterer begge former jo kun i deres samspil inden for en dramatisk helhed, og de er da også her blevet trukket frem i isolation ud af en ren og skær fornøjelse ved selve deres sproglige udtryk. Dialogen er også hos Holbergs selve den dramatiske nerve, og monologen og replikken er led i dialogen. I opbygningen af dialogerne finder man på ny alle disse vidnesbyrd om geni for det mundrette og det musikalske, som overalt hos Holberg er et fornemt kendemærke.

Hans dialoger former sig som skænderier og diskussioner, som dueller på vid og frækhed, i scener, der domineres af trang til overtalelse og gensidig mistro, og i almindelige samtaler, ofte beåndet af respekten for den sunde fornuft og den rimelige middelvej. Mærkeligt er det at se, hvorledes Holberg så at sige altid finder den rytme, der passer til situationen. Replikkerne udveksles i takt med det følelsesmæssige grundlag, ubesværet og uanstrengt, som spejlinger af hverdagens sproglige udfoldelser.

Det er den klassiske slagfærdighed, der er drivkraften i disse dialoger, en indre energi baseret på det rette ord i det rette øjeblik. Det er udvekslingen af præcise replikker, der stadig supplerer hinanden frem mod en pointe, der afrunder scenen effektivt og naturligt. Holbergs dramatiske fornemmelse for den enkelte scenes tilstrækkelighed mærkes ikke blot, når han spilles på scenen, den er meget nærværende, når man læser hans komedier og gang på gang oplever denne Holbergs evne til at forkorte eller trække i langdrag netop, som den dramatiske spænding kræver det.

Det kan ses i alle de store komedier, og i mange af de mindre og knap så kendte. Der er således scener i »Abracadabra«, hvor Holberg leger med gamle temaer og giver dem nyt liv ved at skabe stadig flere variationer over selve det motiv, der hedder: At narre en slyngel. Det ses i »Pernilles korte Frøkenstand«, hvor Holberg lader den gamle nar Jeronimus snakke sig ind i sit bedrag, narret af Pernille, der hele tiden siger netop de replikker, der får tossen til at øge sine løgne. Det erfares også i »Det lykkelige Skibbrud«, ikke blot i scenerne med Rosiflengius, men i dialogerne mellem Jeronimus og Magdelone, en rig købmand med en forfængelig kone, et stykke ægteskabelig hverdag anskuet af Holberg med stille ironi. Og det ses i »Den honnette Ambition«, hvor det atter er et midaldrende ægtepar, som udveksler meninger, idet Holberg netop former replikkerne, som disse borgere mener og tænker, den ene forstyrret af falske ambitioner, den anden urokkelig i sin gode fornemmelse for det sømmelige.

Lad mig nøjes med to eksempler på store Holbergske dialoger. De er ikke typiske i den forstand, at med disse to er der dermed afgivet eksempel på hele det Holbergske system af dialoger, men de er karakteristiske for hans evne til at digte en dialog, så dens personer bliver os meget fortrolige.

Den første dialog er hentet fra »Barselstuen«, hvis ynkværdige hovedperson, den meget gamle barnefader Corfitz, stadig plages af mistanken om at være hanrej. Hans tjener Troels, et selv efter den Holbergske målestok ganske enestående uforskammet væsen, er stadig til rådighed med nærgående replikker. Det sker ved flere lejligheder i komedien, smukkest her:

> Corfitz: Fanden er i den Knivsmeds-Kone til at snakke.
> Troels: Det er sandt Hosbond siger: Jeg har min Troe merket det samme, jeg havde nær kommet i Klammerie med hende forgangen for Hosbonds Skyld.
> Corfitz: Talede hun da om mig?

Troels: Ney aldeles ikke! Ney, det var noget gandske andet, vi talede om, men jeg tog Hosbonds Partie den Gang, som jeg altid pleier at giøre.
Corfitz: Hvad Fanden er det for Snak? Tog du mit Partie, saa maa hun jo endelig have snakket ilde om mig.
Troels: Ney sagde jeg hende det paa, saa løy jeg; jeg har marre aldrig hørt hende tale ilde om Hosbond. Hun talede, sandt at sige, slet intet, hun sad kun og læste nogle Sententzer i en gammel Bog.
Corfitz: Hvad var det for Sententzer?
Troels: Jeg kan ikke erindre dem alle; men hun læste iblant andet, at en gammel Mand, der tar en ung Kone, er ligesom een, der tar Musicantere i Tieneste, for at faae hele Byen til at dantze, da han dog ikke kand dantze selv. Hosbond kand selv tænke, hvordan jeg blev til Mode, da jeg hørte det.
Corfitz: Hvad Fanden kom det dig ved? Jeg troer, den Dreng er gall med sin Snak.
Troels: Ney Hosbond skal høre hvad hun læste videre: Ja han er ligesom de Træer, der bær ingen Frugt, men tiener kun til Skygge. Havde jeg da ikke Aarsag at ærgre mig paa Hosbonds Vegne? Jeg kand sige, at det blev sort for mine Øyne.
Corfitz: Du letfærdige Skielm! Hvad kommer det mig eller dig ved, hvad der staaer skrevet i en gammel Bog?
Troels: Ney mig kommer det intet ved.
Corfitz: Kommer det da mig ved?
Troels: Ney ingen af os, Hosbond! thi Bogen var over 100 Aar gammel.
Corfitz: Hvorfor ærgrede du dig, naar du ingen Aarsag havde?
Troels: Jeg sagde jo ikke, at jeg ærgrede mig, men at jeg kunde have Aarsag dertil.

Her ses to temperamenter i sammenstød, et ulykkeligt nervevrag udsat for stilfærdige bemærkninger, der fremstilles som aldeles irrelevante, dog indeholdende årsag til ærgrelse. Det er uigennemtrængelig drilagtighed, og digtet af Holberg i et naturligt spil mellem den langsomme Troels og den stadig mere hysteriske Corfitz, åndelig terror i al almindelighed, og i stort kunstnerisk format.

Den anden dialog er hentet fra »Pernilles korte Frøkenstand«, til hvis intrige det hører, at man bilder bedrageren ind, at den rige unge datter i Leonards hus, hvem slyngelen bejler til, er forbyttet med tjenestepigen Pernille. De to unge piger kender ikke intrigen, så de tror, at nu er deres verden totalt ændret. Holberg skildrer i den følgende dialog, hvordan følelserne kæmper i disse to mennesker, et lille borgerligt stykke alvor midt i en temmelig ond og meget munter komedie.

> Leonore: All Sands er mig forgaaen, saa jeg veed ikke hvad jeg skal sige.
> Pernille: Ach hvilken selsom og underlig Hændelse!
> Leonore: At see sig paa eengang berøvet Forældre, Velstand, Kiæreste, og det saa uformodentligen ...
> Pernille: Om noget Menneske er blevet forskrækket af en usædvanlig Lykke, saa er det jeg.
> Leonore: Dette overgaaer all menneskelig Taalmodighed.
> Pernille: Jeg kand aldrig finde mig udi dette.
> Leonore: Jeg blues ved at see paa noget Menneske og allermeest paa hende.
> Pernille: Min allerkiæreste Jomfrue!
> Leonore: Ach kald mig ikke hendes Jomfrue; hun veed jo nu hvem jeg er.
> Pernille: Hun er og skal være hos mig det, hun stedse har været.
> Leonore: Jeg beder med grædende Taare om Forladelse for den Opførsel, jeg har brugt mod hende; men det er skeed af Uvidenhed.

Pernille: Ach Jomfrue! Tal ikke saaledes; mit Hierte brister i mit Liv.
Leonore: Jeg faaer vel herefter vænne mig til saadan Tale-Maade.
Pernille: Jeg skal aldrig aflade at være hende underdanig som tilforn.
Leonore: Tiderne vil ikke tillade det.
Pernille: Hvad som jeg har været vant til fra Barnsbeen, det hverken vil eller kand jeg vænne mig fra.
Leonore: Og hvad som Natur og Lov byder, derudi bør jeg skikke mig.
Pernille: Ach det smerter mig inderligt at høre hende tale saaledes.
Leonore: Jeg bør ikke tale anderledes; thi jeg er nu ikke andet end en fattig Tienestepige.
Pernille: Hun er min Jomfrue og mit Herskab, som hun alle tider har været.
Leonore: Det har jeg aldrig været, men alleene bildet mig saadant ind.
Pernille: Vil hun da ikke agte og antage mig som en Søster?
Leonore: Det er noget, som er hende u-anstændigt.
Pernille: Ach plag mig da ikke mere, allerkiæreste Jomfrue! Jeg døer af Sorg, hvis hun i det ringeste ikke under mig den Trøst, at jeg maa ansees som hendes Søster.
Leonore: Efterdi hun trænger saa meget derpaa, saa tør jeg ikke meer vægre mig derfor.
Pernille: Giv mig da hendes Haand derpaa.

Og Holberg slutter med en af sine sjældne parenteser: (De omfavne hinanden, og græde).

Man bør ikke spilde tiden på at fundere over de kulturelle skel i dette lille hverdagsbillede fra tider, der havde andre hverdagsregler, og heller ikke moralisere over falske underdanigheder. Her er blot en

samtale mellem to unge mennesker, der har kendt hinanden fra barnsben, og som holder meget af hinanden. Og Holberg skildrer, hvordan de kommer igennem en pludselig personlig krise ved hjælp af en dialog, der er som en kammermusikalsk duet, som stille musicerer sig frem til en smuk og menneskelig finale. Replikkerne er afstemt efter hinanden, de første taler forsigtigt forbi hinanden, siden nærmer de sig hinanden mere og mere. Og de veksler mellem de samme motiver og besvarer den samme uro.

Det forløber som i alle Holbergs store scener, i alle de monologer og dialoger, hvor en indre sandhed rammes ved hjælp af replikker, hvis form er både mundret og musikalsk, og som dertil lever på en slagfærdighed, der er lutter åndelig præcision. Det er vel oftest meget vittigt og beåndet af en genial humor, men humoren lever i et gemyt, der samtidig er styret af fornuft og følelse.

Det mundrette og det musikalske i Holbergs replikker bærer sjældent præg af konstruktion – i de bedste mærker man den stadige strøm af inspiration, det fortsatte løb af natur og munter fornøjelse ved kunsten. Man tør tro, at Marthe, der sørger for intrigerne i »Jean de France«, taler på Holbergs vegne:

> »Det gaaer med mig, som med dem, der skriver Comoedier; mens de skriver paa Comoedien, falder dem af sig selv ind, hvorledes den skal udføres og endes.«

JØRGEN STEGELMANN
F. 1925. Skolebestyrer på Krebs' Skole siden 1953. Cand.theol. 1951. Filmkritiker og kommentator på Berlingske Tidende. Har bl.a. udgivet »Hvem er hvem hos Holberg« (1974) og skrevet tekster til Des Asmussens Holberg-tegninger, 1983.

Spil Holbergs tekster på pålydende værdi!

John Price interviewet af Else Cornelius

»Holberg er indtil nu det bedst begavede menneske, som er frembragt i Norden,« siger John Price. »Det kan være svært at være det i Norden, hvor man hader radiser, der er større end andre. Men det er trængt igennem, at han er det!

Der er nogle, der prøver at gøre ham til en reaktionær figur og stikler til ham for hans professorat og hans baroniskab, men holder man sig til hans tekster, ser man, at noget mere kontroversielt får man ikke den dag i dag.

Holberg vil altid være progressiv. Den balance, han vil holde os i, den man kalder den gyldne middelvej, gør man nar af. Men Holberg kørte også mennesker i grøften for at vise, hvilken fare det er at ende i grøften. Når han siger, at »et er et søkort at forstå, et andet skib at føre«, er det den rene fornuft, han taler. »Hold dig til det, du kan« – sådan taler ikke den over-Jeronimus, man vil gøre ham til.

De smukkeste blomster, Holberg har fået, har han fået i vor tid, for nu oplever vi, at Holberg ikke kun er museumsstykke på Det kongelige Teater, som han var så klog at skabe, men at han bliver spillet på alle mulige steder af mange *grupper*. Bådteatrets »Ulysses von Ithacia« var den mest charmante forestilling, jeg har set længe.

A propos »Ulysses« ... Der har vi et Holbergstykke, som alle teaterfolk falder for, men selv de bedste brækker benene på, fordi de selv lærer forudsætningerne for stykket at kende – men det gør publikum ikke! Publikum skal ikke have fodnoter til det, der spilles. Publikum skal kunne forstå forestillingen umiddelbart.

Jeg husker en af de største fiaskoer på Det kongelige, Johannes Poulsens iscenesættelse af »Ulysses«. Det var den dyreste forestilling, teatret havde sat op. Balletten var i guld, Egisto Tango var kapelmester. Jeg spillede selv Mitridates. Forestillingen gik syv gange, og grunden var, at Johannes Poulsen havde lyst til den store

pragtudfoldelse, men stykket handler om det modsatte. Og Holberg slår bagud, når man ikke spiller, hvad der står i teksten.

Jeg er selv blevet opfordret til at instruere »Ulysses« mange gange, men har altid sagt nej. Jeg ved, jeg kunne more publikum i 40 minutter, men hvad med resten af aftenen? Det spørgsmål har jeg aldrig kunnet svare på.«

»Hvordan slår Holberg bagud?«

»Det kan jeg give et andet eksempel på. Vi havde en meget begavet skuespillerinde, som fik den samme idé som så mange andre, der når til skelsår og alder og ikke har flere dronninger at spille: at hun ville begynde at sætte i scene. Hun lavede »Don Ranudo« på Det kongelige Teater, og det blev det mest gennemførte forsøg, jeg har set, på at spille Holberg modsat. »Don Ranudo« gør nar af titler og blåt blod og hænger folk ud, der ikke har til brødet, men skal have tjener til at putte krummerne i hovedet på sig. Men Bodil Ipsen, der havde udgydt så mange tårer på scenen, fik ondt af de fattigfine og lod det være synd for Poul Reumert og Clara Pontoppidan. Hun sagde under prøverne til tidens suveræne Henrik-fremstiller Holger Gabrielsen, at han et sted, da han skulle have et dækken over sig, skulle føle sig »som Jesus på korset«. Det fik Gabrielsen til at gå ned hos teaterdirektøren og lægge rollen. Der kom en anden Henrik til, men der kom ikke noget godt ud af at spille Holberg modsat. Han sparkede bagud, der blev stor ballade, og forestillingen gik 14 gange.

Man skal være uhyre påpasselig, hvis man vil slås med baronen. Han vinder altid, og han behøver ikke mange omgange. Så er det slut med fanebærer Mikkelsen. Han er jo så klar, at man skal være tåbe for ikke at forstå, hvad han vil med sine stykker. Det eneste, der er tilbage til os på teatrene, er at administrere herrens vilje på den måde, der er bedst i vor tidsperiode.«

»Hvad har ændret sig i måden at spille Holberg på, mens De har været teatermand?«

»Prøv at se dette billede fra »Erasmus Montanus« ... Det må være fra fyrrerne. Hvordan kan jeg se det? Jeg kan se det på belysningen. På kostumerne. Man tror måske, at Holberg-kostumer altid har set ens ud på scenen, men navnlig de kvindelige kostumer har ændret

sig. En lille vest og en hvid bluse kan være skåret på mange måder. Den forestilling havde en anden spillestil og et andet tempo end det, vi nu er vant til. Jeg så det, da jeg lavede min egen »Erasmus Montanus« med Henning Moritzen i 64. Teksten in extenso – med en ganske lille strygning på fem linier – gav en forestilling, som spillede tyve minutter hurtigere end forgængeren med Henrik Malberg. Henning Moritzen, Gunnar Lauring, Poul Reichhardt og de andre medvirkende snakkede hurtigere. Deres spilleform var en anden. Fornyelsen i Holberg ligger i, at man opfatter tingene ud fra sin egen tid.

Derimod skal man aldrig lade sig forlede til at tænke »tanker i tiden«, når man laver Holberg, for Holberg har tænkt. Hans tekster kan spilles på pålydende værdi, og det afslører sig altid, hvis man forsøger at lægge sin egen livsstil eller sit eget politiske ståsted ind i dem. Som det sunde dyr, Holberg er, smider han de urene partikler ud. Han fordøjer dem ikke.

Holberg er blevet spillet på Det kongelige Teater, hvor man må regne med, at de bedste Holbergskuespillere findes. Teatret må i sit personale have skuespillere, som egner sig for Holberg, og som kan spille dem i Holbergs ånd: »Hvis I ikke vil spille mine stykker med festivitas, skal I ikke spille dem.« De skal have tilegnet sig Holbergs sprog, som er en vigtig del af ham – han var både sprogtryllekunstner og sprogfornyer – så de kan udtrykke sig frit på det. Der kan være fremragende skuespillere, som ikke ejer festivitas'ens udtryk. De skal holde sig fra ham. Der kan være andre, som ikke mestrer hans sprog. De skal lade være at spille ham, som man skal lade være at spille Bach og Mozart, hvis man ikke kan deres sprog.

Det værste, der kunne ske i fremtiden, ville være, at man en dag fandt på at oversætte Holberg til samtidsdansk. Jeg tror ikke, der er nogen, der har gjort det, men man kunne frygte, at det ville ske. Det kan godt være, der er ord i stykkerne, som specielt de unge ikke forstår, men det er der ikke noget at gøre ved. Hvis der bliver spillet klart, forstår de meningen!

Spillestilen har været længe om at forandre sig, fordi Holbergskuespillerne har lært af forgængerne. Man ved, at der gik mange år, før Olaf Poulsen frigjorde sig fra Phister, som var hans lærer. Min første

Holbergrolle var en tjener i »Det lykkelige Skibbrud«. Instruktøren Nicolai Neiiendam foredrog min replik: »Hvad befaler den nådige frue?« for mig på den måde, han ønskede, jeg skulle sige den.

»... Prøv at se dette billede fra »Erasmus Montanus« ... navnlig de kvindelige kostumer har ændret sig ...«

På billedet til venstre ses Karin Nellemose som Lisbed og Holger Gabrielsen som Erasmus Montanus. Billedet er fra sæsonen 1938-39 på Det Kgl. Teater, hvor Nicolai Neiiendams instruktion efter Paul Nielsens mise-en-scène blev benyttet fra 1927 til 1950. På billedet til højre ses Kirsten Møller Hansen som Lisbed i John Prices iscenesættelse på Det Kgl. Teater i 1965.

Fotos: Rigmor Mydtskov

Sådan gør instruktører ikke i dag. Vi antyder måske en replik, men den kyndige skuespiller kalkerer den ikke. Men i mange år havde man fag ved teatret. Inden for et fag var man den udslaggi-

vende kraft. Man kunne måske have en konkurrent, men han blev holdt nede. Jeg ved, at det meste af Henrik Malbergs liv gik med at kopiere onkel Olaf, hvis repertoire han overtog. Pointer blev lagt på og arvet.«

»I dag går unge dramatikere på skole og lærer den dramatiske teknik – hvordan får man folk ind og ud, hvordan laver man en overgang fra en scene til en anden. Kan de lære noget af Holberg?«

»De kan læse ham. De kan se, at alle hans stykker har den ydre handling og den indre mening, som altid skal være der. De skal ikke lytte til videnskaben, som er så god til at finde ud af, om Holberg har stjålet en scene her eller der. Dramatikerne den gang var ikke så dumme, som de er nu. Hvis Molière havde en god scene i et stykke, som faldt, klistrede han den selvfølgelig ind i et andet stykke.

De unge, som vil lære af Holberg, skal lære af hans puls. Hans stykker pulserer, de har rytmeforskelle. Man ser det f.eks. i »Mascarade«, som jeg fik stjålet tilbage til Det kongelige fra Carl Nielsen og Vilhelm Andersen, som havde lavet det mest utålelige u-Holbergske vrøvl ud af stykket. Første del er som en lille rokokoindledning. Vi går over i en burleske i en gård. Vi går til maskeraden »som skal være udi femten minutter«, som Holberg skriver (og kom til at vare præcis femten minutter). Vi har en hel epistel eller morale i anden akt, et opgør mellem Jeronimus og Henrik om ungdommens berettigelse, og vi får en forrygende farce til slut. For instruktøren gælder det kun om at føje alle de elementer sammen under en hat til en helhed.

Det kan siges meget kort, hvad jeg mener.

FØLG HANS TEKSTER, OG DET VIL GÅ JER GODT. Ellers bliv hjemme!

JOHN PRICE
F. 1913. Skuespiller og sceneinstruktør. Lærer ved Det Kgl. Teaters elevskole. Iscenesætter af adskillige Holberg-forestillinger, bl.a. »Den stundesløse«, »Mascarade«, »Barselstuen«, »Erasmus Montanus« og »Den politiske kandestøber«.

ELSE CORNELIUS
F. 1938. Journalist. Fra 1978 ved Berlingske Tidende som featuremedarbejder og kommentator.

Holberg og det kvindelige publikum

Anne E. Jensen

Med publikum menes her såvel det læsende publikum som teatrets publikum. Forskellen på de to grupper kan kort karakteriseres ved hjælp af begrebet analfabetisme. Folk kan udmærket få udbytte af en teaterforestilling, selv om de ikke kan læse. På den anden side kan mange høre til bogens publikum, selv om de er analfabeter, hvis de har mulighed for at høre andre læse højt.

Hvor stor analfabetismen har været på Holbergs tid, er det ikke muligt at afgøre med sikkerhed,[1] men den har sikkert været stor og sandsynligvis større blandt kvinder end blandt mænd. Ganske vist skulle alle børn undervises i »Katekismus« dvs. Luthers *Lille Katekismus*, men undervisningen, der var betroet de stedlige degne, var overvejende mundtlig. Degnene genfortalte desuden udvalgte historier fra Bibelen og lærte børnene de mest brugte salmer udenad. Undervisningen gik altså først og fremmest ud på at lære børnene et begrænset, religiøst stof udenad, og ved deres »Konfirmats« blev de overhørt af præsten i det indlærte.

Katekismusundervisning kan derfor langt fra opfattes som bevis for, at børn havde lært at læse. Men der må være dele af den brede befolkning, som alligevel fik lært sig at læse. I det 17. og i begyndelsen af det 18. århundrede rejste de såkaldte bogførere rundt i landet og solgte religiøs opbyggelseslitteratur og den beskedne underholdningslitteratur, som var på markedet. Det var ofte bogbindere, som havde dette erhverv, og de havde ret til at opslå deres ambulante boder i kirkernes våbenhuse og kapeller.[2] I 1638 var det blevet dem forbudt at sælge alt for verdslige bøger i kirkerne, men det er tvivlsomt, om dette forbud blev respekteret. Et andet og helt frit bogsalg foregik ved købstedernes markeder.

I København var der bogsalg på Børsen, og folk kunne også købe bøger direkte hos bogtrykkerne. I Holbergs komedie *Den 11. Juni* findes et morsomt intermedium, hvor Børsen præsenteres. Regien lyder: »Den rette Børstid forestilles, og føres da ind paa *Theatrum*

saa Mange, som man kan afstedkomme; ... Adskillige smaa Drenge kommer ind med Placater og nye Viser, som de sælger.« En dreng kommer ind med bøger under armen og råber: »Kiøber I smukke Bøger?« og den jyske proprietærsøn Studenstrup spørger ham: »Har du ikke Per Paarses Krønike?« »Jeg er en stor Elsker af Krøniker, Fætter!« tilføjer han, henvendt til sin »fætter« Henrik. »Jeg har Saxo Grammatica og Arendt Hvitfelds Krønike tilforn«. Drengen har *Peder Paars,* men da den koster 4 mark, vil Studenstrup ikke købe den, han vil højst give 8 skilling for den: »Drengen gaaer bort og byder Bøgerne om til de Andre, som gaaer og spadserer«.[3]

I bonde- og borgerhjem omkring 1700 var der almindeligvis kun få bøger, og det var først og fremmest religiøse værker, Bibelen, en salmebog og en postil. På landet var desuden bondealmanakker almindelige, de såkaldte *Bonde-Practica,* der på astrologisk grundlag gav ældgamle, traditionelle regler og forskrifter for sundhed og agerbrug m.m. I underholdningslitteraturen var »folkebøgerne« dominerende, såvel i byerne som på landet. De kom i oplag på oplag i det 17. og 18. århundrede og et stykke ind i det 19. århundrede. Folkebøgerne var ofte populariserede prosagengivelser af kendte litterære værker, f.eks. franske og tyske ridderromaner, italienske noveller og orientalske eventyr.[4] Til de mest udbredte folkebøger hørte *Holger Danskes Krønike, Karl Magnus Krønike, Griseldis, Salomo og Marcolfus* og *Doktor Faustus.* Lige så udbredte og populære var skillingsviserne, folkelige viser med et spændende handlingsforløb. De blev trykt i et beskedent udstyr, oftest kun et enkelt blad (flyveblad), og blev solgt billigt på markederne. Når Studenstrup i *Den 11. Juni* fortæller, at han ejer Saxos Danmarkshistorie og Arild Hvitfeldts Danmarkskrønike, er det netop et signalement af hans sociale og kulturelle status. Han hører til den velhavende bondestand, som havde råd til at købe større værker. De to Danmarkshistorier blev fra og med 1735 i mange hjem erstattet af Holbergs *Danmarks Riges Historie.*

Holberg fik i 1719 en »poetisk Raptus«, dvs. han fik lyst til at forsøge sig som skønlitterær forfatter, efter at han havde udgivet to historiske og et juridisk værk. Hans mål var at skabe en moderne

litteratur på dansk efter fortrinsvis franske forbilleder. Men det var ikke nogen nem opgave at få et publikum til en sådan ny litteratur. Mange akademikere, som nødvendigvis skulle være grundstammen i hans publikum, rynkede på næsen af litteratur på modersmålet, og de jævnere befolkningslag var traditionelt knyttede til den ældre underholdningslitteratur, folkebøger og viser.

Holberg brugte derfor megen energi på at parodiere disse folkelige genrer. På titelbladet til 1. bog af *Peder Paars,* 1719, laver han en komisk imitation af skillingsvisernes titelblade: »En Sandfærdig Ny Wiise Om Peder Paars som giorde en Reyse fra Callundborg til Aars, Skreven til Lægedom, Trøst og Husvalelse for alle got Folk, som lide Kaars og Modgang her i Verden, Af Hans Mickelsen Borger og Indvaaner i Callundborg, ... Klinger vel til alleslags Instrumenter, i sær til Hackebræt eller Lire. Tryckt i dette Aar«.[5]

I *Peder Paars* satiriserer Holberg, eller rettere hans pseudonym, Hans Mickelsen, også over folkebøgerne og over de svulstige, tyske barokromaner, der var yndede i ikke-akademiske kredse, hvor der var godt kendskab til tysk, f.eks. i handelsstanden.

Da den højtstående, litterært kyndige embedsmand Frederik Rostgaard, sekunderet af den lærde Hans Gram, klagede til Frederik IV over 1. bog af *Peder Paars,* blev Holberg klar over, at han ikke uden videre kunne regne med klassisk dannede, lærde personer som sine læsere, men at han måtte skabe sig et nyt publikum til sin moderne digtning. Det er i denne situation Holberg får den for tiden højst usædvanlige idé at tage hensyn til kvindelige læsere og at søge at vinde deres interesse.

I Danmark var kvindelige læsere ikke forvænte med et sådant hensyn, tværtimod. Der var en traditionel kvindefjendtlig holdning i det meste af den litteratur, der var gængs i Holbergs samtid, og det gælder såvel antikkens som det 17. århundredes litteratur. F.eks. havde den tyske digter, Hans Lauremberg, som var bosat i Danmark, udgivet sine plattyske *Veer Schertz Gedichte* i 1652, og de udmærkede sig ved grove satirer over kvindekønnet. Hans digtsamling blev samme år oversat til dansk og blev meget læst. Laurembergs satirer kom i ikke mindre end 14 oplag indtil 1750.

I 2. og 3. bog af *Peder Paars,* der udkom i foråret 1720, er Holbergs holdning til kvindekønnet anderledes end i 1. bog.[6] Kvinderne på Anholt, der på to undtagelser nær, slet ikke blev nævnt i 1. bog, myldrer nu frem, og det er påfaldende, at de alle er bedre begavede end deres ægtemænd. Men kvinderne bliver holdt i uvidenhed af mændene, og i nogle komisk-barske situationer ser vi, hvorledes mændene slår ned på ethvert forsøg, som kvinderne gør for at skaffe sig viden.

Strandfogedens fuldmægtig Christen Storck overrasker en dag en hemmelig sammenkomst i sin dagligstue, hvor den læsekyndige Jochum læser højt af de tyske aviser for Storcks samlede, kvindelige husstand. Storck afbryder det kvindelige collegium politicum og går meget hårdhændet til værks. Han giver alle kvinderne en dragt prygl og brænder aviserne. Stedets præst, som også er på vagt over kvindernes forsøg på at smugle bøger ind i hjemmene, synes dog, at Storck har været for nidkær. Men Storck er ubøjelig, aviser er lige så farlige for kvinder som pest og rottekrudt. –

På dette punkt af fortællingen (3. bog, 1. sang) bryder Hans Mickelsen ind og giver sit besyv med. Han tager afstand fra de to mænd og påstår, at deres behandling af kvinderne skyldes angst. For hvis kvinder kunne læse og skrive, kunne mænd risikere, at de skrev satirer over mandkønnet. Men ikke nok med det. Mickelsen fremsætter et revolutionerende syn på kønsrollemønstret. Lad dem, der er bedst egnede, få en boglig uddannelse, uden hensyn til om de er kvinder eller mænd; og lad dem, der er bedst egnede til det huslige arbejde, stå for husholdningen:

> »Skal A, skiønt hun er viis, fordi hun er en Qvinde,
> Fordi hun gaar med Skjørt, fordømmes til at spinde.
> Skal B, som er en Nar, en Druckenbolt, et Faar
> Strax Mester være, just for han med Buxer gaar«.

Holberg fortsatte sit felttog for kvinders ligestilling i *Zille Hans Dotters Forsvars Skrift for Qvinde-Kiønnet,* der udkom i foråret 1722. Det er i sine lette, 3- og 4-fods verslinjer et yndefuldt digt, men med et vægtigt indhold. Den unge Zille fortæller, hvorledes hun som lille pige plagede sin far for at få lov til at få samme undervisning i hjemmet som sin bror Frands. Hendes mor er forfærdet ved tanken, men faren giver hende lov til det, da han opdager, hvor intelligent hun argumenterer for sit ønske. Som ung pige er hun blevet så dygtig, at hun kan læse de romerske forfattere på originalsproget og studere historiske og juridiske værker. På grundlag af sin læsning fremsætter hun sit forsvar for kvindekønnet i almindelighed og for dets ret til uddannelse i særdeleshed.

Bag den fiktive person Zille står Holberg, som er solidarisk med hendes program. Det ser man bl.a. i 2. udgave af Ludvig Holbergs *Introduktion til Natur- og Folkeretten,* 1728, hvor han utvetydigt vedkender sig Zilles anskuelser. Både i Zilles forsvarsskrift og i sine historiske og filosofiske prosaværker lægger Holberg vægt på, at kvinder skal lære at læse ikke blot modersmålet men også fremmedsprog, da der er så få, alt for få værker, oversat til dansk. Men da Holberg ikke var en sværmer men en meget realistisk person, var han godt klar over, at det ville tage mange år, før kvinder fik mulighed for at lære fremmedsprog. Han ivrer derfor mange steder i sit forfatterskab for, at unge akademikere skal tage det nyttige og nødvendige arbejde på sig at oversætte både den klassiske og den nyere litteratur til dansk.

I sine komedier fortsatte Holberg sit forsvar for kvinders rettigheder. Det ligger ham meget på sinde, at unge mennesker skal have lov til selv at vælge deres ægtefælle, hvad der langt fra var det almindelige på hans tid. Når hans sympati altid og utvetydigt er på de unges side, og når han altid lader sin satire ramme forældregenerationen, som vil bestemme over deres børns ægteskaber, er det ikke en teaterkonvention. Også dette kan bekræftes af hans senere forfatterskab. Det er ikke en efterligning af fremmede komedier, når han lader Leander og Leonora forenes, men skyldes personlige erfaringer han havde gjort som dommer i Tamperretten. Fra 1720 var professor

Holberg medlem af denne ret, der udgjordes af konsistorium ved Københavns Universitet. Den var højeste retsinstans for Sjællands stift i alle ægteskabssager. Her har Holberg set resultater af tidens mange tvangsægteskaber og har draget sine konklusioner.

Men også Hans Mickelsens kvindeforsvar og Zilles gennemtænkte program for kvinders boglige uddannelse genspejles i komedierne, tydeligst i flere af Holbergs charmerende Pernilleroller. Meget præg-nant i *Jean de France,* 1722, hvor kokkepigen Marthe siger til tjene-ren Espen, som har hånet hende, fordi hun ikke kan latin: »Du skalt ikke sige, Espen! Den Tid tør komme, at man ser mere paa Hoveder end paa Kiøn, meer paa Dygtighed end paa Navne; naar begge vores Forstand bliver saa lagt i Veieskaal, og jeg bliver beskikket til at være Herredsfoged, saa kan du ikke blive høiere end en Æblekiælling.« (II, 3).

Vi ved desværre ikke, hvordan publikum i teatret i Lille Grønne-gade reagerede på Holbergs (Hans Mickelsens) kvindeforsvar. Vi ved i det hele taget ikke så forfærdelig meget om dette første, danske teaters publikum. Fra en del bevarede teaterplakater kan vi dog få nogle oplysninger.[7]

Der var stor forskel på billetpriserne. De dyreste pladser var på selve scenen. Det var en skik i fransk teater at lade fornemme tilsku-ere få siddepladser på begge sider af scenegulvet og denne skik har Grønnegadeteatrets franskfødte leder, René Montaigu, overført til det danske teater. Lige så dyre var pladserne i balkonlogerne. De billigste billetter fik man på galleriet.

Der har været fornemme tilskuere i teatret, for teaterplakaterne henstiller flere gange til »Personer af Condition og Stand«, at de ikke lader deres liberéklædte tjenere komme ind i logerne, medmindre de også betaler for dem. Disse fornemme tilskuere kunne køre i deres kareter ind til teaterbygningen gennem en port i Gothersgade. Blandt disse standspersoner har der givet været kvinder, og ved et tilfælde kender vi navnet på en af dem. Det er grevinde Christine Sophie Holstein, som var gift med storkansler U. A. Holstein, altså en dame af meget høj rang. I efteråret 1723 skrev Montaigu et fransk digt til hende, hvori han klager over, at der har været dalende publikumsbe-

søg i sommersæsonen 1723, og han tolker det som en følge af grevindens fravær i denne sommer. Han beder hende indtrængende om at genoptage sine flittige besøg i den kommende vintersæson, for det vil blive en lige så værdifuld reklame for teatret, som hendes besøg var i den første sæson, 1722-23.

Holberg skrev i forordet til Hans Mickelsens 5 første komedier, der udkom i foråret 1723, at alle tilskuere har moret sig over *Den politiske Kandestøber* og at *Jean de France* har: »fundet en synderlig Behag saa vel hos Høie som hos Lave«. Han er i forordet synligt stolt over, at hans komedier har kunnet hævde sig over for Molières og mener, at det skyldes, at han ikke har bejlet ensidigt til logernes eller galleriets publikum: »De Comoedier ere i mine Tanker de bedste, som behage Alle«.[8]

Holberg blev dog nød til at erkende, at der var to slags publikum, logernes og galleriets, men han var imod denne opdeling af publikum. Han prøver i forordet at gøre de danske tilskuere klar over, at det skyldes tradition og dårlige vaner. Da han ved, at det ikke nytter at opfordre de mindre velbeslåede teatergængere til at købe de dyre billetter, så foreslår han de velhavende at gå i spidsen og medvirke til at ophæve den uheldige opdeling af publikum ved at vise, at det ikke er nogen skam at sidde i parterret eller på galleriet. Det er interessant, at han retter sin appel til de kvindelige tilskuere. Det er et lille men betydningsfuldt bevis for, at de velhavende damer var toneangivende i teatret i Lille Grønnegade. Han skriver, at hvis en fornem dame ville købe billet blot een gang til det billige parterre, ville det blive anset: »for en meget anstændig Mode for Borgerkoner at giøre det Samme«.

Det ser ud, som om Holberg nogle gange har mishaget de kvindelige tilskuere. Efter premieren på *Barselstuen* i efteråret 1723 skrev han til en ven i Trondhjem, at den nye komedie: »allarmerede en hob af vore Fruentimmer«,[9] men han skriver desværre ikke, hvorfor *Barselstuen* har vakt uro hos en stor del af det kvindelige publikum. Man gætter på, at det kan skyldes de komiske og satiriske portrætter af de kvindelige barselgæster. Men der er blandt dem repræsentanter for

alle lag af borgerskabet og også for rangklasserne, dog ikke de højeste. De bliver alle placeret på den sociale rangstige dels ved deres sprog og optræden dels ved deres ægtemænds erhverv og uddannelse.

På de lavere trin står bl.a. Anne Kandestøbers, der er noget rød i hovedet for visse årsagers skyld og som kommer i hidsigt skænderi med Ingeborg Blytækkers om retten til at blive tituleret »Madame«. Betydeligt finere er Stine Isenkræmmers, som har fået lært sig lidt fransk, omend ikke just fejlfrit. Højere på rangstigen står Arianche Bogtrykkers, som er så fortrolig med sin mands erhverv, at hun ved, at en bog in folio: »er den, som er saa stor som en Bibel«. Til en helt anden klasse hører Else Skolemesters, der taler som en bog fra det 17. århundrede.

Over borgerkonerne står den ubenævnte »Frue«, som ankommer i en portechaise med en tjener i pjaltet liberi. Hun kan straks mærke, hvem der har været på visit, før hun kom: »Her lugter og forbandet borgerlig;«, men det viser sig, at hun er fattig som en kirkerotte og søger at slå den borgerlige barselkone for 10 rigsdaler. Der har altså været kvinder af forskellig social status, som kan have følt sig gået for nær af disse satiriske portrætter. Men forklaringen kan også søges andetsteds.

I den oprindelige udgave af *Barselstuen*[10] kom også en gæst ved navn Lucretia. Hun er meget ophidset over en unavngiven person, som har gjort hende fortræd, og desværre er hendes mand ikke hjemme for tiden, for så ville denne person: »blive pryglet saa mør, som man prygler en tør Fisk«. Da Barselkvinden spørger om, hvem denne person er, får hun til svar: Det er den, der skriver de danske Comoedier, tænk engang, Madame! han har været saa malicieux at giøre en Comoedie over mig, som blev spillet forleden Uge«.

Barselkonen spørger om, hvad den komedie hed, og den vrede dame fortæller, at den hed *Lucretia:* »og det er just mit navn. Ach, faaer jeg ingen anden Hevn over ham, saa skal jeg bande ham fastende hver Morgen«. Hun mener, at forfatteren har sigtet på hende personligt: »jeg vil døe paa, at han Ingen har meent ved den vægelsindede Lucretia, uden mig«. Barselkonen forsvarer forfatteren til

Den Vægelsindede og belærer den ophidsede dame om forskellen på personlig og generel satire, en belæring, som Holberg allerede mange gange havde været nød til at give sine læsere, både i fortalerne til *Peder Paars* og til sine *Fire Skiemte-Digte,* 1722. Men den fornærmede Lucretia vil ikke høre på nogen belæring eller noget forsvar; naturligvis har forfatteren sigtet på hende, når han har brugt hendes navn og: »jeg er ikke den Eneste i Staden, der har den Mistanke«.

Den Vægelsindede blev opført 1. gang i efteråret 1722, datoen kendes ikke. Den komedie har været et smertensbarn i Holbergs komedieproduktion. Han skrev titelrollen til teatrets primadonna, Madame Montaigu, og roser hende varmt for hendes udførelse af den krævende rolle. Men i forordet 1723 indrømmer han, at komedien alligevel ikke har gjort så stor lykke som de andre, første komedier. Han mener, det skyldes: »nogle alvorlige Scener, som de Fleste ikke begrebe udi Førstningen«. Men kendere anser komedien som den bedste af de 5 første. I *Første Levnedsbrev 1728*[11] gentager han sin ros af Madame Montaigu og indrømmer igen, at komedien fik en kølig modtagelse på grund af nogle alvorlige scener, men de tilskuere, som kunne se dybere i tingene, anså den for bedre end de fleste andre af hans komedier. I sin iver efter at forsvare sin komedie kommer han til at modsige sine udtalelser fra forordet i 1723, hvor han skrev, at de komedier, der behagede alle tilskuere, var de bedste. Nu i 1728 (1727) skriver han, at de få kenderes dom er ham mere værd end den store mængdes.

Det er vanskeligt at finde ud af, hvorfor *Den Vægelsindede* ikke gjorde lykke. Holbergs forklaringer i 1723 og 1728 gør ikke sagen mere klar. Måske finder vi svaret i hans komedie *Hexerie eller blind Allarm,* der lå færdig i foråret 1723 men først kom til opførelse i 1750 (trykt 1731). Dette stykke handler om en dansk skuespillertrup, der optræder i Thisted, men det er et let gennemskueligt dække for truppen i Lille Grønnegade.

Ved sine forestillinger har Leanders trup fornærmet mange af Thisteds borgere, og nogle af dem opsøger truppens primadonna Apelone, da truppens forestillinger må ophøre. Blandt dem er Lucretia, men hun optræder ikke som den vægelsindede Lucretia, i stedet for

bliver en anden af Lucretias fejl fremhævet, hendes erotiske letsindighed. Apelone: »Men see der kommer den pene Madamme Lucretia; hun skal glæde sig derover, thi hun har altid været en Hader af vore Comoedier«. Lucretia: »Apelone! nu har jeg faaet Hevn over Comoedierne. Jeg spaaede nok, at disse Acteurs ikke vilde komme vel af Dage; thi de har vældet sig ind paa Folk af alle Stænder«.

Det er påfaldende, at man egentlig ikke i denne Lucretia genkender Lucretia i *Den Vægelsindede*. Hun er som i *Barselstuen* blevet gjort til en gift kvinde, hvorimod hun i *Den Vægelsindede* er en ung enke. Begrebet vægelsind nævnes endog slet ikke i scenen med Apelone. Og det er måske netop i dette, at løsningen på gåden skal findes.

Netop for Holberg, som så varmt havde forsvaret det kvindelige køn i *Peder Paars* og i *Zilles Hans Dotters Forsvars-Skrift*, har det været en skuffelse, at de kvindelige tilskuere åbenbart meget tydeligt har givet udtryk for deres mishag over *Den Vægelsindede* og *Barselstuen*.

Efter Københavns brand i 1728 og pietismens fremtrængen og ophøjelse til statsreligion i Christian VI's regeringstid, 1730-46, var der ingen mulighed for at få genåbnet teatret i Lille Grønnegade. I 1747 blev en ny dansk skuespillertrup etableret, og den rykkede i 1748 ind i Eigtveds nye, smukke teaterbygning på Kongens Nytorv.

Holberg håbede nu, at det var Grønnegadeteatret som genopstod. Men han blev skuffet. Nye kulturelle strømninger, som var kunstigt holdt ude i 19 år, strømmede nu til København. Teatrets publikum ændrede hurtigt smag, og toneangivende kredse forlangte at se de nye franske skuespil. I mange af dem var der en tendens mod både galanteri og snerpethed, og ingen af delene bekom Holberg.

I Holbergs Epistler I-V, 1748-54,[12] ser vi hans reaktioner på publikums nye smag. Han syntes, den var bornert og affekteret og mente, at den blev fremmet især af unge lapse, der som Jean de France ville efterabe alt, hvad der kom fra Frankrig uden at tage hensyn til kvaliteten. (Epistel 296). Men han gjorde også en bestemt del af det kvindelige publikum ansvarlig for den nye, slette smag: »At en Deel af vore fornemme *Damer* finde ingen Smag udi vore *Originaler* og in-

denlandske Skue-Spill, kand fornemmeligen tilskrives Franske *Gouvernanters Catechisation* og Optugtelse: Thi de holdes fra Barendommen til Franske Bøgers Læsning, og hører stedse tale om *Parisiske Moder* og *Noder,* saa at det derfor er ingen Under, at de ingen Smag finde udi et Skue-Spill, med mindre see en Fransk *galonnered Marqvis* forestilled paa Skue-Pladsen«. (Epistel 190).

Nu er det Holberg, som selv opdeler publikum i to grupper, de »fornemme« og de »borgerlige«. De sidste har ikke råd til franske gouvernanter, så de har bevaret en sund, national smag: »Jeg for min Part *disputerer ingen* deres Smag, og derfor ikke drister mig til at *decidere,* om den borgerlige eller fornemme Smag er meest naturlig. Dette seer man dog, at de fleeste andre *Nationer* finde meest Smag udi de Skue-Spill, hvorudi forestilles de Ting, som have Overeensstemmelse med Fæderne-Landets Skik og Sæder. Og er det af den Aarsag, at vore Middelstands Folk med større Behag ansee vore *Originaler* end de Franske Oversættelser«. (Epistel 359).

Det danske teater fik hårde konkurrenter i et fransk skuespillerselskab, der gav forestillinger i Nørregade og i et italiensk operaensemble, som fik tilladelse til at optræde på selve teatret på Kongens Nytorv. Holberg så med stor uvilje på disse fremmede kompagnier, som vendte folks interesse fra hans egne komedier, »vore Originaler«, og også skadede *Det musikalske Societet,* der havde begyndt sine koncerter i 1744. Den musikalske Holberg var ivrig koncertgænger og sørgede over, at Societetet måtte ophøre sin virksomhed i 1748, efter Holbergs mening på grund af Københavnernes operagalskab: »Jeg kand vidne, at den Musik, som dér til Afskeed blev forestilled sidste Uge, var saa prægtig og saa bevægelig, at jeg ingensteds paa mine Rejser haver hørt den bedre; og dog saae man fast ikke andre Tilhørere, end Skriver-Karle, Sye-Piger og Stue-Piger: Thi de saa kaldne *honete* Folk bivaanede alle det Italienske *Opera*«. (Epistel 373).

I det teaterløse interregnum 1728-47 havde Holberg udgivet en lang række historiske, filosofiske og selvbiografiske værker. I flere af dem genoptog han sit kvindeforsvar fra Zilles forsvarsskrift. Han understregede gang på gang, at kvinderne kun kunne opnå ligeret

med mænd, hvis de skaffede sig kundskaber og lærte at formulere sig, »at skrive«. Det har derfor været en bitter oplevelse for ham at se, hvorledes mange af de kvinder, som havde økonomiske muligheder for at skaffe sig kundskaber, blev vildledt af modeluner og brugte deres tid på franske moder og italienske noder. Det var ikke det, han havde tænkt sig, og det var ikke det, Zille havde haft på sit program. Man forstår, hvorfor den gamle stridsmand ofte er trist og pessimistisk i epistlerne.

Selv om der skulle gå over hundrede år efter Holbergs død, før danske kvinder fik adgang til at studere ved Københavns Universitet, må det ikke skygge for det faktum, at Holberg var den første, danske forfatter, som igennem et langt liv talte kvindernes sag, og at han var den første, danske forfatter, som bevidst skrev sine bøger, så både kvinder og ikke-akademiske mænd kunne få udbytte af dem. Holberg hadede pedanteri men også overfladiske kundskaber og godtkøbsfilosofi. Nok var han efter nutidens opfattelse en politisk konservativ mand, men hvad angår kultur og viden var han mere demokratisk end mange i vor tid.

Noter

1. E. Ladewig Petersen, Dansk Socialhistorie III, Kbh. 1980, 308.
2. Dagligliv i Danmark i 17. og 18. århundrede, red. Axel Steensberg, 1620-1720, Kbh. 1969, 210-212.
3. Holbergs Komedier udg. af Carl Roos, I-III, Kbh. 1923-24.
4. F. J. Billeskov Jansen, Danmarks Digtekunst I, Kbh. 1944, 143 f.
5. Peder Paars udg. af Georg Christensen, Kbh. 1949, VIII.
6. Anne E. Jensen, Holberg og Kvinderne, Kbh. 1984, kap. III.
7. Alle bevarede plakater er gengivet i Anne E. Jensen, Teatret i Lille Grønnegade 1722-1728, Kbh. 1972.
8. Holbergs Forord 1723 er optrykt i Roos' udg. bd. III.
9. Holbergs Breve, udg. af V. Dahlerup, Kbh. 1926.
10. Roos, bd. III.
11. Epistola Prima blev 1. gang oversat til dansk 1741.
12. Epistlerne citeres efter F. J. Billeskov Jansens udg. I-VIII, Kbh. 1944-54.

ANNE E. JENSEN

F. 1922, mag.art. 1948, dr.phil. 1968; har undervist i dansk litteratur v. Københavns Universitet siden 1948, fra 1959 som lektor. Har udgivet: Rahbeks Pariserbreve, 1958; Rahbek og de danske digtere, 1960; Studier over europæisk drama i Danmark 1722-70, 1968; Teatret i Lille Grønnegade 1722-1728, 1972; Kamma Rahbek, 1975; Holberg og Kvinderne eller et forsvar for ligeretten, 1984; Helte og Antihelte – Omkring Holbergs Ulysses von Ithacia (under trykning).

Holberg og Kierkegaard

Morten Bredsdorff

»Man skulle ikke være sky for at bruge de betegnende Udtryk, som baade Bibelen og Holberg bruge, naar fornødent gjøres«.
Stadier paa Livets Vei.

Søren Kierkegaard (1813-55), den store ensomme tænker i dansk åndsliv, står for de fleste som en fjern og utilnærmelig alvorsmand, hvis tanketunge værker de færreste tør indlade sig med.

Men denne bjergbestiger i tankens og troens verden var tillige en stor beundrer af Ludvig Holberg og hans komedier. I sine yngre år forsømte han sjældent en opera af Mozart eller en komedie af Holberg på Det Kgl. Teater. Han frydede sig over de lystige scener og kunne talrige af de fyndige replikker udenad. For inde bag sit livslange tungsind og sin alvor foran døden, som han tidligt ventede, ejede han en sund og djærv humor. Den fandt udtryk dels i samtaler på gader og stræder med »den menige mand«, som han kendte og forstod langt bedre end andre i sin samtid; dels i de talrige glimt af sokratisk ironi og holbergsk vid, der som kornmod lyser op i hans ædle og stærke sprog. Hvad der hos Holberg tiltrak Kierkegaard var åbenbart de mange djærve og folkelige replikker med saftige udtryk for almenmenneskelige svagheder: Skaberi og dumhed, indbildskhed og forfængelighed, altsammen hentet fra det festlige optog af kløgtige og tåbelige, hykleriske og snedige personer, som vandrer gennem de 33 komedier, den gamle mester efterlod os.

Let og selvfølgeligt falder de Kierkegaard i pennen, de salter hans ironi og luner teksten med deres respektløse lattermildhed. Hertil kommer, at mens det tragiske sprog i tidens løb bliver højstemt og kunstlet, synes det komiske sprog med årene at vinde mere glansfuld »festivitas«, som Holberg selv sagde, og forynget munterhed. Dette er jo den væsentlige årsag til de holbergske komediers såkaldte »udødelighed«. Kierkegaard var så fortrolig med disse komedier, at han

oftest citerer dem – i øvrigt ligesom mange bibelske skriftsteder – efter hukommelsen. Derfor ikke altid ordret, men til gengæld med sikker og frisk pointe. Som en munter klukkende kilde i frodig skovbund springer de frem, når de egner sig til at belyse tanken.

Her sætter vi nogle af de mange »Holberg-ord« fra hans dagbøger og værker i relief ved hjælp af en kort redegørelse for anledningen og den pågældende lille scene fra komedien. På den vis skulle der kunne opstå en munter og ironisk samtale om menneskelige skrøbeligheder tværs over det århundrede, som skilte de to forfattere. Så kunne forhåbentlig en efterklang af begge stemmer lyde ind i vor tid, der alligevel næppe har fjernet sig længere fra deres end vi endnu kan befinde os godt i begges selskab. Ad den vej kunne også den gamle Holberg i mindeåret hviske vort slægtled et par ord i øret.

Som Kierkegaard selv har udtrykt det: »Den, der kun blev alvorlig paa rette sted, han skal bevise sin Aands Sundhed ved at kunne behandle Alt ligesaa godt følsomt som spøgende, omend det løber Alvorens Gjække koldt ned ad Ryggen at see ham spøge med hvad der gjorde dem skrækkeligt alvorlige«. (Begrebet Angest, 1844).

Kierkegaard førte hele sit liv dagbøger, omend ikke regelmæssigt. Her nedfældede han tankeglimt, fortrolige bemærkninger, citater fra sin vidtstrakte læsning og polemiske udfald mod samtidens kendte personligheder. Her finder vi en række almene betragtninger over Holbergs komedier, replikker som vækker hans eftertanke ved deres nøgterne menneskekundskab og den djærve humor. En dag gør han den iagttagelse, at det komiske og det tragiske ofte ligger hinanden ganske nær, kun skilt ved en hårfin grænse. Humor er jo ikke blot spøg og løjer. Den rummer et langt videre udsyn.

»Hvor nær det Tragiske ligger det Comiske (en bemærkning, man især skylder Holbergs Fortjeneste af Comedien, f.ex. hans Jeppe paa Bjerget, Erasmus Montanus, Den Stundesløse) synes at ligge til Grund for, at et Menneske *kan lee, saa han kommer til at græde*«. (Dagbog 19/1 1835.)

Et væsentligt synspunkt i hele Kierkegaards forfatterskab, at det overalt gjaldt at »ryste det enkelte Menneske ud af Mængden«, fri-

gøre ham fra massemeningernes tryk og gøre ham ansvarlig for sit liv, ligger til grund for denne bemærkning: »Jeg græder, naar jeg seer eller læser *Erasmus Montanus!* Han har ret og ligger under for Massen. Ja, deri stikker det. Naar enhver confirmeret Æder er stemmeberettiget, naar Stemmefleerhed afgjør Sagen – ligger man da ikke under for Masse, for Kjødhoveder?« (Dagbog 1837, nr. 6)

En bemærkning i Dagbog 1845 må være noteret lige efter en søndagsgudstjeneste. »Godt var det, at Præsten sagde Amen, det var det bedste han sagde, thi han synes virkelig at være lige saa vel underrettet som Per Degn, der engang havde kunnet det hele Litanie paa Græsk, men nu blot kan huske, at det sidste Ord var Amen. Det ender vel med, at dette bliver definitionen paa en Prædiken: det er en Tale, som holdes af en Præst og som ender med det Ord Amen«.

Vi finder scenen i I. akt af *Erasmus Montanus,* hvor Per Degn vil imponere den gamle bonde med sine store kundskaber. »Jeppe: Forstaaer I ogsaa Græsk, Per? – Per Degn: Ach, jeg har kunnet for tyve Aar siden staae paa een Fod og læse det hele Litanie paa Græsk. Jeg kan endnu komme ihu, at det sidste Ord hedder Amen!« –

Omkring 1840 havde den tyske professor *Hegels* filosofiske tankebygning, der forsøgte at indordne hele tilværelsen under fornuftens herredømme, bredt sig i danske akademiske kredse. Kierkegaard havde ligesom sin elskede lærer *Poul Martin Møller* vendt sig mod denne luftige »speculation« og dens forsøg på at undergrave kristendommen. Han fandt det derfor latterligt, at unge teologer, påvirket af digteren *J. L. Heiberg* og professor *H. L. Martensen,* var begyndt at lege med den nu så moderne modsætning mellem tro og tvivl. For ham var livet altid en personlig, en existentiel indsats og hans tankeliv var lidenskab og kamp. I den lille bog »Frygt og Bæven«, 1843, skildrer han på baggrund af en storslået digterisk beretning om Abraham som »Troens Helt«, hvorledes *striden mellem tvivl og tro* for ham er en kamp på liv og død.

»Disse lavcomiske Gjække, der i vor Tid løber efter Tvivlen, føre et udvortes Argument for, at de virkelig have tvivlet, f. Ex. en Doctor-Attest, eller bande paa, at de virkelig have tvivlet om Alt, eller bevise det deraf, at de paa deres Reise traf sammen med en Tvivler!

disse Ilbud og Hurtigløbere i Aandens Verden, der i største Hast hos eet Menneske faaer et lille Nys om Tvivlen, hos en anden om Troen, og nu sjakrer paa bedste Maade, alt eftersom Menigheden vil have fiint Sand eller grovt Sand. – Den, der ikke har en uendelig Lidenskab, han er ikke ideal, og den, der har en uendelig Lidenskab, han har forlængst frelst sin Sjæl ud af saadant Vaas!« –

Vi slår op i komedien *Erasmus Montanus*. I akt, 3 scene, hvor Per Degn beskriver sit embedes betydning og fremskridt.

»Per Degn: Jeg er kun bleven Degn, men er fornøiet, naar jeg kun har mit daglige Brød, og forstaaer mit Embede. Jeg har forbedret meget udi Indkomsterne og har det som ingen af mine Formænd havde, saa mine Efterkommere ikke skal bande mig i min Grav. Folk tænker at der er ingen Observationer ved at være Degn, jo, jo, Degn-Kald er min Tro et vanskeligt Embede, naar man skal have det paa den Fod, at det skal føde sin Mand. For min Tid holdt Folk her i Byen alle Liig-Sange lige gode! Men jeg har bragt det paa den Fod, at jeg kan sige til en Bonde: Hvilken Psalme vil du have? Den koster saa meget, den anden saa meget. Iligemaade naar der skal kastes Jord paa den Døde: Vil du have fint Sand eller slet og ret Jord?«

I 1844 udsendte Kierkegaard samtidig med en af sine vægtigste bøger »Begrebet Angest« en lille munter bog, hvori han ironiserer over en del af samtidens lettere digtning og skriverier, blandt andet Heibergs altid fornemt udstyrede *»Nytårsgaver«*, ofte med ret tyndt indhold.

»Naar man vil udgive en Bog, bør man først betænke paa hvilken Aarstid, den skal udkomme – Aarstiden er af uhyre Vigtighed. I denne Henseende ere alle de viseste og bedste mænd enige om, at Nytår er Øieblikket; thi det gjælder om Bøgers Udkommen, hvad Holophernes siger om Slaget paa Patrontasken: uden dette giver jeg ikke en Pibe Tobak for det Hele!«

Men hvem er denne Holophernes? Vi skal ikke søge ham i Det gamle Testamente, hvor han skildres. Det er igen Holberg, der med strålende humør har anbragt denne sagnfigur i sin mest respektløse og lystige komedie *»Ulysses von Ithacia«*. Den handler parodisk om Grækernes berømte togt til Troja, og vi finder ham i III akt, 3. scene,

hvor »Krigshæren«, en samling forhutlede individer, kommer ind og »sættes i Orden«.

General Holophernes holder saadan Tale: »I stolte Riddere og Stridsmænd Vi ere hidkomne (til Troja) ikke for at vinde Lande eller at beriige os, men for at hevne et Jomfrue-Mord, saa at aldrig nogen Kriig mere honettement geführet ist. Speyler Eder kun i mit Exempel, figter mandelig, og holder god Krigs-Discipline. Det fornemste I har i Agt at tage, er Eders Tempo, som bestaaer udi Ein, Zwei, Drey, og at I slaaer lige med Hænderne paa Patrontasken; thi naar dette ikke tages i Agt, vil jeg ikke give 4re Skilling for Resten!«

»At begynde et philosophisk Tidsskrift i Danmark kan ikke blot synes at være, men er i Sandhed en betænkelig Sag; jeg selv har ikke undladt at gjøre, hvad vel endog den mod mig gunstigst stemte Læser vil føle sig opfordret til, at ryste paa Hovedet, advarende og bebreidende at tilraabe mig: »Hvorledes gik det ikke ...« Mænd, der ved Genie, ved Talent, ved Kundskabsfylde, ved Læseverdenenes ubegrænsede Tillid staae udmærkede iblandt os, have begyndt derpaa, og efter kortere eller længere Tids Forløb atter opgivet det. Ja selv for hr. Professor *Heiberg* er et saadant Foretagende ikke lykkedes efter Forventning«. –

Igen springer et muntert holbergsk replikskifte vor forfatter i Pennen, hvormed han saa kan drille sin uven J. L. Heiberg lidt.

Vi skal have fat i *Jule-Stue,* Comoedie, forestillet paa Den Danske Skueplads 1724.

Den gnavne gamle Jeronimus vil ikke holde Julestue med alt dens halløj og forvirring. Men hele familien er dybt skuffet. Hans søster Magdelone prøver at overtale ham.

> Magdelone: »Men min kiære Broer, hvad vil vore Naboer tænke om os, naar vi ingen Julestue faaer i Aar? De vil tænke, at vi er kommet af Troen og see os an som Tyrker og Hedninger. (Hun græder).
> Jeronimus: Hvilken forbandet Snak, er det at forandre Troen at afskaffe Galskab?
> Magdelone: I kalder det Galskab, min hierte Jeroni-

mus! Jeg kiender mange, der har ogsaa foragtet slige gode gamle Sædvaner, men det er gaaet dem ilde i Verden.

Jeronimus: Og jeg kiender mange der har foragtet saadant, og det er gaaet dem meget vel i Verden.

Magdelone: Hvordan gik det ikke Christopher von Bremen, der altid loe, naar hans Kone bragte Helligtrekonge-Lys ind paa bordet? Manden var saa frisk som en af os, men ret som han stod og fæstede Selen til Buxerne, døde han.

Jeronimus: Du skal nok see, han var aldrig død, hvis han havde villet brænde Helligtrekonge-Lys.

Magdelone: Hvorledes gik det ikke Jeremias Tobakspinder, der ikke saa meget som med en Sød-Grød vilde holde Jule-Aften fra andre Aftner, og leve som en Hedning hele Julen igennem. Han fik paa sin Alderdom stor Hierte-Sorg, thi tre af hans Sønner blev een efter anden rejiceret til Attestatz. (De dumpede til embedsexamen).

Jeronimus: Havde de læset bedre over de Slyngle, saa havde de nok gaaet fri.« –

»Begrebet Angest«, 1844, vel det dybsindigste psykologiske værk på dansk, indledes med et spøgefuldt forord: »Hvad menneskelig Autoritet angaaer, er jeg en Fetischdyrker og tilbeder lige from en Hvilkensomhelst, naar det blot ved Trommeslag vorder bekiendtgjort, at det er han jeg skal tilbede, at han er Autoritet og Imprimatur iaar«. Imprimatur betyder jo »Må trykkes« og var politimesters eller en anden censors godkendelse af en ny bog. Denne skikkelse får kød og blod i III akt af *Erasmus Montanus,* hvor vor gamle ven Per Degn første gang møder den hjemvendte student Erasmus. Per Degn tager initiativet for at hævde sin alder og værdighed.

Per Degn: Hvem er Imprimatur iaar?
Montanus: Hvad vil det sige?
Per Degn: Jeg mener, hvem er Imprimatur til Vers og Bøger som går i Trykken?
Montanus: Skal det være Latin?
Per: I min Tid var det godt Latin!
Montanus: Var det da godt Latin, saa maa det endnu være ligeledes. Men det har aldrig været Latin i den Mening som I vil have det«. –

Tro og Overtro: »Naar man saaledes i Begrebet »Tro« gjør det Historiske saa ensidigen Gjældende, at man glemmer dens Oprindelighed i Individet, da bliver den en uendelig Smaalighed istedenfor en fri Uendelighed. Følgen deraf er, at man kan komme til at tale om Troen ligesom Jeronimus hos Holberg, der siger om Erasmus, at han har vildfarende Meninger i Troen, fordi han antager, at Jorden er rund og ikke flad, hvilket den ene Generation efter den anden paa Bjerget havde troet. Paa den Maade kan man ogsaa blive vildfarende i Troen ved at gaae med Pludderhoser, naar alle Folk paa Bjerget gaae med snævre Benklæder«. –

Vi finder denne samtale i *Eramus Montanus,* III akt, 4. scene, hvor Jesper Ridefoged giver den gamle Jeronimus nogle skræmmende oplysninger om dennes tilkommende svigersøn, den højlærde Erasmus.

»Jeronimus: Men hvordan seer min Svigersøn ud?
Jesper Ridefoged: Han seer forbandet lærd ud, I skulle næppe kiende ham igien. Han har ogsaa faaet et andet Navn.
Jeronimus: Et andet navn! Hvad hedder han da?
Jesper: Han kalder sig Montanus, hvilket skal være det samme som Rasmus paa Latin.
Jeronimus: Ei fy, det er hæsligt. Jeg har kiendt mange der saaledes har forandret deres christne Navne, men det er aldrig gaaet dem vel i Verden. Jeg kiendte

en for nogle Aar der var døbt Peer- og vilde siden fornye sin Mønt da han blev til noget og lod sig kalde Peiter. Men den Peiter kom ham dyr nok at staae, thi han brød sit Been og døde i stor Ælendighed. Vor Herre taaler ikke saadant, Hr. Foged.

Jesper: Det kan være med Navnet hvad det være vil, men det staaer mig aldeles ikke an, at han har saa sælsomme Meninger udi Troen.

Jeronimus: Hvad har han da for Meninger?

Jesper: Ei, det er forskrækkeligt, Haarene reiser sig paa Hovedet, naar jeg tænker derpaa. Jeg kan ikke erindre alt hvad han sagde; men det veed jeg, at han blandt andet sagde, at Jorden var rund. Hvad kan jeg kalde saadant, Monsieur Jeronimus? Det er jo ikke andet end at kuldkaste al Religion og føre Folk af Troen. En Hedning kan ikke tale værre. –

Jeronimus: Jeg er vis paa, at der ikke er et Menneske her i Byen, der jo fordømmer saadan Mening!« ...

»Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift«, 1846 drøfter vanskeligheden ved at forene filosofisk tænkning med troen på en historisk, religiøs åbenbaring.

Det kaldes »afsluttende«, fordi forfatteren på dette tidspunkt overvejede at opgive sin skribentvirksomted og i stedet søge præstekald på landet. Det er »uvidenskabeligt«, fordi det også kaldes et »Existentielt Indlæg«.

Hegel og hans disciple beskæftigede sig med hele verdenshistorien og forsøgte at udtænke systemer, der omfattede alt, hvad menneskeånden gennem tiderne havde arbejdet med. Dette fandt K. både umuligt og latterligt og erindrede dem bestandigt om, at de glemte det vigtigste af alt: det enkelte menneske.

»Vore systematikere og philosophiske Optimister ville let indse, at der er ingen Tid at spilde paa en Efternøler (som S.K.), der Intet har seet af Verden og kun foretaget en Indenlandsreise i sin egen Bevidst-

hed, og altsaa ingen Vei kommer, mens enhver Systematiker er ganske anderledes befaren og har været »Fanden i Vold baade i Trapezunt og i R-!«

De glemmer i deres travlhed existensopgaverne og det væsentlige, den personlige inderlighed – som jo var det store forfatterskabs anliggende.

»Saa kommer Astronomien for en Dag og saaledes gennemføiter man alle Videnskaber og Sphærer og lever dog ikke, mens Digterne blot for at underholde Læsere streife om i Africa, America, Fanden i Vold i Trapezunt og R.–, saa de snart maa opdage en ny Verdensdeel, hvis Poesien ikke skal spille renonce; og hvorfor? Fordi Inderligheden mere og mere tabes«. –

En af disse vidtberejste personer er *Mester Gert Westphaler eller Den meget talende Barbeer,* 1724, en komedie som Holberg selv satte højt og udgav i baade en V akts- og en I akts form.

Gert skal efter aftale fri til apotekerens datter, men spilder på vejen sin og andres tid med endeløs snaksomhed om sin rejse til Haderslev og Kiel. II akt, 3. scene.

> Hans Mor Gunild skænder på ham: »Den ene Dag gaaer bort efter den anden med din forbandet Snak, som ikke er fire Skilling værd. Hvad mener du Folk er forlegen for at vide, hvad du bestilte paa din Reise til Kiel, hvor mange Kroer du var i under Veis, hvor mange Piger du følede paa Knæerne udi hver Kroe, og hvor mange Piber Tobak du smøgede paa Veien. Her er jo en stor Deel Folk i Byen der har været længere frem i Verden, Anders Christensen har jo været 3 á 4 gange i Bordeus og Røven i Frankerig, ja Fanden i Voold hen i Trapezund eller Kattesund, men fortæller ikke nær saa meget om sine Reiser«. –

»Docenterne ere saa blottede for Comisk Kraft, saa det er skrækkeligt; endog Hegel er efter ivrige Hegelianeres Forsikring aldeles blottet for Sands for det Comiske. En latterlig Tværhed og Paragraph-

Vigtighed, som giver en Docent en paafaldende Lighed med en holbergsk Bogholder, kalder Docenterne Alvor. Enhver der ikke har denne gyselige Festlighed er letsindig«. –

Der tænkes på bogholder Erich Madsen og hans søn Per Eriksen, bogtolder i komedien *Den Stundesløse,* III akt.

»Om et enkelt menneske er udødeligt, hvilket netop er Vanskeligheden, bryder Abstraktionen (den hegelske filosofi) sig ikke om. Den er interesseløs, men Existensens Vanskelighed er den Existerendes Interesse, og den Existerende uendeligt interesseret i at existere. Den abstrakte Tænkning hjælper derfor paa min Udødelighed ved at slaae mig ihjel som et enkelt existerende Individ og saa gjøre mig udødelig, og hjælper derfor omtrent ligesom Doctoren hos Holberg, der ved sin Medicin tog Livet af Patienten – men ogsaa forjog Feberen!«

Den »Doctor« finder vi i *Barselstuen,* III akt, 6. scene. Han tilser barselkonen og vil forbyde hende næsten al slags mad, samt hvedebrød.

> Barselqvinden: Skal jeg da æde Grov-Brød?
> Doctoren: Ingenlunde, thi det er Surdei i Maven.
> Barselqvinden: Hillemænd, Hr. Doctor, paa den Maade skal jeg hverken æde eller drikke.
> Doctoren: Det var at ønske, at en Patient kunde holde sig derfra; Thi som al Sygdom kommer af Mad og Drikke, saa fødes den ogsaa af det. Jeg havde en Patient, han kunde tvinge sig, den Karl – men hvor finder man mange der er saaledes Mestere af sig selv! han holdt sig i en Feber 6 Dage baade fra vaadt og tørt.
> Barselqvinden: Saa haaber jeg nok at han døde.
> Doctoren: Ja hvad andet, men Feberen forlod ham ganske.« –

Omkring 1845 førtes i kirkelige kredse en livlig *debat om den gamle »Evangelisk-Christelige Psalmebog«,* som mange, ikke mindst i grundtvigske menigheder, anså som forældet.

Kierkegaard ironiserer over denne hidsige, men i hans øjne ret intetsigende debat.

»At enkelte privatiserende Smaa-Menigheder og dogmatiske Isolationer virkeligen følte Trang til en ny Psalmebog, for at faae deres Stikord at høre i Kirkens Hvælving fra Opvækkelsens Sangbund: var da ikke saa alvorlig en Sag. Men naar hele Tiden eenstemmigen og fleerstemmigen fordrer en ny Psalmebog, ja næsten flere nye Psalmebøger: saa maa der gjøres Noget; som det nu er, kan det ikke vedblive, eller det bliver Religieusitetens Undergang. Hvoraf kommer det ved, at Kirkegangen er saa sparsom, som den er i Hovedstaden? Ih, naturligvis og soleklart er det den gamle Psalmebogs Skyld. Hvoraf kommer det vel, at de der gaae i Kirke uordentligviis først kommer der ved den Tid, da Præsten bestiger Prædikestolen eller lidt efter? Ih, naturligvis og soleklart, det er af Modbydelighed for den gamle Psalmebog. *Hvad var det der ødelagde det assyriske Rige? Splid, Madam!* Hvoraf kommer det vel, at man usømmeligen strax løber ud af Kirken, saa snart Præsten siger Amen? Ih, naturligviis og soleklart, af Modbydelighed for den gamle Psalmebog. ... Hvoraf kommer det, at Menigheden desto værre saa lidet handler efter hvad der synges i Psalmebogen? Ih, naturligviis og soleklart, fordi den gamle Psalmebog er saa slet, at den endogsaa forhindrer En i at gjøre efter, hvad der staaer i den.«

Vi iler til en af Holbergs festligste komedier *Hexerie eller Blind Allarm.* I IV akt, 4. scene forklarer den filosofisk anlagte Herman von Bremen pigen Apelone, hvorfor komedier bør anses som skadelige og derfor bør forbydes.

> »Herman: Langt fra at Comoedier fører nogen Nytte med sig, de langt hellere foraarsager en Republiques Undergang. (en stats ende).
> Apelone: Det skulde han have stor Møie for at bevise.
> Herman: Jeg mener nei. Hør, jeg vil tiene hende, Mademoiselle: Et Riges og Republiques Styrke bestaar udi Undersaatters Enighed og ødelægges ved

> Spliid. Der har været 4re store Monarchier i Verden, som alle ere ruinerede ved Splid. Hvad ruinerede det assyriske Monarchie? Splid, Madame! Hvad ruinerede det persiske? Splid, Madame! hvad ødelagde det græske? Splid, Madame! Hvad ruinerede endelig det romerske? Ikke min Siæl andet end Splid. Alexander Magnus (den Store) gjorde et falsk Statsbegreb og forsaae sig derudi at ...
> Apelone: Ei, Monsieur, dette er noget vidtløftigt hentet; hvad kommer Alexander Magnus ved vore Comoedier? ...«

Der var virkelig, så sært det end kan lyde, åndeligt slægtskab mellem de to store enegængere Holberg og Kierkegaard. De beundrede begge den gamle græske tænker *Sokrates,* »Oldtidens enfoldige Vise«, som Kierkegaard jævnligt kalder ham. Og ironi – meningsytring ad omveje – rummer jo både sympati og antipati. Ironikeren kan le ad sit offer og føle med ham, men bliver på afstand. Han klæder ham af og forstår ham alligevel, men forbliver selv ensom, uden for det store lune fællesskab, hvor han ikke føler sig hjemme. »Kraft i det Komiske betragter jeg som en uundværlig Legitimation for Enhver, der skal ansees for bemyndiget i Aandens Verden i vor Tid«, siger Kierkegaard. Den kraft opstår når den dybe alvor møder sin ægtefødte slægtning den store humor. Og den besad både Holberg og Kierkegaard.

Væsentlige Kilder:
Kierkegaards Dagbøger I-IV, 1961, ved Peter P. Rohde.
Kierkegaards Samlede Værker 1-20, udgivet af A. B. Drachmann, J. L. Heiberg og H. O. Lange, 3. udgave ved Peter P. Rohde, 1962.
Ib Ostenfeld: Søren Kierkegaards Psykologi, 1972.
Jørgen Bukdahl: Kierkegaard og den menige Mand, 1961.

MORTEN BREDSDORFF

F. 1901. Mag.art. 1927. Rektor for Tønder Statsseminarium fra 1937; for Vordingborg Statsseminarium 1949-70. Har bl.a. udgivet »Aldous Huxley«, 1938, »Thomas Bredsdorff, en dansk højskolemand«, 1953, »Den danske Folkeskoles Historie«, 1967 og »Grundtvig og Sydsjælland«, 1983.

Grundtvig og Holberg

Morten Bredsdorff

»Somme dog siger mest til Grin,
Skæmten er mere grov end fin!«
Af Grundtvigs vise om Holberg i en skolesangbog, 1865.

Grundtvigs forhold til sin store forgænger Ludvig Holberg var tvetydigt. Som ung rationalistisk teolog lo han ad Holbergs komedier og citerede lange stykker af »Peder Paars« udenad. Han brød sig ikke om teatret, men skrev dog i 1802 i holbergsk stil en lille komedie, som Det Kgl. Teater sendte ham i hovedet igen. Dermed opgav han et dramatisk forfatterskab, men læste gerne Holbergs Epistler og historiske skrifter. »Indtil mit 23. Aar var Holberg mit Mønster paa en virkelig Poet og en fuldkommen Skribent«, Men efter den store krise 1810-11 og hans kristelige vækkelse vendte han ryggen til Holberg. »Hans religiøse Indifferens saaede en ond Sæd i Norden«, Den gamle muntre forfatter blev nu en slags »Nordens Voltaire«, han manglede grundighed og »har den Fejl at gjøre Nar ad Alt«, Rationalisten Holberg blev nu skubbet over i Grundtvigs fjenders lejr. Antagelig har dog komediernes saftige vid styrket hans lyst til at »fordanske« Saxos fornemme Latin til et jævnt og bredt Sjællandsk, fuldt af gamle ordsprog, som også Holberg værdsatte.

Da Grundtvig begynder at udvikle sine tanker om en fri dansk højskole, anerkender han dog Holbergs gode danske sprog og hans kamp mod Latinen. Ja, nu finder han endda i sin »uforligelige Tvist med Latinskolen« en forbundsfælle i »den uskatteerlige Erasmus Montanus« og i Peder Paarses spot over de gamle klassiske digte. Alligevel taler han om Holbergs »forunderlige Gave til at se og vise Alting bagvendt, samt til at bortkyse Alvor«. Han slog forholdet mellem tid og evighed hen med spas, og i komedierne gjorde han Gudsfrygten til en del af »den gamle Daarskab«.

De to digteres dannelses kilder var jo dybt forskellige. Grundtvig blev i unge år dybt inspireret af tyske romantikere, af Herders kær-

lighed til folkeviser og sagn og hans tro på folkenes rige indre muligheder, men han kendte meget lidt til Frankrig og Italien og foragtede alt hvad der kom fra Rom. Holberg var og blev Romernes lærling. Senecas tanker og Juvenals satirer satte han højt. Og den gamle Plautus' djærve teaterstykker blev sammen med den italienske maskekomedie med dens faste roller og grove løjer og Molières karakterfaste skuespil hovedkilder til hans egne komedier. Nok beundrede begge englænderne. Men Holbergs ideal var rationalismens og tolerancens talsmand John Locke; mens Grundtvig fandt spor af Nordens oldtid og oplevede den unge Liberalismes gennembrud i England.

Da Grundtvig i 1840'rne bad kong Christian VIII om at rejse den nye folkelige højskole i Sorø, henviste han med glæde til Holbergs testamentariske bestemmelser. Den gamle baron på Tersløsegård havde jo skænket sin formue til Sorø Akademi til gavn for oplysning. Dog mindskede det næppe afstanden mellem den gamle beundrer af Montaignes skepticisme, der som Deist havde fundet sin holdning midtvejs mellem Pietisme og Atheisme, og den kristne forkynder og salmist under Vartovs kirketag.

Under treårskrigen mod Slesvig-Holstenerne fandt Grundtvig dog igen en forbundsfælle i Holberg, der aldrig havde brudt sig om det besværlige tyske sprog eller sin samtids tyske digtning. Ja, han drillede jo deres kunstlede skuespil i sin egen festlige komedie »Ulysses von Ithacia«! Derfor kunne Holberg igen tages til nåde, da Grundtvig i sin angst for fædrelandets undergang samlede alle gode kræfter for at styrke danskheden i den farlige kamp mod den hurtigt voksende tyskhed. Nu kunne han skrive sit velmente og alligevel tvetydige mindedigt om Ludvig Holberg, den gamle digter og historiker, der hævede det danske sprog til ære og værdighed.

Det lille digt kunne danne en overgang mellem det tilbagelagte mindeår for Folkelighedens og Kirkens store talsmand, hvem vi fejrede ifjor, til dette års minde om den store gamle Ironiker og Oplysningsfilosof Ludvig Holberg.

Ludvig Holberg

Trindt i Norden og vidt om Land
Holberg er en navnkundig Mand.
Selv i London og i Paris,
hvor dog Dansken staar lavt i Pris.
Født i Norge (han selv ej ret
vidste, af hvilken Folkeæt),
voxte han op, til han blev stor,
stod som et Dovre midt i Nord.
Tæt begroet med Naaletræ'r,
lysteligt dog at komme nær,
for de Naale stak ej til Blods,
killede kun, saa de fik Ros.
Ja, saa Norden fik Ros med dem,
kaldes nu Lattermildheds Hjem.
Gert Vestfaler og Peder Paars,
de er vel begge to til Aars,
kan dog ej lukke Munden op,
før jo maa le baade Sjæl og Krop.
Ja, ikke blot ved Paarse-Rim,
Rasmus Montanus og Niels Klim,
hartad ved alt, hvad Holberg skrev,
naar det var Lyst, som Værket drev.
Saa stormægtig er Skæmtens Aand,
trække maa selv paa Smilebaand
tyske doktorer, af hvem kun faa
kunde et Smil med en Vognkæp slaa.
Tyske Doktorer, man ved jo vel,
slaar deres egne Smil ihjel,
kalde os Fæ fra Top til Taa,
naar ikke vi gjør ligesaa.
Heller vi ler dog Tysken ud,
gaar saa med Smil vort eget Skud,
prise den Skjald med Lokeblik,
som os paany i Lune fik.

Finde dog Livet alt for godt
til at slaa hen i Spas og Spot,
mindes det Ord med Lokker graa:
»Rend med Alvor! Slaa Gammen paa!«
Da bliver aldrig Fliden sur,
da driver Lysten Værk, som du'r.

Trykt i »Danskeren«, II, 1849

Item Skiemtsomme Materier

Jens Schoustrup Thomsen

En maver radiomand, der »som Regulo gemeenligen smurte sine Øjen med en vis Olie på det at man skulde troe, at han af idelig Læsning var bleven suurøjed«, mener om en illustre kollega i medierne.

At en så fejret komediedigter som Holberg havde spekuleret grundigt over sit medie og sine virkemidler, kan ikke komme bag på nogen. Men også i sin ikke-dramatiske produktion tænkte han uafbrudt på sit publikum, som han oven i købet havde tillid til. »Et Skuespils Vægt og Gyldighed grunder sig derfor ikke på lærde Journalisters Critiqver, men på Tilskuernes Applausu«, siger han i Epistel 190, hvor han endda fremhæver »vore Nordiske Tilskuere, helst af Middelstand« som de bedste kunstdommere.

Holberg havde en enorm mediebevidsthed og var derfor i uafbrudt fejde med det lærde pedanteri, med dem der med »Ærbødighed tractere Bagateller« og beskæftigede sig med »gamle forrustede Sager«. Som historiker fortæller han derfor også hellere et par saftige anekdoter end roder rundt i støvede antikviteter og vidtløftige dokumenter. I sin »Fortale til Læseren« bedyrer han også, at i disse hans epistler »intet derudi sees uden de Ting, som kand interessere en Læser«, altså ingen metafysisk snak eller ørkesløs disputeren om hvorvidt de salige spiste både til middag og til aften i paradiset. Som den publikumsvenlige popularisator, Holberg var, holdt han meget af ordentlig snak, befandt sig derfor godt i selskab med fruentimmere og bønder »thi de raisonnere ikke uden om solide og magtpaaliggende Ting, hvorom de vide fuldkommen Besked«.

Men til en ordentlig og underholdende snak hører også et godt sprog, og for en publikumsrettet digter er et godt sprog ofte ensbetydende med et talt sprog. Holbergs sprog var vel spækket med især latinske og franske fremmedord, men tillige med folkelige talemåder og hyppig anvendelse af gamle ordsprog og vendinger. I begyndelsen

af sin karriere mente Holberg, at »man kan eksprimere sig udi de fleste Materier uden at forskrive fremmede Gloser fra andre Steder«, og han har – i »Introduktion til de fornemste europæiske Rigers Historie« – »beflittet sig på en ren Danske«. Men nogen sprogrenser blev han såvist aldrig, og forsvarer sig drabeligt i »Moralske Tanker« mod beskyldninger for at bruge for mange fremmedord. Et sprog trænger til et andet sprogs gloser, skriver han, og vil man skrive »med Fynd og Ziirlighed« da må man bruge »de bekvemmeste og mest adæqvate Ord«. Vel er det en dyd at efterfølge de gamle forfædres sæder, »men en Daarlighed at ville tale ligesom Kong Dans Olde-Moder«.

Vilhelm Andersen skriver, at »Holberg synes at have lært at skrive folkeligt Dansk, ikke som Fortidens Klassikere af Bibelen, men af Danske Lov«. Og når det gjaldt om at holde sproget levende og kraftfuldt, var Holberg nu ikke bange for – om ikke kong Dans oldemor – så i hvert fald en senere fortids karske sprogbrug, hvor man nævnede tingene ved deres rette navn. Vel gik han ikke ind for »grove Tale-maader, hvoraf jeg selv er en Hader«, men nutidens (ca. 1748) overdrevne delikatesse og fromme overfølsomhed var ham også for meget af det gode. »Lader os forestille os, at, hvis Terentii eller Plauti Comoedier, som de ærbare Romerske Damer uden Anfægtning have bivaanet, nu blev forestillede, hvilke Bevægelser vilde de ikke foraarsage? Hvor mange Hoved-Vands Flasker og hiertestyrkende Balsam-Bysser vilde ikke tømmes, hvor mange Snørliver ikke opløses iblant visse af vore Fruentimmer, som ikke kand høre det Ord Jomfruedom at nævnes på Skuepladsen«.

Det holbergske sprogs forunderlige og sjove blanding af klassisk Ziirlighed og robust kraft er en af hovedårsagerne til, at han den dag i dag er en af de mest levende og indlysende »radiodigtere« vi har, i klasse med H. C. Andersen, Grundtvig og Johannes V. Jensen. Allesammen sprogfornyere, som ikke mindst via talesproget nåede frem til deres »radiofoniske form«. Det er da heller ikke uden grund, at Vilhelm Andersen sætter eksempelvis »Moralske Tanker« »imellem Peder Palladius Visitatsbog og Grundtvigs Saxo-Oversættelse til »Oplysning af dansk folkelig Prosas Historie gennem tre Hundred-

år«. Holberg var jo den eneste rigtige dramatiker af de nævnte, derfor har han naturligvis mest professionelt måttet arbejde med sit talesprog, men de har haft fælles rødder i en ikke-dramatisk men mundtlig tradition, i gamle folkebøger og ordsprog, hvor man udtrykte sig i håndgribelige og hverdagsligefremme billeder, uden opstyltet og falsk blufærdighed, ikke hyrdernes honningtale men almuens gedigne snakketøj. »Skaden flyver aldrig så højt, at jo Rumpen følger med«.

Mennesket i dialog med sig selv

Men Holberg havde andre kvaliteter, som næsten automatisk giver medietække: hans grundlæggende dramatiske indstilling til livet og sig selv, hans evige dialog, enten med sig selv – »jeg taler mere med mig selv end med Bøger« eller med en indbildt modtager af fiktive breve. Hans resignerende erkendelse af, at mennesket er »et bizarre Creature, som ingen kand finde Rede udi«. Det sokratiske eller stoiske menneskeideal med det tilkæmpet harmoniske menneske, som har fod på det hele og hvem ingen virkelig ulykke kan nå, det var blændværk og ønsketænkning, indså Holberg af bitter erfaring. Mennesket rummede i sig de største og mest uforklarlige (og tåbelige) modsætninger, derfor var menneskets liv ét kontinuerligt drama, og typer som den gerrige ødeland eller den vægelsindede snarere reglen end undtagelsen. Holberg holdt jo ikke af ekstremerne, for lidt og for meget fordærvede alting. Hans drømmevej var middelvejen, og dog følte han sig sært tiltrukket af ekstravagante naturer og outrerede skæbner, selv om han afskyede fanatikere og sværmere. Blandt hans historiske yndlingspersoner hørte Peter den Store »med Fiolen udi en Haand og Svøben i den anden«, en skikkelse som synes at ligge lige så langt fra Holberg som en række andre »asiatiske helte«. Holberg kunne virkelig ikke forlige sig med en filosof som Diogenes og hans demonstrative tønde, men han er på en måde blevet hypnotiseret af ham og vender ofte tilbage til ham, ligesom han er fascineret af de hårde og kompromisløse spartanere, en slags politiske sværmere. Og er Holberg end ivrig efter at lade den sunde borgerlige fornuft råde

og dømmer således om den brave familiefar Iochtan den Store i Niels Klim, at han var større end Alexander Magnus og Cæsar, som lod mange tusinde mennesker myrde uden selv at efterlade sig børn, mens Iochtan dog efterlod sig 30 børn, da fornemmes det på en måde som en tilkæmpet fornuft af pebersvenden Holberg, der efterlod sig bøger i stedet for børn og ikke var til sinds at klæde sig i sæk og aske af den grund. Holberg fascineres uafbrudt af det store og konfliktfyldte, personer der rummer den dramatiske konfrontation i sig, og så er han efter de bedste forbilleder en rigtig slikmund efter gode anekdoter, heller ikke på dette punkt svigter hans underholdningsinstinkt ham. Som et af sine forbilleder, den antikke historiker Plutarch, skraber han sjove anekdoter til sig fra nær og fjern, det er noget andet end de kedelige antikviteter og den pedanteriets jantelov, der foreskriver, at »en Columbus, der haver opfundet den fierde Part af Verden, er ikke Navn-kundigere end een, der for Exempel haver beskrevet Jerusalems Tempel« (med samt dets indbo i alle detaljer, kunne man tilføje). Sådanne omstændelige lærdomsværker var hverken »til Nytte eller Zirath, saa de hverken undervise eller fornøje«, mente Holberg og sammenlignede dem med »unge Jomfruer, hvilke, naar de staae ved deres Toilette, ere af saa liden Circumference, men naar de ere ret i Klæder, indtage med deres 3 dobbelt skandsede Skiørte heele Gader, saa der ere faa Porte, som jo blive dem for snevre«. Jo, Holberg vidste godt, hvordan en underholdende historisk eller videnskabelig bog skulle skæres, her kan ingen Ingvald Lieberkind eller Palle Lauring lære ham noget, og må den altid tilbagevendende og besværlige fornuft og tolerance alligevel belære ham om, at smag og behag da vel er forskellig, så kan han tilsyneladende helt indforstået jonglere lystigt med denne forstandige kendsgerning: »Jeg ynker end ikke Moscovitiske Koner, der faae Hug af deres Mænd, men prise dem heller lyksalige, efterdi de finde Smag udi saadan Confiture. Polaker finde ikke Smag udi Sild, uden de ere blevne harske. En Engellænder ikke udi Kiød, uden det er halvraat. Adskillige præferere Frøers Qvæken for Nachtergalens Sang, og en vis Schytisk Feltherre fandt mere Angenemhed udi en Hestes Vrinsken end udi Basuner og Trompetter. Naar enhver faaer, hvad ham

lyster, saa faar han og hvad som er best«, skriver Holberg med et ubestemmeligt skuldertræk og et stille smil, som jeg tolker som både beklagende og spotsk.

Holberg som sin egen hovedperson

Holberg var temmelig meget alene, og sådanne mennesker snakker som regel meget med sig selv. Dermed holdes en elementær dramatisk funktion i live, monologen, som Holberg lader leve videre i de Moralske Tanker og som en fiktiv dialog i Epistler med den ikke-eksisterende adressat, som dog synes at have meninger og ind imellem at være på nippet til at gøre indsigelser. En hovedårsag til, at Holberg i dag virker så moderne og elementært spændende trods hans funderinger over nu halvt glemte sager, er, at han i denne indre monolog ikke hytter sit eget skind, men næsten nærmer sig bekendelseslitteraturen. Holberg er individualist og selvspejlende om nogen, det er ikke noget Sterne eller Rousseau eller Johannes Ewald har fundet på. Også dette at en forfatter frivilligt og mere eller mindre uprovokeret tør træde frem med selvransagelsens svøbe, er noget, vi i dag betragter som en kvalitet og i virkeligheden også et underholdningsmoment. De tavse olympiere eller dem, der fornemt skjuler sig bag deres værk, er ikke vores folk. Vi vil have dæmoniske skæbner, egensindige børn, det hele hjallerupske marked. Strindberg, Byron, Verlaine, sådanne festoriginaler er der noget ved. Afskårne ører og metalnæser. »Al den underholdning, venner«.

Holberg var også som person et drama, og måske meget mere end vi trods alt ved, men han var hverken komedie eller tragedie. Han havde som sagt erkendt, at han ikke var nogen standhaftig Seneca eller Cicero, og dog var det måske alligevel, hvad han var: »En Seneca deklamerer idelig mod Riigdom, og tilligemed samler Penge med begge Hænder. En Cicero formaner Bestandighed, og selv græder som et barn udi mindste paakommende Modgang«. Hvad hjælper så alle en sand filosofs sunde leveregler og solide moralske formaninger, hvis samme filosof »kand lignes med musicalske Instrumenter, der give Lyd fra sig, som de selv ikke høre«.

Holberg var et skrøbeligt kar, hypokonder med svag mave og tynd hud. Han var – som sit store forbillede Erasmus af Rotterdam – så kuldeskær og forfrossen, at han kun kunne gå i kirke om sommeren. Desuden meget overfølsom overfor lyde, hvorfor han ikke kan døje hunde med deres dumme og unødvendige gøen, men heller ikke de unægtelig mere stilfærdige fluer kunne han udholde, heller ikke svin. »En Dør der slaaes i kan bringe mig af Skik«. Som Blicher, der måtte forsvare sig mod mistanken om, at han drak, må Holberg rense sig for mistanken om, at han var gerrig. Og for at han i al hemmelighed skulle være en pedant og hengiven til unyttig disputeren.

Men disputerelysten var han hele sit liv, det var så at sige motoren i hans kunst, den bestandige konfrontation af de forskelligste synspunkter, dialogen mellem yderstandpunkterne, den næsten skolastiske opfindsomhed, når det gjaldt om at finde beviser for, at bønder i virkeligheden havde det bedre end de bedrestillede klasser (bl.a. fordi føden smagte de sultne bedre end de mætte), om hvorfor vise mænd i grunden var mere ilde farne end tåber. En lumsk farlig dialektiker og paradoksmager, med en for sin tid meget lille portion fordomme, og det mest om ubetydelige ting, en latterlig mode f.eks. eller det at gå med skæg. Og så naturligvis alle de fortryllende fordomme om andre folkeslag, de masochistiske Moskva-kvinder f.eks., altsammen udslag af Holbergs populærvidenskabelige og raske måde at fabrikere historiske helhedsløsninger på og ordne verdensproblemerne med et rationalistisk snuptag, når han var i det hjørne.

Denne vor uafbrudt talende, på det nærmeste hudløse individualist, minder på nogen områder om en anden veltalende digter, heller ikke han helt uinteresseret i sig selv og med stor appel til publikum, H. C. Andersen. Der burde være noget dybt symbolsk i, at disse to talesprogskunstnere og publikumsfortryllere ligesom er forbundet med en usynlig livline. Lige da H. C. Andersen var født, sad hans far ved moderens barselsseng og læste højt af Holberg, mens ungen vrælede. Af genkendelsens glæde, formodentlig.

JENS SCHOUSTRUP THOMSEN

F. 1930. Mag.art. i sammenlignende litteraturhistorie 1956. Samme år ansat som programsekretær ved Teater- og Litteraturafdelingen, Danmarks Radio. Redaktør af det litterære magasin Perspektivkassen, nu Skanderborg Station. Mange litterære montager – til december om Holberg som historiker.

Holberg og gymnasiet. Kan man undervise i Holberg?

Jørgen Hunosøe

»(...) Men i ethvert Tilfælde er det ganske ligegyldigt, om det er Sandhed eller Løgn, Rasmus kommer i Knibe for, thi den Maade, hvorpaa han bestandig stiller sig til en Sag, er, uafhængig af Sagen selv, forkastelig og latterlig, og det er den, der i Stykket straffes med Prygl og straffes med Rette. (...)«

Clemens Petersen, 1860

Spørgsmålet er givetvis velment – men også lidt tvivlsomt. Dels er det min fornemmelse, at læsere af dette jubilæumsskrift ville blive forstemte, hvis svaret var et koldsindigt nej, dels ligger der tilsyneladende den forestilling gemt bag formuleringen, at selv om det er svært, kræver det bare en eksemplarisk pædagogisk indsats.

En eventuel skepsis kunne måske nok næres af den udvikling, der har fundet sted de sidste 10 år med hensyn til den såkaldte ændrede rekruttering af elever til gymnasieskolen. Eleverne kommer ikke mere fra hjem, hvor Hans Brix's 3-binds Holbergudgave står på reolen. Og selv om jeg har undervist i dansk i samme tidsrum, ville det være hoffærdigt og uklædeligt at skilte med, at *jeg* i hvert fald godt kan undervise i forfatterskabet.

Konsekvensen af disse synspunkter er enkel: Titlen må laves om, for at svaret kan blive så rimeligt sandfærdigt som muligt. Som en elev udtrykte det, da vi diskuterede problemet: Kan *vi* undervises i Holberg? Her er vi og dér er han. Siger han os noget – uden at vi får stoffet ind med skeer og i passende mundfulde? En traditionel lærerorienteret pædagogik trådte således i baggrunden til fordel for en undervisning, hvor udgangspunktet var elevernes egen erfaringsverden – som der så eventuelt kunne rokkes lidt ved både på det videns- og færdighedsmæssige område. Klogere hoveder kalder sådant noget

erfaringspædagogik – men det skal nu ikke forstyrre det enkle og naturlige i udgangspunktet.

Næste konsekvens kunne være den: lad dog klassen *selv* definere området, strukturere det, organisere det og på det grundlag udarbejde en rapport, der kunne blive årbogens artikel. Min rolle skulle da være den altid nærværende vejleder – parat med hjælp og inspiration i kritiske stunder. Jeg har da også en rapport i kladdeform liggende foran mig, udarbejdet af tre elever (Lone B. Berthelsen, Jette Jakobsgaard og Merete Schlüter) – 11 sider ialt. Men så enkelt er det selvfølgelig ikke.

Hvorfor ikke? Det kan eleverne selv svare på, men rapporten er, trods det store arbejde, der er lagt i den, dels mangelfuld på en række punkter, dels honorerer den vist ikke helt de krav, som man f.eks. kunne forvente et Modersmål-Selskab anså for ønskeligt med hensyn til det korrekte sproglige udtryk m.m. Rapporten danner altså grundlaget, jeg fylder ud og omskriver, hvor det er nødvendigt, men citerer også alle de steder, hvor det er muligt. Klassen får så lejlighed til at bifalde eller protestere over for det endelige resultat. Og det vil blive markeret.

Opfordringen til artiklen kom kort tid før skriftlige årsprøver, repetition m.m. Det var rimeligt at spørge en ældre klasse, nuværende 3. y, der består af 20 elever: 13 piger og 7 drenge. Uden at det er en selvfølge i gymnasiet havde vi tidligere været igennem et litteraturhistorisk forløb fra o. 1200 til i dag, men havde ikke fået 1700-tallet repræsenteret. Ydermere har der i en årrække kunnet konstateres en tendens væk fra læsning af hele værker – en tendens, der desto tydeligere har ramt ældre perioders hovedværker. En passant må det dog nævnes, at denne udvikling nu søges rettet op ved krav om, at nye klasser fra 1984 skal læse 8 værker rimeligt litteraturhistorisk fordelt. Selv har jeg tidligere læst forskellige Holbergkomedier med diverse klasser, og det er her mit indtryk, at eleverne har haft størst udbytte og fornøjelse af at læse enten »Jeppe paa Bjerget«, »Den politiske Kandestøber« eller »Erasmus Montanus«. Skolen har ikke noget Holberg-udvalg (Sigurd Højbys udvalg er for længst udsolgt)

– og der er ikke penge til indkøb f.eks. af Thomas Bredsdorffs nye. Læsning af og arbejde med en komedie måtte altså gælde som repræsentativt eksempel, og mit forslag gik på »Erasmus Montanus« (herefter EM).

Reaktionen var følgende: »Da Holberg-komedien kom på tale, var der hverken begejstring eller modstand, hvilket sandsynligvis skyldes, at navnet Holberg for os står som noget uforståeligt, gammeldags og irrelevant. Alligevel havde vi en fornemmelse af, at for at få huen bør man have kendskab til Holbergs poetiske raptus, selv om flere årgange tilsyneladende har klaret sig uden. Ikke desto mindre er der tradition her på stedet for at arbejde med Holberg. F. eks. har en tidligere årgang arbejdet med hele forfatterskabet, den historiske baggrund m.m. og opført EM for skolen. Endvidere har en 1. G-klasse læst EM i et modul (3 dage af 6 timer med et enkelt fag i stedet for en årsprøve). En gruppe omskrev EM til »Holger fra Lyø«, en moderne udgave, hvor hovedpersonen har været på »Den røde Højskole« i Svendborg og vender tilbage til familien igen (herom senere).«

Forslaget måtte altså siges at være blevet accepteret, bøgerne (Alf Henriques' udg. for Dansklærerforeningen) blev delt ud – i eksamensperioden – og klassen lovede at læse bogen i løbet af ferien.

Overskriften lyver ikke: dette handler *også* om gymnasiet – og om nok så trivielle forhold som: mangel på tid (eksamensspøgelset dukker altid frem i 3. G), enkelte uheldigt placerede timer (en dobbelttime – fint, men placeret som 6.-7. time om mandagen, hvor eleverne notorisk er trætte), forskellig motivation (på en skala fra uforbeholden interesse til decideret ligegladhed), timebortfald (f.eks. pga. ekskursioner, fællesarrangementer, idrætsstævner m.m.), elevfravær (ved indstuderingen: »Ulla er i København med koret«. Ulla spiller Erasmus) osv.

Og selve formen: »Den første times hæftige diskussion af spørgsmålet: »Skal vi ha' gruppearbejde eller klasseundervisning?« udmundede i en afstemning, hvor 19 ud af 20 elever stemte for klasseundervisning, hvilket er blevet ret typisk for gymnasieklasser. Man har simpelt hen ikke selvdisciplin nok til at arbejde effektivt en hel time

– der skal være en pisk over nakken, ellers ender timen i matematikopgaver og »besøg« i kantinen«.

»Vi startede så på traditionel vis (...): dvs. læreren »tegnede og fortalte«, mens eleverne noterede og så kloge ud!« Hvad fortalte han så? Det var jo som nævnt min hensigt, at eleverne *selv* skulle kunne nå frem til det centrale og almene i stykket – men det var nødvendigt at få præciseret og forklaret en række faktiske forhold både omkring Erasmus (hvad han havde studeret, hvor han befandt sig i sit studium, hvilke muligheder det indebar, osv.) og omkring Bjerget (sociale grupperinger, afhængighedsforhold m.m.). Indledningsvis havde jeg fortalt om den historiske baggrund.

Det førte mere eller mindre naturligt over i en karakteristik af de to grupper: Bjerget overfor akademikerstanden, hvor løjtnanten – og Holberg – blev inddraget. Jeg havde valgt to scener, som eleverne læste højt: IV, 4 (Erasmus' anfægtelser overfor Lisbeds brev med efterfølgende diskussion med Jacob) samt V, 5 (løjtnantens monolog og stykkets morale).

Der var svare problemer med sproget – ikke alene latinen (kun to elever i klassen havde den lille latinprøve) – med begreberne (de Moralske Sager), syntaks og argumentationsform. Alligevel er det mit indtryk, at klassen havde en klar og sund sans for, hvad det her gik ud på. Selve konflikten: generationsmodsætningen, eneren over for kollektivet eller gruppen, den akademiske forfængelighed over for jordnær kløgt havde de fint øje for – og det var ikke svært at snakke om de tvetydigheder, som stykket rummer: er Erasmus offer og tragisk martyr på sandhedens vegne, eller er han også og væsentligst en principrytter, der af standshensyn, selvoptagethed og med øje for personlig vinding kammer over og bliver en lærd nar? Kort sagt af gruppen: »EM begår fejlen, da han ofrer kærligheden for sin ære og sit ry«.

Efter at have diskuteret selve konflikten og dens aktualitet – og her var der almindelig enighed om gyldigheden i dag – drøftedes den problematiske konfliktløsning, men der var vist ikke mange, der havde ondt af, at EM blev fanget i sit eget garn og fik en omgang prygl. Man er anderledes kontant i dag end for 10-15 år siden!

Vi brugte 7 timer på denne gennemgang – og det er klart, at mange nuancer er gået tabt. Men måske er interessen stadig til stede?

Da jeg foreslog Holberg, fik jeg mumlet noget om, at vi da også kunne få lejlighed til at spille stykket. Det vidste jeg ville gå ind hos de dramainteresserede i klassen – og da de andre i klassen nu også var med, deltes klassen i 3 grupper: »en gruppe, der ville dramatisere EM, sådan som Holberg havde skrevet den (dog kun nogle udvalgte scener), for at finde ud af, om sproget var (for) svært, eller om man godt kunne forstå stykket uden at kunne f.eks. latin. Den anden gruppe ville omskrive EM, for at se om stykkets konflikt også er aktuel i dag. Den tredie gruppe (på tre personer) skulle følge arbejdet som repræsentanter for klassen med hensyn til spørgsmålet, som det er formuleret i artiklens undertitel.«

»»Den gamle Gruppe« startede nok så flot med at ville spille 6 scener (...) fuldstændig autentisk, men dette indså de ret hurtigt var for stor en mundfuld, idet de ikke kunne lære de mange og lange replikker (det gav jo hjemmearbejde. Hjælp, hjælp!), og desuden gjorde det ikke sagen bedre, at det var på »gammelt dansk« og latin. Gruppen gik herefter igang med kraftige nedskæringer, hvilket gav dem store problemer med at finde ud af, hvad der var væsentligt og uvæsentligt«. Længere, især latinske sætninger samt enkelte hele scener blev skåret væk. Og det blev nødvendigt med en fortæller, der kunne binde de efterhånden kun tre scener sammen: scenen, der introducerer konflikten (III, 2), tilspidser den (IV, 4) og løser den (V, 5). Der blev uddelt roller og »udpeget en »instruktør«, som skulle sørge for, at der var orden i tingene og at der blev lavet noget. Det var svært for gruppen, at en af deres egne skulle sige stop og svært for instruktøren selv, for hun kom dermed »udenfor« gruppen«. Hertil kom fravær af enkelte elever i en del timer pga. en ekskursion. Her – som i den anden gruppe – blev der brugt 12 timer på hele dramatiseringsprocessen, og alligevel »bar opførelsen præg af, at »skuespillerne« ikke havde sat sig ind i personernes følelser; det var kun det ydre, der var perfekt, men de kæmpede da bravt for at kunne replikkerne udenad«. Skrivergruppen mener, at skuespillerne burde »ha' haft den berømte »pisk« over hovedet, så de dermed (havde) arbejdet

mere målrettet«. Problemerne er imidlertid »ikke opstået pga. teksten, idet stykket efter vor opfattelse ikke har mistet sin aktualitet (...)«.

Den »nye« gruppes problem var at finde en konflikt, der skulle kunne overføres direkte fra EM til nutiden, samtidig med »at emnet skulle være så nyt, at det endnu ikke er udbredt i befolkningen. Gruppen valgte gensplejsning«.

Skrivergruppen har udførligt beskrevet, hvilke problemer gruppen løb ind i, da de påbegyndte nedskrivningen af replikker m.m. – interessant nok, men ikke i denne sammenhæng. Det var nødvendigt at splitte gruppen op til hver sin scene – de fulgte de samme, som den første gruppe, og de søgte at omskrive Holbergs replikker til moderne dansk. Pga. tidsfristen for artiklen måtte de til sidst øve udenfor skoletiden, hvad der er svært på et gymnasium, hvor eleverne kommer fra et stort opland med lange, mange og forskellige transporttider.

Gruppen havde valgt en Rasmus, der efter 4 års biologistudier i USA vender hjem til sine forældre, en typisk »bourgeoisfamilie« i et parcelhuskvarter syd for Odense. Jacob er tømrer, Jeronimus reklamemand og Lisbed sekretær.

Rasmus møder først Jesper, der er kommunalbestyrelsesmedlem og Fremskridtsmand, på den lokale bodega (jfr. III, 2) og opdager senere Per Lærer (:gymnasielærer) henne i en mørk krog, melankolsk fordybet over en øl. De geråder i en voldsom diskussion, som efterhånden blot mimes, projektøren glider ned på fortælleren foran scenen: misèren og den videre udvikling forklares. Jeronimus er forbitret over Rasmus' påstand om at kunne gøre krumme næser lige, påstandene om reagensglasbørn og om, at Rasmus i Californien har set får udviklet med de egenskaber, der udfra flere aspekter er mest hensigtsmæssige. Tilbage i de læderpolstrede sofaer forsøger en overlegen Rasmus at overbevise sin kommende svigerfader – men forgæves. Telefonen ringer, og Lisbed forsøger indtrængende at få Rasmus til at give køb af kærlighed til hende – og hendes oprigtige og rørende ord sår da også tvivl hos den selvsikre, amerikaniserede biolog. Dog nej! Her er andre hensyn at tage. Hensyn til standen og hensynet til

den akademiske ære – så Jacob, der ellers nok kan få Rasmus på glatis med sin nærmest sokratiske indstilling, må meddele Jeronimus den trufne beslutning. Fortælleren beretter om de forgæves mæglingsforsøg – og til sidst ser vi Rasmus fanget af en klog dyrlæge, der har fået ham til at gå over stregen og nu har ham i sin lomme på sit laboratorium, hvor Rasmus fumler med dissektion af kaniner. Alt det blod: 6 kaniner om dagen, 5 dage om ugen – hvad kan det ikke blive til på et år! Jeronimus træder imellem – Rasmus indser sit hovmod og deraf afledte dårskaber – og falder i Lisbeds arme!

Er det morsomt eller tankevækkende? Jeg synes det – for det ejendommelige og forsåvidt pointen med denne beretning er jo, at disse elever *i højere grad* end tidligere oplever et modsætningsforhold til deres forældre, der som oftest ikke har en akademisk baggrund. Konflikten er helt enkelt mere nærværende og påtrængende – og det forekommer derfor nærliggende at opføre stykket ved en af skolens ugentlige morgensamlinger.

Selv skriver gruppen: »Stykket var vellykket og konflikten kom klart til udtryk. Måden Rasmus anvender sin viden på umoralsk, og han har ikke sans for konsekvenserne af sine påstande. Han er en fantast.«

Tilbage står at nævne, at vi nu havde brugt 7 + 12 + 2 timer i alt – de to sidste timer til opførelserne. Skrivergruppen havde analyseret det nævnte lydbånd: »Holger fra Lyø« »for at høre en anden klasses tolkning af konflikten. Misforstået!« Misforstået, fordi konflikten her stod mellem to forskellige politiske og ideologiske opfattelser, hvor der så blot skulle vælges den sande side. Desuden havde det været min mening at vise Kaspar Rostrups TV-udgave af stykket med Erik Wedersøe som Erasmus, som vi har på video. »Men vi blev enige om at vente til efter gruppernes opførelse af stykket, idet den »gamle« gruppe ellers ville blive alt for »fastlåst«.« Den vises nu for klassen på et senere tidspunkt.

Midt i forløbet var klassen i Odense Teater for at se Ernst Bruun-Olsens »Den poetiske Raptus«. Skrivergruppen har på grundlag af spørgeskemaer udarbejdet en fin gennemgang af det spændende stykke med klar forståelse for, at der selv var en EM i Holberg, og at

han ikke selv evnede at forlige de to sider af sit væsen, der henholdsvis tager skikkelse af lidenskabeligt engageret kunstner og taktiskkølig akademiker og konsistoriemedlem. Stykket er jo samtidig en glimrende indføring i tiden og i forfatterskabet. Generelt blev der grundigt pirket til klassens tidligere opfattelse af Holberg som en udelukkende stille, verdensfjern, vindtør og velafbalanceret person.

Som konklusion på arbejdet anfører skrivergruppen, at klassen er blevet delt i to grupper med hensyn til den valgte fremgangsmåde. Den ene gruppe kunne have ønsket en »mere dybtgående, faglig analyse af Holbergs liv og levned – altså »terpeundervisning«!«, mens den anden foretrækker »den kreative arbejdsform (...). Dog er vi bestemt enige om, at vi alle efter at have dramatiseret EM har fået mere lyst til at læse Holberg, og mange vil sandsynligvis frivilligt tilegne sig mere viden om ham.« Og er det rigtigt, er dansklæreren jo ikke ganske utilfreds!

Efter at have konstateret, at de problemer, der har været i grupperne, er almene problemer, som ikke specielt har med Holberg at gøre, spørger de tre elever, om deres iagttagelser og vurderinger overhovedet kan have nogen interesse for udenforstående. Det er selvfølgelig min overbevisning, at det har de – og jeg slutter gerne her med en tak til dem og giver dem det sidste ord: »Alt i alt må vi konkludere, at man sagtens kan læse Holberg i gymnasiet idag, ligesom vi læser Benny Andersen, Michael Strunge ...!«

Note. Apropos en mere indgående, faglig beskæftigelse i gymnasiet med Holberg kan der henvises til Jens Kr. Andersens koncentrerede, letlæste og illustrative hæfte udarbejdet for Folkeuniversitetet og udgivet af Danmarks Radio (sm.m. 4 radioudsendelser): »Ludvig Holberg. Statsborger. Intellektuel. Dramatiker«, DR 1984.

JØRGEN HUNOSØE
F. 1939. Mag.art. i nordisk litteratur 1971. Medarbejder v. »Ludvig Holberg. Værker i tolv bind«, 1969-1971 v. F. J. Billeskov Jansen. Udgiver af »Sophus Claussens lyrik I-IX. Tekstkritisk og kommenteret udgave«, 1982-1984, Det danske Sprog- og Litteraturselskab/ Gyldendal. Adjunkt ved Midtfyns Gymnasium siden 1973.

Modersmål-Selskabet – de første fem år

Poul Hansen

Knap en uge før *Ludvig Holbergs* 300 års dag har Modersmål-Selskabet bestået i fem år.

Ordet »jubilæum« bør vi vel – som skattemyndighederne gør – forbeholde til åremål, der er delelige med 25. Alligevel kan vi vistnok tillade os en stilfærdig jubel over, hvad der er nået i de fem år. Ikke som selvforherligelse, men som opmuntring til at arbejde videre med tillid til, at vi har en stor, god og livskraftig sag at virke for.

Modersmål-Selskabet blev ved starten mødt med usikre og skeptiske reaktioner. Og det var egentlig forståeligt. Selv bestyrelsen fandt det lettere at slå fast, hvad Selskabet ikke ville, end hvad det havde på hjerte.

De fleste ventede en ny kampagne af bekymrede og bedrevidende pedanter mod sproglige unoder. Men offentlighedens opfattelse er ændret meget stærkt. Gang på gang fremhæves betydningen af Selskabets formål i dagspressens kronikker, artikler og læserbreve, nogle gange med dets navn, andre gange uden, men dets ideer lyser gennem langt det meste af hvad der skrives.

Modersmål-Selskabets fremgang hænger utvivlsomt sammen med den målsætning det efterlever. Vi går ikke først og fremmest ind for, at sproget bør være korrekt, men »klart, udtryksfuldt og varieret«. Ved at lægge vægt på klarhed opfordres der *indirekte* til korrekt stavning, grammatik, tegnsætning og ordvalg. Et velskabt sprog ser vi som en betingelse for, at vi overhovedet kan henvende os til hinanden, udveksle meninger og finde, hvad vi står sammen om.

Lidt efter lidt har Selskabet erkendt, at det må føre en tofrontskrig – mod det ubehjælpsomme og upræcise sprog på den ene side og mod det overakademiske og forskruede sprog på den anden.

Modersmål-Selskabet lastes nu og da for at være for tolerant med hensyn til udtale. Men i virkeligheden har det givet stødet til en græs-

rodsbevægelse mod misbrug af vort sprog. Og netop udtalespørgsmål indtager en stor plads i den offentlige debat, som Selskabet har inspireret.

Her må det nævnes, at »de flade a'er« har været det utyske, vi først og fremmest er blevet opfordret til at drage en lanse imod. De bør også bekæmpes, især når de fører til fatale misforståelser (Fanø/-Fænø, stadig/stædig o. m.fl.). Men i et helhedsperspektiv finder vi mere væsentlige problemer at samle vore kræfter om.

At vi har fat i væsentlige emner, der optager mange sind, fremgår af den stærkt voksende medieomtale af sprogforhold.

I Det Centrale Uddannelsesråds afsluttende modersmålsrapport fra 1982 anføres et stort antal artikler og kronikker fra de nærmest forudgående år. En meget stor del er skrevet af personer med tilknytning til Modersmål-Selskabet.

Vi ser også dagspressens faste sprogrubrikker og de mange læserbreve om sproglige spørgsmål som et bevis på en rivende vækst i interessen for et klart og varieret sprog.

Roden og spiren

Som ofte nævnt er idéen om et modersmålselskab inspireret af tanker, som var udtrykt af *Martin Johs. Hammerich* (1811-81), den fremragende skolemand og brobygger mellem akademisk og folkelig kultur. Den direkte anledning til stiftelsen var dog en udbredt og velbegrundet opfattelse af, at det danske sprog gennem de seneste årtier var stærkt forringet. Det kan fastslås objektivt i hvert fald for skriftsprogets vedkommende, at stavning, tegnsætning og overholdelse af grammatikkens regler hos den unge generation er langt ringere end før.

Vel udtaler de unge sig mundtligt mere frit end den ældre generation, da den var i samme alder. Men ofte med så dårlige sætningskonstruktioner, så begrænset ordforråd og så sløset udtale, at budskabet ikke når ud.

Fem års virke

I det væsentlige er de opgaver og initiativer, vi straks satte i forgrunden, taget op og helt eller delvis gennemført. Men der er stadig opgaver til årtier!

Det stod klart, at en *årbog* måtte være et vigtigt virkemiddel over for medlemskredsen. Den første, »Vort modersmål er ...« (1980), bragte indlæg fra en meget alsidig kreds, deraf flere skribenter med kritisk indstilling over for Selskabets formål og muligheder. Ud fra samme åbne principper er de følgende årbøger redigeret: »Sproget i Industrisamfundet« (1981), »Så tal dog dansk!« (1982) og »Det levende Ord« (1983). Den sidstnævnte havde Grundtvig-året som anledning, samtidig med at dens tema var helt centralt for Modersmål-Selskabet. Den hævdede sig blandt årets mange Grundtvig-bøger ved at spore oprindelsen til begrebet »Det levende Ord« og påvise dets ubrudte indvirkning i Danmark op til vor tid.

Debatbøger

Med stærkere og mere direkte sigte mod de misforhold, Selskabet ville bekæmpe, begyndte vi også at udgive en serie debatbøger, »Hvor går dansk hen?« som udbydes gennem boghandelen.

»Hvor lærer lærerne dansk?« (1982) belyste det forhold, at de seminarieuddannede lærere har en alt for begrænset danskundervisning bag sig til at give børnene en rimelig fortrolighed med sproget. Vi finder, at faget dansk er altafgørende for uddannelsen på alle niveauer, for al kommunikation, al forskning og i sidste konsekvens for folkestyrets kår.

Bogen blev modtaget med stor interesse i og uden for skolekredse, og den blev fulgt op. Straks efter, at undervisningsminister *Bertel Haarder* samme efterår havde bebudet en revision af danskundervisningen i folkeskolen, fremlagde Modersmål-Selskabet på opfordring sine synspunkter herom, og i den følgende tid havde vi den glæde, at de blev taget i seriøs betragtning ved udarbejdelsen af den nye læseplan.

Også »Dansk i Æteren« (1983) ramte midt i en sprogpolitisk debat. Nu i 1984 har den udløst bestræbelser inden for Danmarks Radio for at vise sprogbehandlingen større omsorg.

»Sprog og Køn« (1984) peger på hidtil ret ubemærkede, men psykologisk og sociologisk interessante udslag af forskellen mellem mænds og kvinders sprogbrug. Den har fået indgående presseomtale og betydelig efterspørgsel i boghandelen.

Blad, kronikkonkurrence, hæder for ypperligt sprog

I 1983 begyndte vi udgivelsen af »Sprog og Samfund«, et lille kvartalsblad med nyt om virksomheden og fra sprogfronten i det hele taget, boganmeldelser, læserindlæg m.m.

Samme år gennemførte vi sammen med »Morgenavisen Jyllands-Posten« en kronikkonkurrence om emnet »Dansk og Fremmedord«. Den påkaldte sig overvældende interesse, der gav sig udslag i 249 besvarelser, hvoraf de tre bedste blev præmieret og trykt i Jyllands-Posten de første dage af april.

Hvert år har Modersmål-Selskabet påskønnet en særlig fremragende indsats for god sprogbrug. *Modersmål-Prisen* er tildelt journalist ved Danmarks Radio *Poul »Dus med Dyrene« Thomsen*, forligsmand, lektor, cand. polit. *Mette Koefoed Bjørnsen*, redaktør *Oluf Lauth* (radioprogrammet »Nogen at tale med«) og sognepræst, tidligere undervisningsdirektør *Asger Baunsbak-Jensen*.

I 1983 hædrede vi mindet om den, der i vor tid har formet dansk så skønt som ingen anden, sangeren *Aksel Schiøtz*. Hans afhandling »Om at synge dansk« blev genoptrykt som en fin lille bibliofil-publikation.

Mellem år og dag

I den store kreds, der interesserer sig for vort formål, er der naturligvis mange udmærkede talere. Det måtte være helt naturligt at etablere en *foredragstjeneste*. Den fungerer ved, at foreninger og andre

grupper aftaler direkte med foredragsholderne (liste i »Sprog og Samfund« nr. 2, 1983, tilføjelser i nr. 1, 1984). Vi fører ikke kontrol, men ved, at ordningen benyttes stærkt. Denne levende vekselvirkning gennem foredrag, spørgsmål og svar er måske vort allerbedste middel til at arbejde for et bedre dansk i de bredeste kredse.

Organisationen

Modersmål-Selskabet er i de fem år vokset til op mod tusind medlemmer over hele landet. Det er alt for få i en forening med et formål så væsentligt for hver eneste dansker. Og dog er det tre-fire gange så mange, som endnu har kunnet samles i et lignende britisk selskab, der er syv år ældre end Modersmål-Selskabet!

Foruden medlemskontingenterne har Selskabet kunnet bygge på stadigt stigende tilskud udefra. De er også aldeles nødvendige til trykningen af vore bøger og medlemsbladet. Vi betragter det som en stor anerkendelse, at vi i 1983 modtog næsten 136.000 kr. i tilskud fra Undervisningsministeriet, fonde og pengeinstitutter, ofte ledsaget af klare udtryk for velvilje.

Så at sige hele arbejdet i Selskabets tjeneste gøres på frivillig basis. Også skribenterne, der bidrager til bøger og blad, gør det uden honorar. Ved udformningen og redigeringen af publikationerne gør grafikeren *Erik Ellegaard Frederiksen* og redaktørerne *Niels Alsted* og *Michael Blædel* en uegennyttig indsats.

Bestyrelsen består af ni medlemmer. Fra og med i år kan den støtte sig til et rådgivende og vejledende repræsentantskab. Dets 24 medlemmer er dels udpeget af institutioner, dels enkeltpersoner. (Sammensætningen er angivet i Sprog og Samfund, nr. 2, 1984).

... kultur og folkestyre

Fra stiftelsen pålagde Modersmål-Selskabets formålsparagraf os at *virke for bevarelse og udvikling af modersmålet som en grundlæggende forudsætning for dansk kultur.*

Den spænder vidt, og den gav os rigeligt at arbejde med. Først i 1984 fandt vi anledning til at ændre den, eller rettere at gøre en meget væsentlig tilføjelse: ... *og folkestyre.*

Motiveringen for denne tilføjelse blev klart udtrykt af grønlandsminister *Tom Høyem* (en af Selskabets stiftere og tidligere bestyrelsesmedlem), da han på generalforsamlingsdagen den 26. april skrev i »Kristeligt Dagblad«:

»Modersmål-Selskabet ville understrege sammenhængen mellem sproget og demokratiet. Fratager vi de unge i uddannelsen et nuanceret og bevidst sprog, fratager vi dem et demokratisk redskab. Gennem sproget har man indflydelsen. Den sproglige afmagts frustrationer ser vi i vold og uartikulerede råb.«

Allerede *Orwell* i sin »1984« pegede på en sproglig krise som udtryk for en krise også for samfundsfællesskabet.

En sådan mulig fare vil Modersmål-Selskabet være med til at bekæmpe. Vi ønsker alt andet end at sætte bom for udviklingen og gøre det danske sprog til et museumsklenodie. Tværtimod vil vi være med til at gøre det til et lige så brugeligt redskab under satellit- og computeralderens nye, strenge vilkår, som det har været i de seneste 200 år, mens nutidens Danmark blev til.

POUL HANSEN

F. 1921. Fhv. seminarielektor. Initiativtager til og medstifter af Modersmål-Selskabet, formand 1979-1984, derefter næstformand. Æresmedlem af »Foreningen af tale-hørepædagoger ved Københavns Kommunale Skolevæsen« (1972).

Praktiske oplysninger om Modersmål-Selskabet

Selskabets formål

er at virke for bevarelse og udvikling af modersmålet som en grundlæggende forudsætning for dansk kultur og folkestyre. Det tilstræbes ved at vække forståelse for betydningen af en klar, udtryksfuld og varieret anvendelse af sproget i tale og skrift, med respekt for dialekterne og ved at formidle kendskab til forskning og uddannelse vedrørende det danske sprog.

Medlemskab

Årskontingentet er 90 kr. for enkeltmedlemmer, dog kun 60 kr. for pensionister og studerende. Kontingentet omfatter årbogen, der udkommer i nov.-dec., medlemskab for det følgende kalenderår og dertil medlemsbladet Sprog og Samfund. For at blive medlem kan man henvende sig til et af bestyrelsens medlemmer eller til Sekretariatet Gedved Statsseminarium, 8751 Gedved, (05) 66 52 00.

Udgivelser

Ud over Årbogen udgiver Selskabet debatbøger og småskrifter. Alle udgivelser, der er ikke udsolgt, kan fåes ved henvendelse til Reitzels forlag.

Repræsentantskabet er pr. 1. maj 1984

Danmarks Biblioteksforening ved museumsleder *Inge Nørballe,*
Dansk Forfatterforening ved forfatteren, cand.mag. *Vagn Steen,*
Gymnasieskolernes Lærerforening ved adjunkt *Eva Toft,*
Foreningen for Folkehøjskoler ved højskolelærer *Bent Brier,*
Landsforeningen for Bedre Hørelse ved forretningsfører *J. Thuesen.*

Oplysningsforbundene
AOF ved sekretær *Ib Arne Rahr,*
FOF ved generalsekretær *Per Himmelstrup,*
LOF ved landsformanden, gårdejer *Povl Brøndsted,* MF.
FO ved landsformanden, adjunkt *Henning Nielsen*
Professor, dr.oecon., tidl. minister *P. Nyboe Andersen,*
sognepræst, tidl. undervisningsdirektør *Asger Baunsbak-Jensen,*
forligsmand, lektor, cand.polit. *Mette Koefoed Bjørnsen,*
direktør, cand.polit. *Erik Haunstrup Clemmensen,*
professor, dr.phil. *Jørgen Fafner,*
landsretssagfører, tidl. minister *Per Federspiel,*
hovedkasserer *Max Harvøe,*
vicedirektør, cand.polit. *Poul Høst-Madsen,*
afdelingsleder, cand.psych. *Mogens Jansen,*
direktør, cand.polit. *Arne Lund,* MF,
adm. direktør, cand.jur. *Steen Madsen,*
direktør, cand.pharm. *Knud Overø,*
hofmarskal, kammerherre *Hans Sølvhøj,*
journalist *Poul Thomsen,*
amtsskolekonsulent *V. Witt-Hansen.*

Bestyrelsen er pr. 1. maj 1984

Formand
Højskolelærer, mag.art. Grethe Rostbøll, 5856 Ryslinge, telefon (09) 67 10 20, privat (09) 67 11 56.
Næstformand
Tidl. seminarielektor Poul Hansen, Hammerichsvej 3, 4760 Vordingborg, telefon (03) 77 32 23.
Sekretær og kasserer
Seminarierektor Niels Holck, Gedved Statsseminarium og HF-Kursus, 8751 Gedved, telefon (05) 66 52 00.

I øvrigt

Cand.phil. Gerda Thastum Leffers, Skolebakken 81, 2830 Virum, telefon (02) 85 76 44, sommer (02) 33 72 15.

Lektor, cand.mag. Arne J. Hermann, Lauggårds Vænge 36, 2860 Søborg.

Eksam. retoriklærer Kirsten Mandrup, L. E. Bruuns Vej 31, 2920 Charlottenlund.

Fængselsbetjent, stud.mag. Lars Pedersen, Drejøgade 10, 2100 København Ø.

Informationschef, civilingeniør Jan Pilegaard-Hansen, Bakketoppen 9, 2830 Virum.

Universitetslektor, cand.mag. Georg Søndergaard, Enebærvej 84, 5260 Odense S.

Suppleanter:

TV-anmelder, cand.phil. Bodil Steensen-Leth, Steensgaard, 5953 Tranekær.

Skoledirektør Karl Hårbøl, Rådhuset, 4220 Korsør.

Forfatteren, seminarielektor Preben Ramløv, Dysseager 11, 2720 Vanløse.

Redaktion af Sprog og Samfund

Niels Alsted, Bøgevang 48, 2830 Virum, telefon (02) 85 35 82.